

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

ГОЛУБ ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК (338.43+339)(477)(043.3)

**ДЕРЖАВНИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ
ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В СОТ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:

Музиченко Анатолій Степанович
доктор економічних наук, професор

Київ – 2016 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ	11
1.1. Теоретичні засади та етапи розвитку системи державного протекціонізму	11
1.2. Принципи та функції державного протекціонізму	26
1.3. Методологічні основи формування механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки	40
Висновки до розділу 1	54
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ ТА СУЧАСНИЙ СТАН АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ СОТ	56
2.1. Особливості формування державної підтримки та аналіз тенденцій розвитку аграрного сектора України	56
2.2. Наслідки впливу на аграрний сектор економіки в результаті вступу України до СОТ	72
2.3. Зміни у формуванні напрямів аграрної політики України в умовах глобалізації світових ринків	89
Висновки до розділу 2	114
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В СОТ	117
3.1. Заходи реалізації державної підтримки аграрного сектора в умовах членства України в СОТ	117
3.2. Вибір критеріїв оцінки результативності проведених реформ в аграрній сфері після вступу України до СОТ	136
3.3. Обґрунтування пріоритетних напрямів державного регулювання аграрного сектору економіки	155
Висновки до розділу 3	165
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173
ДОДАТКИ	192

ВСТУП

Актуальність теми. Аграрний сектор економіки України відіграє вагомую роль у розвитку національної економіки в умовах поширення глобалізаційних та інтеграційних процесів. Від його розвитку залежать продовольча безпека, економічне зростання та позиція держави на світовому ринку аграрної продукції. Очевидно, що Україна як потужний виробник багатьох видів сільськогосподарської продукції та активний і значущий учасник світових продовольчих ринків не зможе залишатись поза інтеграційними процесами.

Державне регулювання діяльності аграрного сектора економіки в Україні характеризується недосконалістю та обмеженістю фінансування інвестицій галузі. Необхідність державного регулювання окремі вчені асоціюють із незбалансованістю цін на сільськогосподарську продукцію, а також – із недосконалістю законодавчої та нормативно-правової бази, під впливом якої формується, переважно, сировинний характер зовнішньої торгівлі продовольчими товарами.

Окремі умови вступу України до СОТ поставили сільськогосподарську галузь країни у заздалегідь не вигідні конкурентні умови на внутрішньому і зовнішньому ринках. Державна протекціоністська політика покликана поставити вітчизняних виробників аграрної продукції, якщо не в пріоритетне становище, то хоча б у рівноправні умови із зарубіжними конкурентами.

Ефективний державний протекціонізм галузі необхідний для подолання кризових явищ і забезпечення подальшого інтенсивного розвитку аграрного сектора. Досвід високорозвинених країн, аграрний сектор яких тривалий час формувався під впливом держави, засвідчує, що в умовах ринкової економіки ефективність аграрного виробництва значною мірою залежить від рівня державної підтримки галузі.

Значний внесок у дослідження проблем державного протекціонізму в аграрному секторі зробили, зокрема, такі вітчизняні науковці: В.Г.

Андрійчук, Ю.Д. Білик, Б.Б. Бричка, В.І. Власов, В.Є. Воротін, А.П. Гайдучий, В.П. Галушко, В.І. Грушко, С.М. Кваша, І.Г. Кириленко, Ю.О. Лупенко, А.П. Макаренко, О.М. Могильний, А.С. Музиченко, В.І. Назаренко, М.І. Пугачов, В.С. Півторак, В.В. Россоха, П.Т. Саблук та інші. Водночас питання державного регулювання аграрного сектора в умовах глобалізації потребують продовження поглибленого дослідження. Серед зарубіжних науковців варто окремо виділити таких, як: Р. Акріл, М. Артис, Л. Гутієрес, В. Елдон Бел, М. Кардвел, Ф. Смітт, Р. Фанфані, К. Ханрахан, а також багатьох інших відомих економістів.

Водночас недостатньо вивченими залишаються питання динаміки трансформації функцій та принципів державного протекціонізму в аграрному секторі України в умовах глобалізації світових ринків. Було б доцільно узагальнити складники механізму державного протекціонізму аграрного сектора економіки України, а також урахувати наслідки недосконалості цього механізму для функціонування сільськогосподарських та переробних підприємств після вступу України в СОТ. У сучасних умовах є актуальною необхідність пошуку пріоритетних напрямів державної підтримки аграрного сектора економіки України. Саме цим зумовлений вибір теми роботи, її мета, завдання, логіка і структура викладу результатів дослідження.

Наукове завдання. Поставлене нами наукове завдання полягає в наступному: всебічно з'ясувати теоретичні та методичні засади процесів державного протекціонізму, зокрема, стан цього явища в Україні у попередній та сучасний періоди. На основі даних здобутків розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки держави в умовах глобалізації світових ринків та членства України в СОТ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до програм і планів наукових досліджень ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» за тематикою: «Теоретико-методологічне обґрунтування засад фінансового регулювання

конкурентоспроможності пріоритетних секторів економіки України (на прикладі ПЕК та АПК)» (Державної реєстраційний номер 0112U00257).

Мета і завдання дослідження. *Метою дисертації* є наукове обґрунтування теоретичних та методичних засад і розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного протекціонізму в аграрному секторі економіки України в умовах глобалізації світових ринків.

Для досягнення означеної мети були поставлені й вирішені такі завдання:

- визначено теоретичні та прикладні засади державного протекціонізму аграрного сектора економіки України;
- узагальнено складники методології формування механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки;
- здійснено аналіз особливостей формування державної підтримки та тенденцій розвитку аграрного сектора України;
- досліджено зміни в аграрному секторі економіки за напрямками аграрної політики держави в результаті вступу України до СОТ та глобалізації світових ринків;
- розроблено заходи реалізації державної підтримки аграрного сектора та сформовано систему критеріїв оцінки результативності проведених реформ в умовах членства України в СОТ;
- здійснено обґрунтування пріоритетних напрямів формування державного протекціонізму у сфері діяльності аграрного сектора економіки у перспективі.

Об’єктом дослідження є процес формування державного протекціонізму в аграрному секторі економіки в умовах членства України в СОТ.

Предметом дослідження є економічні відносини в умовах державного протекціонізму в аграрному секторі економіки України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження стали діалектичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення економічної теорії та теорії державного управління, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців з питань економічного розвитку та державного протекціонізму аграрного сектора економіки.

Крім цього, застосовувалися такі методи: порівняльний аналіз – для дослідження методологічних підходів, концепцій, розробок і пропозицій провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених особливості державного протекціонізму аграрного сектора економіки України та країн із різним ступенем економічного розвитку; логіко-семантичний – для поглиблення понятійного апарату при формулюванні головних складників механізму державного протекціонізму аграрного сектора; історичний метод – для дослідження еволюції механізму впливу держави на розвиток аграрного сектора економіки України у хронологічній послідовності з метою виявлення закономірностей та протиріч виникнення, формування і розвитку цих механізмів; аналізу та синтезу – для оцінки динаміки, структури та ефективності зрушень в аграрному секторі економіки України; формалізації – для дослідження порядку державного протекціонізму аграрного сектора, його механізмів, суб'єктів та об'єктів шляхом відображення їх значення і будови з застосуванням професійної символіки; системно-аналітичний – для аналізу законодавчих актів та інших нормативних документів; статистичних порівнянь – для дослідження дієвості фінансово-економічного механізму протекціонізму аграрної галузі економіки України та зарубіжних країн; економіко-статистичного моделювання – для формулювання тенденцій зміни ознак ефективності розвитку аграрного сектора в наслідках впливу держави та їх взаємозалежності за допомогою регресійного та кореляційного аналізу; абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень і формування висновків.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти, офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії і статті вітчизняних та зарубіжних авторів, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних засад і розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки України в умовах глобалізації світових ринків та членства України в СОТ. Ці здобутки у своїй сукупності за умови їх реалізації, можуть дати значний економічний та соціальний ефект. Основними результатами дисертації, що мають ознаки наукової новизни та подаються до захисту, є такі:

вперше запропоновано:

– напрями здійснення державного протекціонізму в аграрному секторі економіки в умовах членства України в СОТ, які містять організацію спільних ринків (експортні субсидії, підтримка ринкових цін, технології зберігання продукції, митний тариф); пряму підтримку (компенсаційний платіж на площу ріллі, компенсаційний платіж на голову худоби, платежі, частково пов'язані з рівнем виробництва, пільгове кредитування виробників); соціально-економічний розвиток сільської місцевості (конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва, довкілля та сільський туризм, якість життя в сільській місцевості та диверсифікація сільської економіки);

удосконалено:

– визначення поняття сучасного механізму державного протекціонізму аграрного сектора економіки, який, на відміну від чинного, є способом дій суб'єкта регулювання, що ґрунтується на базових принципах і функціях, забезпечуючи за допомогою певних форм, методів і засобів ефективного функціонування системи державного регулювання, для досягнення поставленої мети та розв'язання протиріч, і встановлено, що державний протекціонізм аграрного сектора економіки складається із сукупності сучасних нормативно-правових, організаційно-адміністративних та економічних важелів впливу;

– організаційно-функціональні засади державного протекціонізму в агропромисловому комплексі, спрямовані на створення інституцій захисту внутрішнього ринку та національних експортерів на зовнішньому ринку, в рамках процедур СОТ, визначено складники механізму державного протекціонізму аграрного сектора економіки на підставі аналізу світового досвіду з оптимальним поєднанням у своєму складі методів, принципів та засобів державного протекціонізму;

– методика розрахунку рівня державного протекціонізму, при визначенні якого поряд із коефіцієнтом продовольчого забезпечення населення за видами сільськогосподарської продукції, який розраховується традиційно, запропоновано використовувати коефіцієнт самозабезпеченості країни сільськогосподарськими продуктами для створення продовольчої безпеки, та з метою розрахунку впливу державної підтримки розвитку аграрного сектора економіки напрацьовано коефіцієнт економічного внеску продуктів аграрної галузі у розвиток національної економіки;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні засади явища державного протекціонізму аграрного сектора шляхом обґрунтування принципів правового регулювання, системного поєднання заходів підтримки, відкритості і прозорості, справедливості, ефективності та результативності, адекватності розвитку галузі, оптимального поєднання прямих та непрямих, адміністративних та організаційно-економічних методів підтримки, забезпечення сталого розвитку (поєднання інтересів економічного, екологічного та соціального розвитку) галузі, програмно-цільового регулювання та обґрунтування методів і форм вирішення проблем аграрного виробництва, за рахунок державного протекціонізму прямої, опосередкованої та умовно опосередкованої підтримки);

– систематизація нормативно-правових та регуляторних актів щодо проведення державного регулювання, що здійснюється на основі групування актів законодавства на акти прямої державної підтримки та непрямой

державної підтримки, загальногалузевої державної підтримки, соціально-територіальної підтримки та підтримки окремих суб'єктів галузі на ринку. Окремою групою нормативно-правових актів виділено нормативно-правові акти, що визначають основні засади бюджетного фінансування сільського господарства та визначені в Законах України: «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що авторські розробки, доведені до рівня практичних рекомендацій, формують науково-методичне обґрунтування засад державного протекціонізму аграрного сектора.

Довідка про впровадження результатів наукового дослідження – № 25/01 - 43/1 від 18.01.2016р. (Кіровоградська обласна державна адміністрація, Департамент агропромислового розвитку). Довідка про впровадження результатів наукового дослідження – № 14/11-15 від 14.11.2015 р. (Селянське фермерське господарство «Славутич»). Довідка про впровадження результатів наукового дослідження – № 23/12-15 від 23.12.2015 р. (Фермерське господарство «Кравчукове»). Авторські розробки використовуються в навчальному процесі ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» при викладанні дисциплін «Економіка підприємства», «Макроекономіка» – № 277 від 16.02.2016 р.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею і містить одержані автором нові результати в галузі економіки, що в сукупності розв'язують важливу наукову проблему вдосконалення механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки України для підвищення його конкурентоспроможності в умовах членства в СОТ. Основні наукові результати, висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, належать особисто автору. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення і розробки, що належать дисертанту.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнська наукова конференція молодих учених (до 60-річчя утворення Черкаської області) (м. Умань, 2013 р.); «Особливості модернізації фінансово-економічної системи» (м. Київ, 2014 р.); «Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки» (м. Умань, 2014 р.); «Фінансові аспекти розвитку економіки: теорія, методологія, практика» (м. Львів, 2014 р.); «Виробничо-експортний потенціал національної економіки» (м. Ужгород, 2014 р.); «Інноваційна стратегія і тактика фінансово-економічного розвитку суб'єктів національного господарства» (м. Чернівці, 2014 р.); «Моделювання та прогнозування соціально-економічних процесів сьогодення» (м. Одеса, 2015 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки і результати дисертації опубліковано в 22 наукових працях, загальним обсягом – 3,5 д.а. у тому числі: 4 розділи – в колективних монографіях, 5 статей – у фахових наукових виданнях, 2 статті – в іноземних виданнях (Тольятті (Росія)), 4 статті – в інших наукових виданнях, 7 – тези конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 193 сторінки (обсяг основного змісту роботи – 174 сторінки друкованого тексту), включає: 15 таблиць, 27 рисунків, 2 додатки. Список використаних джерел містить 183 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ

1.1. Теоретичні засади та етапи розвитку системи державного протекціонізму

Аграрний сектор є специфічною галуззю економіки України. За часткою орних земель – 56% всієї території країни – Україна займає третє місце у світі (тобто, тут ми, практично, світові лідери). Щодо кількості працівників, зайнятих у сільському господарстві (майже 15%, станом на 2015 р.), то, за цим показником, Україна близька до Колумбії і Тунісу. Частка сільськогосподарського виробництва становить майже 20% ВВП України. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання цього показника. При цьому, в ЄС частка сільськогосподарського виробництва становить – 1,64% ВВП, хоча ЄС входить у світові лідери з експорту сільськогосподарської продукції як і США, де частка сільгоспвиробництва всього – 1,44% ВВП.

Подолання наслідків соціально-економічної кризи у 2008 році, яка охопила усі країни світу та ускладнила умови функціонування аграрного сектора економіки, об'єктивно потребує ефективного механізму державного регулювання, особлива роль у якому відводиться аграрному протекціонізму. Адаптація вітчизняного аграрного сектора до сучасних орієнтирів глобалізаційної економіки передбачає активізацію усієї сукупності факторів, спрямованих на ефективну підтримку галузі, внесення істотних змін у політику захисту вітчизняних товаровиробників, адекватну вимогам СОТ та спрямовану на розкриття багатофункціональної ролі сільського господарства.

На думку багатьох вітчизняних учених, серед яких В.Я. Амбросов [11], О.В. Ульяновченко [161], П.Т. Саблук [4, 56], П.І. Гайдучкий [56, 57], Б.Й. Пасхавер [65] та ін., застосовані інструменти аграрного протекціонізму, виявилися неефективними, причому, як внутрішні: у вигляді різноманітних

способів державної підтримки, так і зовнішні, які використовувалися в межах торговельно-економічних відносин з зарубіжними країнами.

Негативними наслідками здійснюваної політики державного регулювання стали порушення цінової еквівалентності та паритетних відносин між аграрним сектором та іншими сферами економіки, відсутність цілеспрямованих, науково обґрунтованих програм розвитку аграрного сектора та розвитку села.

Саме тому, занадто актуальними в даний час постають питання вибору інструментів підтримки сільськогосподарських товаровиробників та шляхів виходу аграрної галузі із затяжної кризи через застосування заходів державного протекціонізму. Водночас, протекціоністська складова розвитку сільського господарства та сільських територій залишається найважливішою складовою здійснюваної в межах ЄС Спільної аграрної політики (САП ЄС) та потребує у зв'язку з вимогами часу і конкретних обставин ретельного вивчення та раціонального використання у вітчизняній практиці державного регулювання. Особливої уваги заслуговує історичний аспект протекціонізму, у якому закладалися основи сучасної, більш спрощеної та раціональнішої політики захисту товаровиробників.

Так, із часів зародження ринкової економіки представники майже всіх течій економічної теорії намагалися висловити свою думку щодо державної підтримки розвитку економіки, зокрема, аграрного сектора.

Одними з перших, хто практикував у своїй діяльності протекціонізм, були У. Стаффорд, Т. Мен, А. Монкретьєн. Вони стверджували, що в господарському житті державне втручання є необхідним для того, щоб захистити вітчизняну промисловість від іноземних конкурентів. Протекціонізм застосовували в основному розвинуті країни у XVI—XVIII ст. шляхом встановлення високих митних ставок, адміністративного обмеження імпортованих товарів та надання фінансової підтримки молодим галузям економіки.

Враховуючи розповсюдження теорії меркантилізму, окремі держави Європи (Великобританія, Португалія, Франція) використовували різні заходи протекціонізму, зокрема, найпоширеніший на той час – диференційований тариф, згідно до якого встановлювалися митні збори залежно від рівня економічного розвитку країни. Однак, протекціоністські заходи даного історичного періоду досить часто виявлялися неефективними, а іноді і такими, що заборонялися правилами міжнародної торгівлі [13].

Так, у відносинах між країнами мали місце недобросовісні правила торгівлі, коли протекціоністські заходи підмінялися торговельними війнами, жорсткою колоніальною політикою, різкою економічною експансією, тощо. Наприклад, Франція встановила практично заборонені ввізні тарифи на сільськогосподарську сировину [21].

Засновником одного з економічних підходів є А. Сміт. Він уперше науково обґрунтував роль держави в ринковій економіці в своїй науковій праці «Дослідження про природу й причини багатства народів». На його думку, держава не повинна втручатися в економіку, бо це веде до порушення дії ринкових механізмів. Ідеї, які висловив А. Сміт, лягли в основу моделі вільного ринкового господарства. Положення А. Сміта одержали назву «економічного лібералізму» й були розвинуті його послідовниками [148].

Але існували й протилежні думки. Так, Р. Мальтус стверджував, що за відсутності спеціальних заходів із боку держави неконтрольоване зростання народонаселення приведе до перенаселення, зубожіння суспільства, краху всієї економічної системи. Ці ідеї він обґрунтував у трактаті «Досвід про закон народонаселення» (1798 р.). На його міркування, «великий закон природи лежить і відбиватиметься у всіх живих створіннях прагнення розплоджуватися стрімкіше, ніж це допускається в їх розпорядженні кількістю їжі». Він мислив, що кількість населення зростає в геометричній прогресії, а кількість провізії в арифметичній [13].

Не підтримував ідеї саморегулювання економіки й К. Маркс [113]. У своїй теорії додаткової вартості він довів, що механізм «вільної гри ринкових

сил» загострює внутрішні суперечності капіталізму, створює необхідні умови для переходу до нового соціалістичного ладу. Якраз в «Капіталі» манера бачення від абстрактного до реального та їх взаємозалежність представлені в найбільш розвинутому виді. Центральна мета руху пізнання, котра діється способом сходження від абстрактного до реального, – розкриття змісту природного цілого.

30-і рр. XX століття, період «великої депресії», показав необхідність проведення державного регулювання економіки. Комплексна потреба в державному регулюванні сільськогосподарського виробництва вперше була висловлена Дж. Кейнсом [172]. На його думку, держава повинна турбуватись не лише за стан виробництва і формування сукупного попиту промислового виробництва, але і підтримувати та забезпечувати розвиток селянських господарств, забезпечивши цим стабільну зайнятість та стримування інфляції.

Кейнсіанська концепція застосовувалася в багатьох країнах західного світу після Другої світової війни. Прикладом застосування механізму державного регулювання аграрної економіки був «новий курс» президента Ф. Рузвельта, здійснений у США, що сприяв економічному піднесенню країни після кризи 1929-1933рр. [92].

Відродження протекціонізму шляхом запровадження більш цивілізованих механізмів захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції у практиці торговельних взаємовідносин між провідними країнами світу припадає на кінець XIX ст.

Відомий дослідник європейських аграрних політик М. Трейсі виділив декілька причин так званої «першої хвилі протекціонізму» [17], а саме: збільшення масштабів міжнародної торгівлі зерном та його інтенсивний експорт з основних країн – експортерів (США, Канади, Росії), а завдяки відкриттю Суецького каналу у 1869 р. посилення ролі Австралії та Індії на світовому ринку зерна; бурхливий розвиток науково-технічного прогресу, який привів до широкого використання холодильної техніки, що у свою

чергу сприяло зростанню обсягів поставок на світовий ринок охолодженого м'яса з боку таких країн, як США і Австралія; падіння цін на зерно та досягнення рекорду мінімальної ціни зерна у 1895 р.; зростання попиту на тваринницьку продукцію та незначне порівняно із зерном падіння цін на основні види продуктів тваринного походження; – досить чутливе для високорозвинутих країн посилення міжнародної конкуренції на ринках агропродовольчої продукції та інші. Отже, еволюція економічної науки поступово доводила, що антипротекціоністські заходи також не завжди можуть бути однаково вигідними для країн світу, і якою б вільною не була торгівля, вона закономірно приводить до традиційного протекціонізму [17, с. 24].

У 20-х роках XX ст.. зростає роль державного управління в сфері економіки, що спричинено зростанням кількості монополій, а також потребою реформування аграрного сектора.

У цей час було обґрунтовано наявність сприятливих умов та потребу у державному управлінні в сфері суспільних відносин, об'єднання ринкових та державних систем для сприяння сільського господарства у соціалістичному суспільстві. Протягом 1921-1928 років налагодилася практика доволі оптимальної взаємодії ринкових та державних систем регулювання як в сільському господарстві, так і економіки загалом, що дозволило протягом мінімального терміну повернути такий обсяг виробництва, який був у довоєнному періоді.

Початок 50-х рр. XX ст. відносно майбутніх перспектив політики аграрного протекціонізму відзначився двома характерними рисами, які зумовлювали необхідність внесення коректив у цю політику: по-перше, сільськогосподарське виробництво більшості країн Європи наздогнало попит на продовольство, що послабило раніше поставлене завдання збільшення виробництва за будь-якою ціною та, по-друге, загострення конкуренції між найбільш розвинутими країнами Заходу, домінуючу позицію у якій стійко утримували США, що об'єктивно вимагало зниження ставок мит та

кількісного обмеження імпорتنих квот на сільськогосподарську продукцію. У подальшому, з розвитком інтеграційних процесів в Західній Європі та виникненням обмежених певними рамками інтеграційних угруповань, таких як Європейський Союз (аббревіатура ЄС з 1989 р.) та Європейської Асоціації Вільної Торгівлі, стало очевидним, що всупереч спробам довести, що вільна від тарифних та нетарифних регуляторів торгівля приводить до зміни традиційного протекціонізму, виникали нові інструменти захисту внутрішнього та зовнішнього захисту сільськогосподарського товаровиробника. Ці умови і слугували основним поштовхом для введення основних засад Спільної аграрної політики в країнах ЄС з подальшою її реформатизацією та удосконаленням, які продовжуються дотепер [84].

Особливої уваги заслуговувала концепція монетаризму (70-80-хх рр. ХХ ст.), згідно з якою гроші відіграють основну роль для визначення стану ринкової економіки. Крім того, в той же період набули поширення теорії раціональних очікувань і теорія економіки пропозиції. Але ці теорії не були актуальні для України, яка в той час входила до складу Радянського Союзу. Першочерговими були директиви уряду, а пріоритетність розвитку певної сфери визначав Держплан.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні відбулася трансформація поглядів стосовно державного впливу на економіку, сутність яких полягала в неможливості недооцінювати роль ринку в аграрній сфері. Система управління розвитком АПК повинна була мати поступальну ринкову орієнтацію, що забезпечує ефективний розвиток в аграрному секторі. Але при цьому визначальне місце в розвитку аграрної сфери має належати державі, оскільки саме держава може ефективно й надійно відпрацювати відповідні регуляторні механізми і забезпечити їх дію [9].

Саме в цей період українського розвитку гостро постало питання державного протекціонізму сільгоспвиробників. Згідно загальноприйнятого визначення, «протекціонізм» є державною економічною політикою, спрямованою на захист вітчизняної економіки від іноземних конкурентів за

допомогою впровадження чималих митних ставок на імпорту товарів, а також низки будь-яких інших заходів [6]. Протекціонізм з точки зору економічної політики, яка захищає національне господарство від зовнішніх конкурентів, набула максимального поширення та вираження в агропродовольчому секторі.

Разом із наявними на даний час доказами переваг такої політики (захист сфер економіки, які повільно розвиваються, торговельні умови та безробіття), застосовуються і інші особливі аргументи, а саме: забезпечення продовольчої безпеки, певного способу життя мешканців, які проживають в сільській місцевості, збереження звичайних цінностей сільських територій, а також природного ландшафту та ін.

Наприкінці 1990 року розпочалися зміни механізму державного стимулювання сільського господарства через необхідність здійснення радикальних дій стосовно реалізації нової політики в аграрному секторі. А кінець 1991 року дав зрозуміти, що для подолання негативних тенденцій в розвитку сільськогосподарській галузі та розв'язання проблеми продовольства необхідно здійснити кардинальну земельну реформу. Проте, здійснення такої реформи затримували брак потрібної координації та контролю за перебігом реформи зі сторони органів державної влади, невчасне розв'язання ряду організаційно-правових проблем. Отже, в цей час жоден уряд України не знайшов результативних механізмів розв'язання проблем розвитку аграрної сфери. Також, варто зазначити, що аграрна політика фактично провалилася саме через брак повноцінних реформ в даному секторі. До кінця 1999 року реформування аграрного сектора було безрезультативне і на протязі кожного року спостерігалось зменшення виробництва аграрної продукції. Таким чином, розвиток аграрного сектору в Україні протягом 90-х років проходив на фоні кризових явищ з багатьма випадками адміністративного втручання в роботу сільськогосподарських підприємств.

Вкінці 1999 року, центральні органи влади вжили ряд беззаперечних заходів стосовно виходу сільськогосподарській галузі з кризового становища і, в результаті чого, були здійснені чималі зміни як соціально-економічного, так і організаційного характеру. Тоді в соціально-економічних змінах в сільській місцевості сформувалося нове сприйняття аграрних відносин, передусім, приватний сільськогосподарський товаровиробник мав змогу самостійно обирати форму господарювання, канали збуту продукції, а також партнерів для співробітництва. На даному етапі реформування аграрного сектору охоплювало всі головні елементи розвитку сільськогосподарської галузі: земельні та майнові відносини; можливість надання кредиту для виробництва сільськогосподарської продукції; інфраструктура сільськогосподарського ринку; державне управління в аграрному секторі; податкова політика [64, с. 97].

Отже, протягом 90-х років сформувалися нові умови для розвитку ринкових відносин в аграрній сфері шляхом розробки та прийняття потрібної нормативної та методичної бази для вирішування проблем щодо відносин власності на землю та майно при реалізації економічних реформ.

Спираючись на закордонний досвід можна простежити, що економічні механізми об'єднують закони ринку та систему державного управління з метою розв'язання різноманітних соціальних і економічних проблем.

Аналіз розвитку системи впливу державних органів на розвиток аграрної сфери свідчить, що держава зазвичай відіграє активне патерналістичне значення в процесі господарського життя України і, зокрема, в аграрному секторі. Визначальний вплив державних органів на економічний розвиток зберігався на протязі досить тривалого часу і щонайбільше виявився у XIX ст. (табл. 1.1) [64, с. 97].

Таблиця 1.1.

Розвиток підходів до сприяння аграрного сектору у XX-XXI ст.*

Назва періоду	Особливості періоду	Державні заходи підтримки аграрного сектору
Невтручання (1990-1914)	Безперешкодна діяльність аграрного сектору, регулювання виробництва сільськогосподарської продукції шляхом застосування ринкових механізмів попиту та пропозиції	Здебільшого нейтралітет держави у діяльність аграрного сектору. Регулювання аграрного сектору тільки в надзвичайних ситуаціях
Перший регламентаційний (1914-1918)	Зменшення сільськогосподарського виробництва, брак продуктів харчування	Втручання уряду в розвиток сільськогосподарську галузь шляхом посилення контролю над цінами
Диференціації країн (міжвоєнний період)	Зімна цін на аграрну продукцію	Введення пільгових умов для підтримки їх прибутків, захист внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів
Другий регламентаційний (1939-1945)	Раптове зниження виробництва сільськогосподарської продукції в європейських країнах та в Японії. Швидке його збільшення в США	Впровадження карткової системи та планування в Японії та Європі, зростання експортованої продукції в США
Стабілізації аграрних ринків (після II-ої Світової війни до 70-х рр. XX ст.)	Швидке збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в Японії європейських країнах	Підтримка прибутків фермерів за допомогою встановлення найменших та наближених цін, введення субсидій на експорт продукції
Загострення глобальної конкуренції (70– поч. 90-х рр. XX ст.)	Зниження цін на сільськогосподарську продукцію за допомогою її перевиробництва. Лібералізація ринків сільськогосподарської продукції	Заходи стосовно контролю виробництва та скорочення пропозиції сільськогосподарської продукції
Інноваційно-ліберальний (розпочався у середині 90-х рр. XX ст. і триває зараз)	Раціоналізація аграрного сектору, лібералізація сільськогосподарських ринків. Ефективний розвиток виробництва трансгенної продукції та, на відміну від них, органічної продукції	Контроль за впливом аграрного сектору на навколишнє середовище, збільшення уваги до продовольчої безпеки. Послідовне зниження захисту внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів які виробляють сільськогосподарську продукцію.

* Джерело: структуровано автором

Протекціонізм з точки зору державної політики захисту внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів на протязі всієї історії розвивався від нескладних державних заходів до складних механізмів регулювання торгівлі, які використовують інтеграційні угруповання. Через це економіко-політичну та організаційну суть теперішнього протекціонізму варто простежити через тісний зв'язок його головних форм (рис. 1.1).

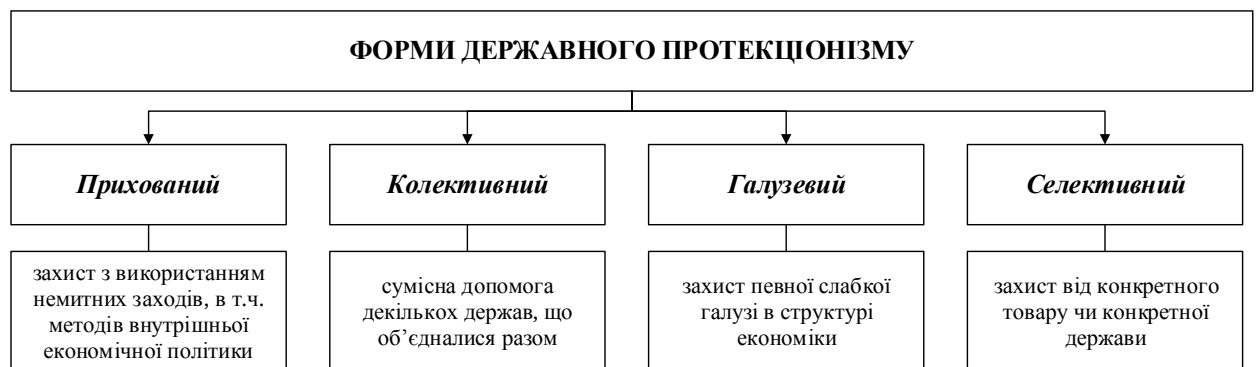

Рис. 1.1. Основні форми державного протекціонізму

* Джерело: узагальнено автором на основі [7]

Протекціонізм з'явився як політика держави, і протягом тривалого часу його засоби використовувалися лише національними урядами. Інтеграційні процеси спричинили розвиток протекціонізму, який реалізують інтеграційні групи відносно третіх країн, іншими словами за чисельністю суб'єктів. Так, країнам Європейського Союзу на початку 90-х років була притаманна цілісна зовнішньоторговельна політика з відкритими частинами колективного протекціонізму [19].

Початковим та головним інструментом протекціонізму в торгівлі виступав митний тариф (його склад, митні ставки, метод визначення країни походження продукції та ін.). Захист внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів може опиратися також на нетарифні заходи, а саме: ліцензування та квотування, обмеження об'ємів експортованої продукції, встановлення найменших цін на імпортовану продукцію, використання високих ставок податків на імпортовану продукцію і систему імпортних

депозитів і технічних перешкод та ін. Подібний тип протекціонізму називається нетарифним.

Нетарифним протекціонізмом є ще неопротекціонізм і прихований протекціонізм. Під неопротекціонізмом розуміють встановлення ліміту на міжнародну торгівлю, який впроваджують держави доповнюючи традиційні (тарифні) обмеження непрошеного ввезення продукції. Неопротекціоністськими заходами є, зазвичай, заходи додаткового тиску на експортера продукції у певну державу («добровільне» обмеження обсягу експортованої продукції, технічні перешкоди, управлінські формальності, налагодження торговельних договорів [26, 28].

Прихованим протекціонізмом вважається такий тип протекціонізму, коли виникають труднощі з виділенням заходів внутрішньої політики, іншими словами, національні та закордонні суб'єкти господарювання перебувають в однаковій ситуації, але і в результаті зміни ступеня економічного розвитку держав, відмінності в конкурентоздатності продукції іноземними партнерами такі заходи є протекціоністськими. Способи всіх різновидів протекціонізму використовуються в основному індустріально розвинутими країнами. Ясна річ, що зовнішня політика у сфері торгівлі не може опиратися лише на нетарифні заходи. Аналізуючи світовий досвід, можна відзначити, що будь-яка країна використовує змішаний тип протекціонізму, поєднуючи як тарифні, так і нетарифні методи та інструменти впливу з метою досягти національні торговельно-економічні інтереси.

За критерієм спрямованості заходів протекціонізм поділяється на:

- обмежувальний або імпорتنний, під яким розуміють систему засобів та методів прямого та непрямого обмеження на ввезення продукції з-за кордону;

- стимулюючий або експортний, під яким розуміють систему засобів та методів різного роду стимулювання національних виробників [28].

Останнім вираженням протекціонізму є автаркія, тобто політика розмежування держави від економіки інших держав для формування замкненого національного господарства, для якого характерним є самозабезпечення. Автаркія зумовлює зменшення економічних зв'язків з іншими державами, відмову від застосування привілеїв міжнародного розподілу праці та формування замкнутого національного господарства [9].

Аналіз історії теорії та практики протекціонізму дає змогу визначити теперішнє становище України на світовій арені враховуючи сучасну фінансово-економічну кризу. Сучасні протекціоністські тенденції, які зумовлені зростанням потреби в захисті національного виробництва, безперечно схвилював і Україну. Зростання бар'єрів для експорту української продукції спричиняє зменшення рівня економічної безпеки країни.

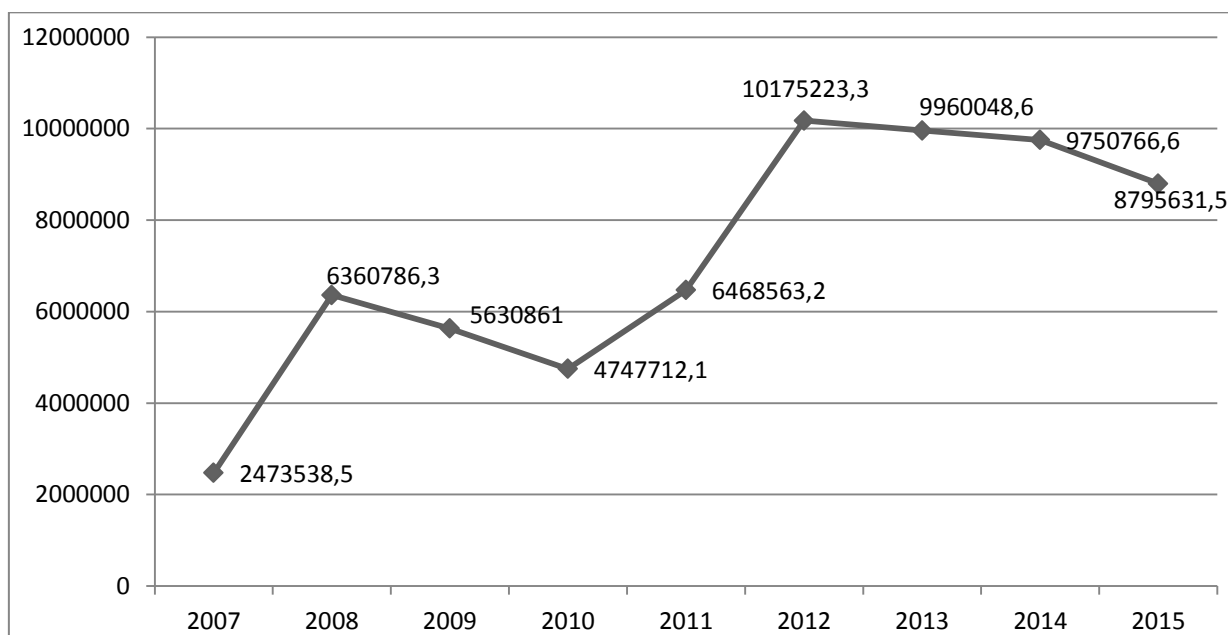

Рис. 1.2. Експорт товарів аграрного сектору України за 2007-2015 рр., тис. дол. США*

* Джерело: складено автором за даними [160]

Експорт (рис. 1.2), протягом 2010–2012 років мав тенденцію до зростання й збільшився на 5427511,2 тис. дол. США, або в 2 рази. Протягом 2013 року експорт товарів агропромислової групи зменшився, у порівнянні

до 2012 року, на 215174,7 тис. дол. США, або на 2%, у 2014, відносно до показника 2013, відбулося знову зменшення експорту на 209282,06 тис. дол. США, або на 1,5%. І на кінець 2015 року даний показник зменшився на 955135,1 тис. дол. США, або на 9,8% порівняно з 2014 роком і становить 8795631,5 тис. дол. США.

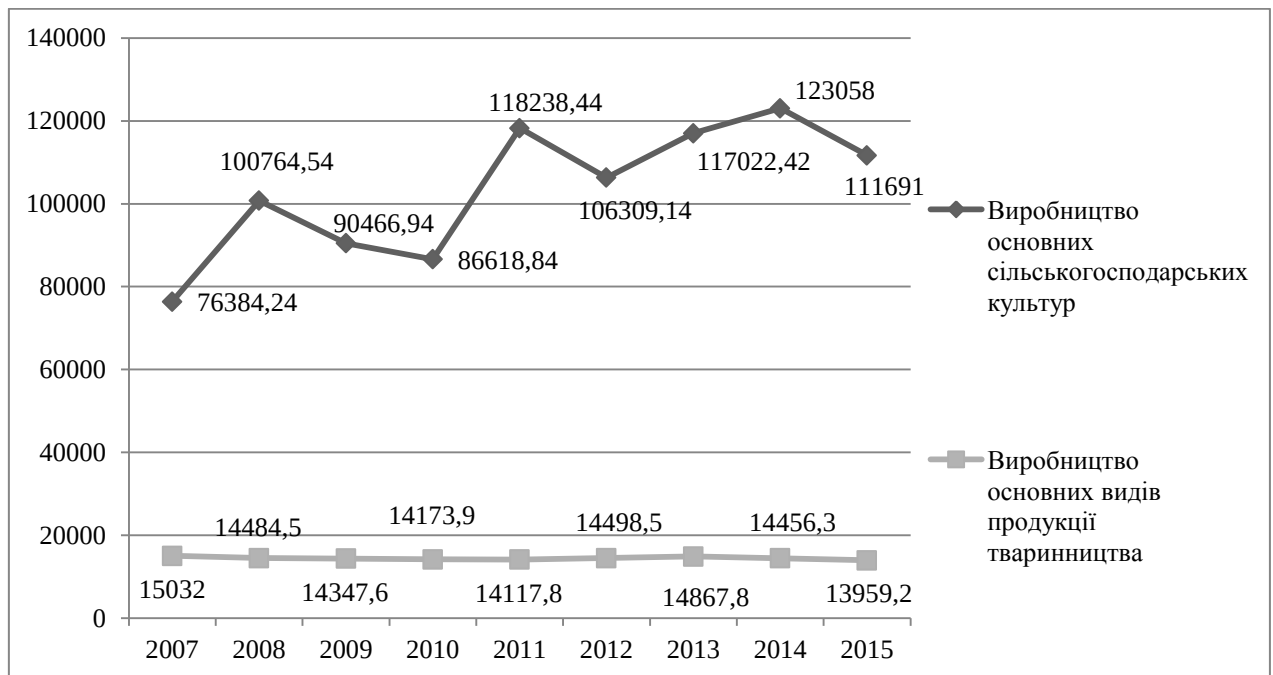

Рис. 1.3. Виробництво основних видів аграрної продукції України за 2007-2014 рр, тис. дол. США

* Джерело: складено автором за даними [137-143, 155-159, 59]

Динаміка виробництва основних видів аграрної продукції України показує позитивну тенденцію зростання протягом 2007–2015 років (рис. 1.3). У 2014 році відбулося, у порівнянні до 2012 року, збільшення виробництва товарів агропромислового комплексу на 16748,86 тис. дол. США, або на 15,8%. Проте, уже на кінець 2015 року даний показник скоротився на 11367 тис. дол. США або на 9,2% у порівнянні з 2014 роком і становить 111691 тис. дол. США.

За кількістю, масштабністю та дієвістю заходів наших торговельних партнерів українську економіку можна вважати однією з найбільш уражених від кризового протекціонізму серед багатьох країн світу, що виявляється у

скороченні величини експорту товарів аграрного сектору (рис.1.2) на 13,6% у 2015 році відносно 2012 року, і зниженні промислового виробництва сільськогосподарської продукції у 2010 році відносно 2008 року (рис.1.3) майже на 14% [70] (рис.1.4).

На національну економіку великий вплив здійснюють також збільшення експортних податків у країнах-імпортерах. Велику шкоду національній промисловості нанесло збільшення експортного мита в найбільших країнах-імпортерах вітчизняної сільськогосподарської продукції Росії та Білорусі.

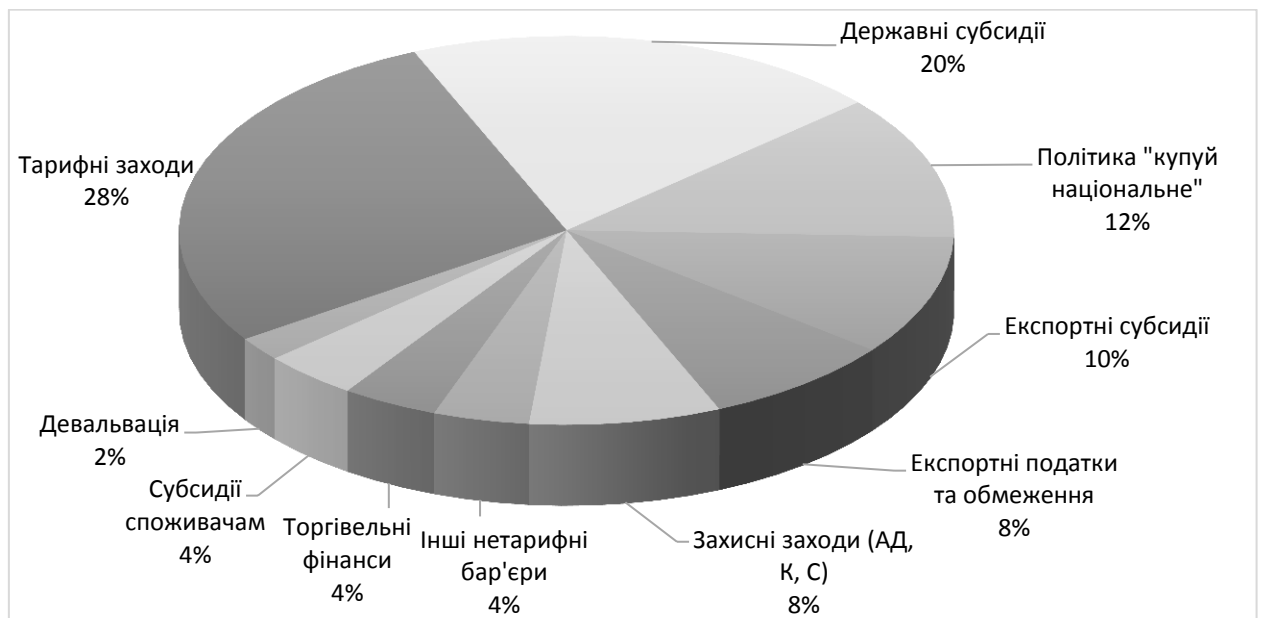

Рис. 1.4. Види протекціоністських заходів інших країн проти українських товарів*

* Джерело: складено автором за даними [70]

Отже, протекціонізм – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції, яка, у свою чергу, може виявлятися: у введенні прикордонних зборів та (або) мит на імпорт для захисту вітчизняної промисловості від більш дешевих товарів-конкурентів; у політиці центрального банку, спрямованій на захист валюти шляхом обмежень, що забезпечують рух валютного курсу в напрямі, який відповідає економічній політиці відповідного уряду. А державна підтримка – це цільове

фінансування з бюджету, спрямоване на підтримку пріоритетних для держави напрямів економічної діяльності суб'єктів господарювання, на цільові заходи в умовах низької ефективності функціонування цих напрямів або повної відсутності такої ефективності.

1.2. Принципи та функції державного протекціонізму

Система державного регулювання розвитку аграрного сектора об'єднує ряд чинників, кожен з яких тією чи іншою мірою впливає на результативність господарювання, забезпечує ефективність виробництва. В узагальнюючому плані вони являють собою комплекс організаційно-економічних, науково-технічних, соціальних й політичних умов функціонування продуктивних сил і виробничих відносин.

Прихильники протекціонізму критикують результати вільної торгівлі між країнами з різним рівнем економічного розвитку. Вони вважають, що вільна торгівля здійснюється в інтересах розвинутих країн, призводить до їх домінування та ускладнює створення національної промисловості у відносно відсталих державах. Країни у яких спостерігається значний розрив у рівнях технологічних укладів, не зможуть стати повноцінними та рівноправними партнерами.

Ще з часів визнаного лідера класичної політичної економії Д. Рікардо та його теорії порівняльних переваг у міжнародній торгівлі доведено, що від розвитку міжнародної торгівлі виграють усі країни, оскільки спеціалізація країни на випуску тих товарів, у виробництві яких вони мають найвищу відносну ефективність, у кінцевому рахунку дозволяє максимізувати добробут усього світу і кожної країни зокрема.

Політика протекціонізму часто застосовується промислово розвинутими країнами для захисту національних виробників як всередині країни так і за її межами. Дослідження проведені М. Серпуховим свідчать, що розвинуті країни найчастіше застосовують торгівельні бар'єри у міжнародній торгівлі.

До заходів захисту внутрішнього аграрного ринку пропонується віднести комплекс керуючих впливів (в рамках державного регулювання АПК), які зменшують конкурентоспроможність імпортової продукції, що надходить на внутрішній ринок, тобто об'єктами впливу є іноземні

постачальники (імпортні товари). Державну підтримку АПК, навпаки, пропонується визначати як комплекс, що приймається суб'єктами підтримки (органами влади всіх рівнів у межах своєї компетенції) заходів з підвищення конкурентоспроможності національних виробників у сфері АПК таким чином, що об'єктами впливу (одержувачами підтримки) є національні виробники (постачальники).

У такому випадку, аграрний протекціонізм можна представити як процес свідомого і планомірного державного управління конкурентоспроможністю національного виробництва, комплексний вид державного регулювання, при якому найважливіші економічні параметри в усіх сферах АПК (витрати, доходи, прибуток, тип відтворення) регулюються як за допомогою інструментів підтримки (субсидії, дотації, пільгове кредитування та ін.), так і за допомогою інструментів захисту внутрішнього аграрного ринку з метою досягнення найбільшого сукупного ефекту (рис.1.5).

Рис. 1.5. Механізми і цілі протекціоністської політики

* Джерело: структуровано автором на основі [1]

Метою державного протекціонізму функціонування та розвитку агропромислового комплексу є забезпечення населення продуктами харчування, а також іншими товарами з сільськогосподарської сировини в поєднанні з вирішенням соціальних та економічних проблем АПК в умовах становлення ринкових відносин багатуукладності економіки [1].

Але враховуючи засилля імпортованої продукції не завжди прийнятної якості на аграрному ринку, держава повинна посилити вплив захисних механізмів. Так, до об'єктів державного захисту в першу чергу належить і аграрний сектор, а особливо виробники сільськогосподарської продукції. Важливе місце в механізмі державного регулювання зазначеного сектору посідають певні принципи. На сьогодні немає єдиного підходу до формулювання принципів державного захисту аграрного сектора економіки. Так, Капітанець Ю. О. вважає, що саме дотримання принципів є своєрідною інституційною гарантією від непрогнозованого втручання в сферу державного протекціонізму аграрного виробництва [89].

На думку М. А. Латиніна, основними принципами державної підтримки розвитку аграрного сектора мають бути пріоритетність та аграрний протекціонізм, системність і комплексність, передбачуваність і прозорість, послідовність і справедливість, зрозумілість та ефективність, екологічна доцільність [107].

Необхідним дотримання принципів державного протекціонізму розвитку АПК вважає і Ц. Лерман: оскільки Україною обрано шлях євроінтеграції, то варто орієнтуватись на рекомендації Світової організації торгівлі (СОТ) та Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) [109].

Неефективна діяльність сільськогосподарської галузі є довготривалою проблемою, яку можливо вирішити шляхом перманентного «удосконалення господарської системи агро-промислового комплексу».

Рада Економічної Взаємодопомоги – це один з головних чинників розвитку сільськогосподарської сфери. Вона являє собою замкнутий економічний ринок, в межах якого сформований особливий механізм розподілу праці та відбуваються головні поставки товарів між державами за штучними цінами. Сектор сільського господарства переважної більшості країн Центрально-Східної Європи спрямований на достатньо велику місткість продовольчого ринку СРСР. Наприклад, у 1989 році постачання

продукції в країни, які входять до Ради Економічної Взаємодопомоги займали 80% всього експорту агропромислової продукції Болгарії, 46% Румунії, 36% Чехословаччини, 28% Угорщини. Макроекономічні реформи в країнах Центрально-Східної Європи, які мали місце у 1989 році, розвал Ради Економічної Взаємодопомоги і СРСР зумовили різку зміну розташування сільськогосподарської галузі та потребу у реформах у відповідності до сучасних умов.

У перехідних економіках причинами аграрного протекціонізму спочатку були дещо інші обставини, а сама протекціоністська політика формувалася в принципово інших умовах.

Перш за все, протекціонізм у перехідних економіках індустріального типу успадковував величезний механізм державної підтримки АПК в надрах централізовано планованої економіки. Повсюдно ця підтримка була важким тягарем національних фінансів, і одним з першочергових завдань реформ, у тому числі і аграрних, в перехідних економіках було саме звільнення від цього тягаря. Звідси спочатку різка лібералізація аграрної політики практично в усіх країнах.

З іншої сторони, економічна лібералізація призводила до кризового стану агропромислового комплексу, зокрема до зниження доходів населення, що, в свою чергу, зумовило зменшення ємкості ринків сільськогосподарської продукції; стрімке зростання диспаритету цін та зменшення питомої ваги агропромислового комплексу в остаточній ціні на продовольчі товари, та погіршення фінансовго стану даної галузі; розривання коопераційних взаємовідносин в межах РЕВ і зростання ринкових проблем для національного виробництва; відмежування країни від розподілу сільськогосподарської продукції, а також брак нормальної інфраструктури ринку; погіршення фінансовго стану аграрного сектору разом з браком адекватного механізму кредитування на потреби сільського господарства на фоні інфляційних процесів призводило до процесу декапіталізації сектора та зниження рівня продуктивності.

Отже, макроекономічне реформування в країнах з індустріальним типом розвитку спричиняли до стрімкого погіршення фінансового стану в сільськогосподарській галузі.

Агропродовольчий сектор практично у всіх країнах колишнього соцтабору займає істотну частину економіки і представлений помітною часткою населення. Тому об'єктивне погіршення становища в аграрному секторі при тиску аграрних опозицій не міг не призвести до посилення протекціонізму після закінчення деякого часу реформ.

Проблема полягає в тому, що в ряді країн ЦСЄ посилення або, точніше, відновлення, протекціонізму припало на період, коли основні завдання реформ вже були вирішені: досягнута макроекономічна стабілізація, створена початкова ринкова інфраструктура, завершена реструктуризація сектора. У цих умовах протекціоністські заходи вже не гальмують подальше проведення реформ. В інших же країнах повільне проведення реформ було пов'язане з введенням протекціоністських заходів, які, в свою чергу, почали гальмувати хід реформ.

Друга особливість посилення протекціонізму в пост-соціалістичних країнах пов'язана з тим, що практично всі заходи підтримки агропродовольчого сектору черпаються з арсеналу розвинених країн – ЄС і США. У той же час особливості перехідної економіки диктують свої закономірності протекціонізму: багато поширених заходів виявляються неефективними або діють у зворотному напрямку. Тут також перевагу мають країни з більш швидким темпом проведення реформ: до моменту посилення протекціоністської політики багато рис перехідності в них вже подолані.

Принципи державного протекціонізму аграрного сектора знаходять вияв у конкретних механізмах реалізації функцій, виконуваних державою при проведенні своєї економічної політики за допомогою певних методів.

При цьому держава виконує наступні основні функції: законодавчу: держава розробляє правові засади ринкової економіки, які є однаковими для всіх форм власності й господарювання; стабілізуючу: держава підтримує

високий рівень зайнятості та цінової рівноваги; розподільчу: справедливий розподіл доходів у суспільстві, ефективне розміщення ресурсів у ринковій економіці [112].

Отже, аграрний протекціонізм є одним із важливіших принципів державного регулювання у цивілізованих країнах. В основу фундаментального поєднання державного й ринкового механізму регулювання процесів відтворення галузі покладені наступні узагальнені нами принципи:

- законність. Сутність законності полягає в реальності права, тобто в тому, що всі без винятку суб'єкти суспільних відносин мають керуватись принципом суворого дотримання приписів законів й інших нормативних актів, сумлінно виконувати покладені на них юридичні обов'язки, безперешкодно і повною мірою використовувати свої суб'єктивні права;

- недопущення безпідставного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування у вибір форм господарювання та господарську діяльність аграрних товаровиробників, крім випадків, передбачених законами.

- системність та комплексність заходів державного регулювання сільського господарства;

- передбачуваність і прозорість. Передбачуваність означає відповідність регуляторної діяльності цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дає змогу суб'єктам господарювання планувати свою діяльність. Щодо прозорості, то тут має бути наявною і загальнодоступною повна інформація про законодавчі та інші регуляторні акти, порядок їх виконання, роботу органів, які забезпечують їх виконання [7];

- послідовність і справедливість. Послідовність передбачає узгодження регуляторного акта з основними положеннями державної регуляторної політики, іншими прийнятими законодавчими та регуляторними актами.

Справедливість означає забезпечення рівноправності всіх суб'єктів господарської діяльності;

– зрозумілість та ефективність. Зрозумілість полягає в тому, що регуляторні акти мають бути простими за змістом, не містити положень, що допускають двозначні тлумачення, у громадян і підприємців не повинно виникати труднощів із розумінням положень регуляторних актів. Принцип ефективності полягає в аналізі вигод від регуляторного акта, в дослідженні того, чи обґрунтованими є витрачені суб'єктами господарської діяльності, громадянами та державою кошти і чи є найефективнішим регуляторний акт з усіх можливих альтернатив досягнення поставленої мети [111];

– стабільність. Забезпечує необхідний вплив на розвиток АПК з метою вирівнювання підйомів і нівелювання спадів ділового циклу, стримування безробіття, підтримки економічного розвитку. За допомогою заходів державної фінансової, податкової, зовнішньоекономічної та митної політики здійснюється вплив на рівень агропромислового виробництва;

– адекватність. Потребує, щоб система державних регуляторів розвитку АПК та засоби їх застосування відображали реалії сучасного етапу соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки;

– оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів;

– пріоритетність. За умов євроінтеграції необхідно відмовитися від практики розпорошення обмежених фінансових ресурсів держави між значною кількістю державних програм та напрямів бюджетного фінансування.

– цілеспрямованість та адресність державної підтримки аграрних товаровиробників. Більшість законодавчих актів, якими регульоване питання надання державної підтримки суб'єктам аграрного підприємництва, характеризується цілеспрямованістю та адресністю державної підтримки аграрного підприємництва. У свою чергу принцип адресності передбачає надання державної підтримки чітко визначеним категоріям аграріїв [88];

- мобільність державної підтримки аграрних товаровиробників. Передбачає оперативне реагування на потреби аграрних товаровиробників, особливо під час посівних робіт, з метою недопущення порушення технології вирощування сільськогосподарських культур;

- стимулювання. Забезпечує підвищення ефективності діяльності аграрних товаровиробників та їх подальший економічний розвиток [38].

Окремої уваги заслуговують також виокремлені нами принципи державного протекціонізму в аграрній сфері:

Принцип єдності економічних, екологічних та соціальних цілей здійснюється шляхом вживання низки заходів зі сторони держави щодо розв'язання економічних проблем зважаючи на моделі поведінки різноманітних угруповань сільського населення.

Принцип програмно-цільового регулювання реалізується за допомогою застосування методів впливу на конкурентну боротьбу, утримуючи негативні результати, які дають змогу погоджувати інтереси, методи та засоби регулювання.

Конкуренція і протекціонізм залишаються сьогодні чи не найбільш конверсійною ділянкою знань у світовій економіці [18], а дотримання основоположних передумов аграрного протекціонізму дозволяє «реалізувати його визначальну соціально-економічну функцію, тобто забезпечення нормально функціонуючим суб'єктам сільського господарства та всій агропродовольчій системі рівня доходності, необхідного для соціального прогресу і підтримки виробництва в обсягах, адекватних суспільному попиту, реальній ємкості ринку» [3, 27].

Однак доступ конкурентної продукції на внутрішні ринки здійснюється з урахуванням: поточного стану національного агропродовольчого ринку; оцінки кон'юнктури світового ринку продовольства; інтересів національних сільськогосподарських товаровиробників та споживачів. Безумовно, членство країн в СОТ певною мірою обмежує політику протекціонізму, але враховуючи економічну та соціальну доцільність, не відміння її. Правилами

COT, у тому числі і митними, передбачено захист та підтримку сільськогосподарських товаровиробників всередині кожної країни – члена цієї організації. Відповідно до Угоди про сільське господарство, в рамках COT усі внутрішні протекціоністські заходи в аграрному секторі класифікуються за трьома «скриньками» (жовта, блакитна та зелена), які відповідають її вимогам COT [39].

Так, до «жовтої скриньки» належать заходи щодо протекціоністської підтримки, яка стимулює виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції. Такі заходи спотворюють торгівлю, порушуючи основний принцип справедливої конкуренції на зовнішніх і внутрішніх ринках. При підвищенні витрат на «жовту скриньку» понад торговий рівень вони підлягають скороченню протягом перехідного етапу. Відповідно до заходів «жовтої скриньки» кожна держава повинна взяти на себе зобов'язання із скорочення бюджетного фінансування, що для більшості країн, у тому числі і для України, завжди залишалося дискусійним питанням.

Держави, що входять до COT зобов'язується зменшити рівень загального параметра підтримки на узгоджений відсоток. Протягом шестирічного періоду (з 1 січня 1995 року) розвинуті країни домовилися скоротити рівень сукупного виміру на 20% від середнього рівня (котрий був досягнутий в базовому періоді – 1986-1988 рр.). Держави, що розвиваються зобов'язані скоротити сукупний вимір підтримки на 13% протягом десятирічного періоду. При реалізації даних зобов'язань об'єм сукупного виміру зменшився з 197,721 млрд. дол. США, котрий склався у базовому періоді 1986-1988 рр., до 162,497 млрд. дол. США на межі періоду імплементації.

«Блакитна скринька» включає заходи щодо підтримки, які ґрунтуються на фіксованих площах, валових зборах, поголів'ї. Щодо них, то їх виділення є своєрідним компромісом між США та ЄС, досягнутим під час Уругвайського раунду переговорів у рамках COT. Вони мають перехідний характер і, наприклад, в Україні, не використовуються.

До «зеленої скриньки» віднесені заходи, які не завдають прямого впливу на збільшення обсягів виробництва та торгівлі (підтримка консалтингу, страхування врожаю, боротьба з шкідниками і хворобами у рослинництві та тваринництві, забезпечення соціального розвитку села, охорона навколишнього природного середовища, а також програми регіонального розвитку, тощо). Витрати за цим напрямом не підлягають обов'язковому скороченню при вступі країни до СОТ. Використання заходів «зеленої скриньки» є необхідною умовою функціонування аграрного сектора економіки, оскільки основна частина програм державної протекціоністської підтримки має регулюючий, стабілізаційний, консультативний, інноваційний і соціально значущий характер. Країни ЄС поступово надають переваги заходам підтримки «зеленої скриньки» порівняно з «традиційними» заходами підтримки [54].

Заходи, які вживаються в межах «зеленої скриньки» повинні відповідати тим умовам, коли держава надає підтримку шляхом урядових програм, які фінансується з державного бюджету, а результатом такої підтримки не має бути цінова підтримка національного виробництва. Такі заходи переважно відбуваються в межах загальних науково-дослідних робіт та науково-дослідних програм стосовно певних видів продуктів, ветеринарних та фітосанітарних заходів, контролю рівня продовольчої безпеки, маркетингових послуг і збуту продукції на ринок, розвитку інфраструктури на сільській місцевості, підтримки прибутку, не пов'язаного з виробництвом, фінансової участі уряду в програмах страхування прибутків, компенсації втрат від надзвичайних подій, охорони довкілля, програми розвитку регіонів.

Отже, у різних країнах, які увійшли до СОТ, аграрний протекціонізм, у силу свого соціального значення, набув значного поширення і в перспективі залишається важливою складовою усієї системи державного регулювання економіки. Окрім того, що країни ЄС, а також США, Японія та інші широко використовують аграрний протекціонізм, інтеграційні процеси у світовій

економіці привели до виникнення колективного протекціонізму, як системи заходів, через які захищається митна територія регіонального економічного об'єднання.

Загалом, не зважаючи на різноманітні підходи до ролі державного протекціонізму агропромислового комплексу, світовий досвід свідчить про те, що саме протекціонізм є головним елементом аграрної політики будь-якої держави. Якщо проаналізувати аграрну політику України, то можна дійти висновку, що вона не забезпечує формування продуктивних міжгалузевих зв'язків, що в свою чергу призводить до зменшення виробництва сільськогосподарської продукції, а також до погіршення основних показників діяльності підприємств аграрного сектору.

З метою визначення потреби у державному протекціонізмі в сільському господарстві України потрібно звернути увагу на безліч особливих проблем його діяльності, а саме:

1. брак аргументованих підходів до визначення сутності та результатів здійснення політики в сфері сільського господарства, а також ігнорування головних обмежень та взаємозв'язаних ринкових відносин. Враховуючи це, політика України в сфері сільського господарства перекликається з сукупністю заходів, які цілеспрямовані на розв'язання короткострокових проблем за рахунок бюджетних коштів, що не узгоджені між собою та неодноразово діють у зворотньому напрямку. В наслідок цього зменшувалися закупівельні ціни, прибуток галузі, поголів'я та споживання продукції тваринництва. Через певний проміжок часу стан погіршився впровадженням доплат за високовагову худобу. Така форма сприяння цілеспрямована всупереч розвитку галузі тваринництва: зменшення виробничої ефективності, а також зростання виробничих витрат тощо [38].

2. непрозорість системи розподілу та неможливість отримання коштів з державного бюджету для більшості аграрних підприємств, фермерських господарств та інших видів господарств. Іншими словами більша частина

аграрних підприємств у сфері тваринництва недодержували дотацій або доплат. Пільгові кредити були також недоступними.

3. непродуктивне використання коштів з державного бюджету, що характеризується недостатньою їх віддачею та першочерговими підсумковими наслідками роботи аграрних підприємств. Відповідно до висновків Рахункової палати України, 11 бюджетних програм сприяння виробників аграрної продукції було профінансовано в сумі 1,5 млрд. грн. Левова частка цих коштів спрямовувалася на фінансову допомогу виробникам у сфері тваринництва та рослинництва – 425,2 млн. грн. або 30,7% всього розміру коштів. Проте це не повпливало на зростання ефективності діяльності сільськогосподарської галузі, а у тваринництві – скорочення поголів'я худоби [72].

4. проблема критичного стану технічного озброєння аграрного сектора. Сільськогосподарські підприємства були озброєні основними аграрними машинами тільки на 40-58%, з них більше 90% вже відслужили свій термін амортизації. Водночас щороку темпи вибуття техніки у 5-10 разів перевищували їх придбання. Зростання технічної завантаженості спричинює до збільшення термінів здійснення технологічних операцій. Лише несвоєчасність здійснення робіт аграрний сектор країни кожного року викликає недобір практично третину врожаю (в сумі це майже 3-3,5 млрд. дол. США), а витрати зерна складають майже 1,5-2 млрд. дол. США [73].

5. аграрний сектор і ринок продовольчої продукції не саморегулюються галузями економіки. Попит на продовольчі товари є мало еластичним відносно цін. Система ринкового ціноутворення не в змозі цілком здійснювати своє основне призначення – функцію регулювання попиту та пропозиції.

Вище зазначені проблеми зумовлюють потребу в забезпеченні державного регулювання цін на ринку та загалом прибутків виробників сільськогосподарської продукції, забезпечуючи при цьому рівновагу на продовольчому ринку. У випадку, коли ціни на ринку зменшуються до рівня, коли неможливо отримувати прибутки від здійснення господарської

діяльності, держава зобов'язана вплинути не лише на їх дохідність, а й на джерела утворення прибутків, а також канали та систему їх розподілу. Визначним напрямком непрямого регулювання цін та прибутків виробників сільськогосподарської продукції має стати захист вітчизняного сільськогосподарського виробника з боку держави від ввезення недорогих (а неодноразово – і недоброякісних) товарів [8].

Водночас потрібно виконувати політику протекціонізму стосовно вітчизняних виробників та надавати їм змогу на однакових умовах вести конкурентну боротьбу з іноземними підприємствами. Відповідно до польського досвіду та інших держав, вслід за знищенням системи соціалізму та переходу до ринкових умов господарювання, податкова система в таких державах впродовж перших років була достатньо жорстокою. З кожним роком податковий тиск зменшувався, даючи змогу підприємствам прилаштовуватися до сучасних умов господарювання.

Як наголошує закон Лафера, чим жорстокіша в державі система оподаткування та чим вищими є податки, тим менше надходить коштів державну скарбницю. Отже, в Україні вже казна-коли з'явилася термінова необхідність в закріпленні на законодавчому рівні системи рівнозначного обміну, яка цілеспрямована на ефективність відтворювального процесу [14].

На сьогодні, аграрний сектор держави знаходиться в неврівноваженій ситуації, що зумовлено ціновим диспаритетом, іншими словами випереджаючим збільшенням цін на продукцію промисловості порівняно з їхнім збільшенням на сільськогосподарську продукцію та відповідне загострення умов відтворення та інвестування в аграрному секторі, галузей прибуток перерозподіляється в інакші галузі економіки. Регулювання цін на аграрну продукцію з боку держави є одним з імовірних напрямів розв'язання проблеми. Інший підхід полягає в тому, щоб фахівці аналізували ринки та реалізовували інформацію з точними прогнозами про зміни, які виробники сільськогосподарської продукції використовували в процесі планування [22].

Таким чином, узагальнюючи наведені підходи науковців-теоретиків, допомога сільському господарству з боку держави полягає у тому, що держава за допомогою використання правових, адміністративних та економічних прийомів здійснює регулювання функціонування виробника сільськогосподарської продукції, з'ясовує перспективні напрями розвитку сільськогосподарської галузі країни, реалізовує спрямовуюче значення стосовно здійснення довгострокових програм розвитку.

1.3. Методологічні основи формування механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки

Перехідний етап в аграрній економіці вимагає оптимального поєднання державного захисту та ринкових важелів. На сьогоднішній день, на думку А. Д. Діброви, «державний регуляторний вплив на розвиток сільського господарства в Україні залишається, з одного боку, доволі значним, а з іншого – недостатньо ефективним». Відсутня системна цілісність у практиці державного регулювання аграрного сектора економіки [75].

Державне регулювання економіки здійснюється в різноманітних формах. Залежно від строків, розрізняють довгострокове й короткострокове регулювання.

Довгострокове регулювання обумовлене необхідністю здобутку стратегічних цілей. В його системі центральне місце займає планомірний вплив на розмір і структуру інвестицій, рівень заощаджень в економіці. Короткострокове регулювання – це передусім антициклічне регулювання, базою якого є вплив на сукупний попит. У межах цієї форми застосовується антиінфляційне регулювання, котре втілюється здебільшого через політику доходів.

За характером впливу на господарські суб'єкти державне регулювання економіки ділиться на дві форми: пряме та непряме. Пряме регулювання – це вплив держави на економічні процеси за підтримкою особистого використання підходящих регуляторів. Воно здійснюється через бюджетне інвестування державою належних програм фінансування розвитку державних підприємств, освіти, науки, культури, інфраструктури, соціального захисту населення тощо, а ще через регламентацію цін, заробітної плати та інших інструментів ринкового механізму.

Непряме регулювання економіки – це дія держави на господарську діяльність через внесення вигідних відмін в умови поведінки ринкового механізму. Воно досягається за допомогою правових та економічних

інструментів. Використовуючи інструменти, держава просто нічого не змінює в ринковому механізмі, а здійснює тільки передумови для цих змін.

Серед вирішальних способів державного регулювання варто виокремити [5]: законодавчі акти; прогнозні дані розвитку національної економіки; цільові комплексні програми; ліміти; урядові замовлення і державні договори; державні вкладення; державні і місцеві бюджети; бюджетні дотації, субсидії, субвенції; податки і податкові пільги, державні розстрочки; державні запаси; соціально-економічні нормативи; різні галузеві і загальнодержавні норми і стандарти; норми амортизації, в тому числі прискореної; система фіксованих, граничних і вільних цін; індексування цін; індексування грошових доходів населення і заощаджень; встановлення прожиткового мінімуму і мінімуму заробітної плати; встановлення єдиної тарифної системи; встановлення заробітної плати в державних установах, встановлення системи пенсій, допомоги, ліцензій, митні збори, податки; квоти; встановлення граничних рівнів рентабельності.

Державне регулювання економіки опирається на систему державних інструментів. Залежно від їхньої природи усі державні інструменти можна розділити на три види: правові, адміністративні та економічні.

До правових інструментів належать законодавчі та підзаконні документи, котрі регламентують важливі шляхи й правила економічної практики господарських суб'єктів та окремих громадян. Вони формулюють як загальні умови цієї практики, так і схвалені винятки з цих умов, установлюють права та обов'язки юридичних і фізичних осіб, а ще імовірні санкції за їх недотримання. Правові регулятори визначають загальну межу державного втручання в економіку.

Адміністративні інструменти – це укази, постанови та розпорядження виконавчих органів, котрі дозволяють, забороняють, обмежують чи нормують часткові види господарської діяльності. Зокрема, встановлення квот, ембарго, видання ліцензій, затвердження стандартів якості продукції, екологічних засад тощо.

Найважливішу роль у державному регулюванні економіки виконують економічні інструменти. До визначальних із них припадають: гроші, кредит, державний бюджет, податки, ціни, макроекономічне планування, заробітна плата. Державне регулювання економіки відбувається з допомогою арсеналу методів, тобто засобів впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на галузь підприємництва, інфраструктуру ринку і некомерційний сектор економіки з ціллю виробництва або забезпечення умов їх діяльності у відповідності з національною економічною політикою.

За формами впливу на суб'єкти ринку методи державного регулювання можна поділити на методи прямого впливу і методи опосередкованого впливу, зміст котрих зводиться до встановлення певних умов для суб'єктів ринку, які мотивують їх діяльність. До цих методів необхідно віднести податкове регулювання вживання політики прискореної амортизації, методи стимулювання конкуренції тощо.

Залежно від вибору способів впливу на ринок розрізняють наступні методи державного регулювання. Правове регулювання є державною функцією відносно з'ясування правових засад поведінки суб'єктів права, які є обов'язковими для виконання. Головним осередком правового регулювання є розробка і закріплення засад поведінки суб'єктів економічних відносин на законодавчому рівні. Зазвичай будь-яка норма вирізняється трьома важливими частинами: гіпотезою, диспозицією та санкцією [15].

Головними формами правового регулювання економіки в Україні є: Конституція та законодавчі та підзаконні акти України; нормативно-правові акти центральних та місцевих органів влади.

Існують різні методи державної підтримки ринкової економіки, які можна об'єднати в дві групи: адміністративні (прямі) та економічні (непрямі). Застосування цих методів залежить від соціальних, економічних, історичних, політичних умов, стану розвитку та структури економіки країни [5]. Основні напрями і методи державного регулювання економіки наведено

на рисунку 1.6. Тому механізм державного регулювання економіки в кожній країні має свої особливості (рис. 1.7).

Державний протекціонізм аграрного сектора економіки включає в себе застосування правових, адміністративних і економічних важелів, за допомогою яких регулюється діяльність аграрного сектора, визначаються подальші перспективи розвитку адміністративних методів державного впливу на аграрний сектор. У цьому визначну роль відіграє створення нормативно-правової бази, на що вказує значна кількість нормативно-правових актів, прийнятих останніми роками з метою підвищення ефективності функціонування сільського господарства.

Рис. 1.6. Основні напрями і методи державного регулювання економіки

Джерело: структуровано автором на основі [5]

Крім того, в умовах трансформаційної економіки значне місце слід приділити індикативному плануванню, розробці й реалізації цільових програм регіонального розвитку, контролю за умовами праці, прямому регулюванню цін. Але, на жаль, механізм державного протекціонізму аграрного сектора залишається недосконалим. Щоб пом'якшити негативні наслідки, які чинить державний протекціонізм на суспільний добробут і конкурентоспроможність товаровиробників, уряди багатьох країн змінюють свою аграрну політику відповідно до міжнародних угод. Світова організація торгівлі (СОТ) здійснює правове регулювання в даній сфері, у тому числі щодо торгівлі сільськогосподарською продукцією і продовольством [3].

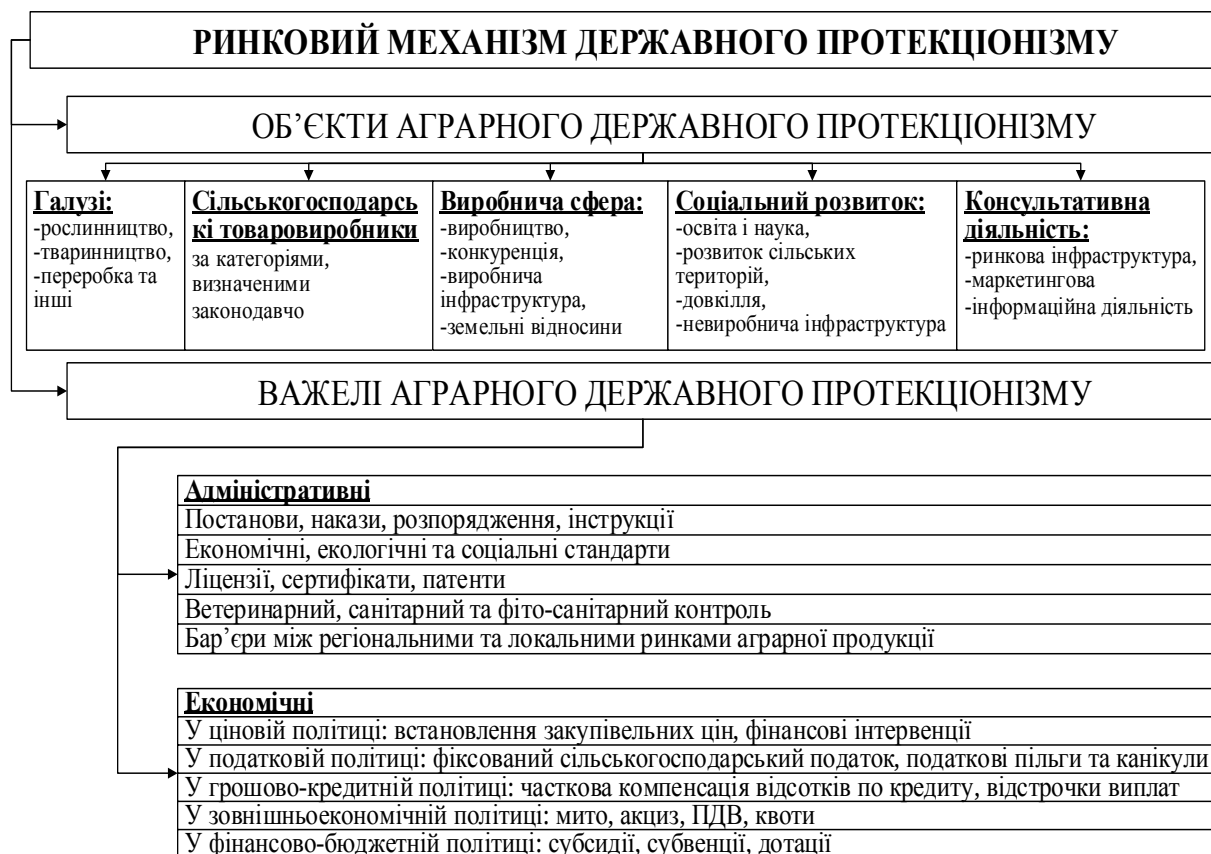

Рис. 1.7. Формування механізму державного аграрного протекціонізму

* Джерело: узагальнено автором на основі [77]

Принципи та правила СОТ передбачають скорочення частини державної підтримки національного товаровиробника, яка належить до «жовтого кошика». Державна підтримка аграрного сектора характеризується

зростанням бюджетних витрат у номінальному вираженні. Проте, хоча бюджетні витрати й чималі, рівень сукупної підтримки, яку фактично дістає сільськогосподарське виробництво, практично дуже низький [74].

Крім того, в аграрному секторі спостерігається безліч інших проблем, які вимагають державного захисту. Серед них – відсутність єдиної системи програми розвитку галузі, її поетапної реалізації.

В аграрному секторі спостерігається диспаритет цін, коли ціни на промислову продукцію зростають значно швидше, ніж на продукцію сільського господарства, що вимагає державного регулювання.

Диспаритет цін – явище історичне. Він виник тоді, коли виникла сама ціна і є її невідлучним супутником через усі епохи, аж до наших днів. Не виключено, що диспаритет цін залишиться вічним супутником ціни [5].

Під диспаритетом розуміють недотримання вартісного співвідношення, а також і цін на продукцію сільськогосподарського господарства, та промислова продукція, яку закупляють на сільські потреби. Диспаритет виражається випереджаючим збільшенням індексів цін на промислову продукцію відносно з індексом цін на продукцію сільського господарства [3].

Проблему диспаритету цін не можливо вирішити за допомогою ринкових інструментів, про що вказують дані протягом останнього часу. На думку вітчизняних вчених, «у галузі ціноутворення було тільки обґрунтовано введення системи кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції та цінового захисту від дестабілізуючих змін попиту та пропозиції» [4]. На превеликий жаль, автоматичне поновлення паритету міжгалузевих взаємозв'язків за рахунок впливу стабільних цін попиту і пропозиції не варто застосовувати при загостренні нееквівалентності цін. Отже, «ринкові економічні відносини не здатні забезпечувати подібне саморегулювання цін на ринку сільськогосподарської продукції, яке б створювало умови для ефективного розвитку аграрного сектора», саме тому «для виключення недосконалості ринку потрібним є державне втручання в систему ринкового ціноутворення, в свою чергу результат подібного втручання залежить

передусім від встановлених цін на купівлю-продаж продукції сільського господарства» [9].

З метою вирішення проблеми цінової нерівності доцільною є зміна пріоритетів державної політики в напрямі посилення заходів прямого та опосередкованого впливу (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Пріоритетні напрями державного регулювання цін в галузі АПК

* Джерело: узагальнено автором на основі [9]

Низький рівень якості життя на селі призводить до відтоку населення в міста. Рівень оплати праці в сільському господарстві не має бути нижчим, ніж в інших галузях. Справедлива ціна робочої сили має відбиватися в цінах на сільськогосподарську продукцію. Раніше доходи працівників у державних і колективних господарствах наближались до середніх в економіці й становили до них 93-95% [1, с. 69]. Актуальними залишаються проблеми недоступності одержання бюджетних коштів, пільгових кредитів для значної частини сільськогосподарських підприємств, низьке матеріально-технічне

забезпечення, незначна інвестиційна привабливість галузі. Потребують вдосконалення й економічні відносини між сільським господарством і переробними ланками АПК, зокрема харчовою й легкою промисловістю. Складною є екологічна ситуація, що прямо впливає на розвиток аграрного сектора.

П. Самуельсон і В. Норт вважають, що головне призначення протекціонізму – створити державні законодавчі акти або ринкові стимули, які будуть застосовуватися в процесі контролю за рішенням підприємства в сфері ціноутворення, збутової політики або способів та розмірів виробництва [115]. Законодавча база України щодо захисту конкуренції опирається на норми, які встановлені Конституцією України, і складається з Законів України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України». Відповідно до статті 42 Конституції України, держава повинна забезпечувати захист конкуренції та не допускати зловживання монопольним станом, неправомірним обмеженням конкуренції та недобросовісної конкуренції [5]. Однак, не беручи до уваги, що на законодавчому та інституційному рівні забезпечено захист появи недобросовісної конкуренції, вона присутня у вітчизняній економіці.

Аналіз трансформації аграрної політики в зарубіжних країнах, виконаний за допомогою монографічних розвідок, дозволяє зробити висновок, що використання в Україні в останні роки таких інструментів державного протекціонізму як дорогий кредит, фіксований сільськогосподарський податок, скорочення фінансування багатьох аграрних програм не могло забезпечити відновлення технологічного базису галузі, що позбавляє підприємств можливості нарощувати конкурентні переваги.

Крім того, слід мати на увазі, що економічно розвинені країни, прагнуть домінувати на світових ринках завдяки новим товарам, в тому числі й продовольчим, тому характерною рисою поведінки американських продовольчих компаній є проникнення з новою продукцією на зарубіжні

ринки з одночасним обмеженням доступу до технологічних новинок. Нерівномірність економічного розвитку країн унеможливорює їх участь у світовій торгівлі на паритетних засадах. Тож цілком зрозуміло, що уряд України має набагато активніше впливати на становлення конкурентоспроможних підприємств аграрної сфери економіки, без чого не вдасться реалізувати експортний потенціал галузі [5; 8].

Держава, роль якої в забезпеченні продовольчої безпеки зростає, не може дозволити розорення аграрних товаровиробників через їх суттєву залежність не лише від природних ресурсів, а і від коливань кон'юнктури ринку та конкуренції. До того ж нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію, приводить до парадоксального явища: в урожайні роки селяни через здешевлення продукції можуть втрачати більше доходу, ніж в роки з несприятливими погодними умовами.

Зважаючи на це, особливості державного протекціонізму сільськогосподарської галузі регіону створює система розвитку аграрного сектора, яка передбачає взаємоузгоджені елементи, серед яких: нормативно-правові інструменти; бюджетно-фінансове регулювання та цільове сприяння певних регіонів з високим, середнім та депресивним рівнем розвитку; державні програми регіонального розвитку; формування і розвиток особливих економічних зон в регіонах; розвиток міжрегіональної та прикордонної співпраці [6, с. 54].

Нормативно-правові акти встановлюють права та обов'язки регіонів у галузі фінансів, повноваження в майновому регулюванні, участь в здійсненні загальнодержавних та регіональних програм соціального та економічного розвитку, систему формування та застосування регіональних фондів, форми допомоги населення. Державний вплив на аграрний сектор регіонів реалізується шляхом фінансово-бюджетного механізму за допомогою: прямих державних капіталовкладень; надання субсидій; формування особливих фондів з метою фінансової підтримки регіональних програм;

притягнення закордонних капіталовкладень; кредитування та оподаткування на пільгових умовах; утворення місцевих бюджетів [67].

Державні програми регіонального розвитку розробляються для того, щоб забезпечити зростання ефективності функціонування та розвитку державних ринкових взаємовідносин в регіонах; структурної реконструкції сільськогосподарських комплексів; розв'язання соціальних проблем, які пов'язані із зайнятістю населення в сільських місцевостях, знищення місцевих соціальним та економічним дефіцитом; формування умов для забезпечення нормального рівня екологічної безпеки в регіоні та ін. [14, с. 52].

Тож, підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що методологічну підтримку заходів державного протекціонізму формують основні нормативні акти, що визначають цілі і завдання державної підтримки аграрної галузі. Тут, можна погодитись із думкою академіка НААН М.Я. Дем'яненка, який визначив першочергові питання державного протекціонізму, які вимагають негайного вирішення:

1. Першочерговим залишається створення механізму та пошук інструментів підтримки сільськогосподарських підприємств. Для цього слід забезпечити конкурентоздатне виробництво продукції рослинництва та тваринництва, що в першу чергу забезпечують продовольчу безпеку країни.

2. Забезпечення притоку іноземних інвестицій задля відновлення ресурсного потенціалу підприємств, створення сучасної виробничої та ринкової інфраструктури, створення інтеграційних формувань із залученням банківського капіталу та наукових установ, створення інноваційних виробництв.

3. Інноваційний розвиток, що буде забезпечуватись виробництвом новітніх товарів, залученням висококваліфікованих кадрів, розвитком сільських територій [69].

Тому, навіть після вступу до СОТ, Україні слід вжити першочергових заходів щодо наступних позицій: правове закріплення і забезпечення

принципу своєчасності та достатності обсягів фінансування прийнятих державних і регіональних програм; встановлення чітких нормативів по окремих, визначених державою, пріоритетних напрямків розвитку, та розробка заходів покарання за їх невиконання; запровадження в дію систему моніторингу, звітності та аудиту за витрачанням бюджетних коштів на всіх рівнях.

Але основним заходом відродження аграрної сфери економіки є посилення антимонопольного захисту сільськогосподарських товаровиробників. Вирішити цю проблему допомогло б, на нашу думку, перегрупування сільськогосподарських підприємств щодо розподілу коштів бюджетної підтримки зі встановленням жорстких критеріїв і форм підтвердження монопольних дій щодо внесених до переліку товаровиробників. Так, наприклад, в країнах ЄС при бюджетному фінансуванні сільського господарства приділяється саме програмному плануванню та звітуванню щодо використання наданих коштів.

Отже, проаналізувавши способи державного захисту сільськогосподарських товаровиробників, можемо визначити основні принципи розробки і функціонування механізму державного протекціонізму:

- ухвалення і розробка науково обґрунтованих програм, заздалегідь обраних державою по їхній пріоритетності щодо розвитку аграрного сектору;
- цілеспрямованість і обов'язкова гарантованість державної підтримки із забезпеченням зворотнього зв'язку у вигляді своєчасної звітності;
- рівнозначність всіх форм власності сільськогосподарських товаровиробників щодо отримання державної допомоги [79];
- серед головних принципів державного управління в сфері економіки повинні бути: найменше втручання органів державної влади в економічні процеси; відповідні владні структури повинні впливати на соціально-економічні процеси шляхом встановлення державних економічних регуляторів та нормативів.

- забезпечення захисту інтересів вітчизняних виробників агропродукції за допомогою: зростання експортованої конкурентоздатної продукції, передусім переробної промисловості; реалізації захисної політики внутрішнього ринку від ввезення продовольчих товарів і матеріально-технічних ресурсів, для виготовлення яких Україна має наявні потужності, шляхом впровадження тарифів на її певні вітчизняні види. На відміну від квоти, тариф виступає доцільнішим інструментом, оскільки він збільшує ціну на внутрішньому ринку відносно ціни на світовому ринку лише на величину тарифу та не перевищує даний рівень. Водночас в процесі квотування кожне зростання попиту на внутрішньому ринку зумовлюватиме збільшення внутрішньої ціни, адже для того, щоб задовольнити цей попит за рахунок імпорту не можна [71].

- ефективна державна підтримка охороні та збільшенню родючості земель, захисту навколишнього середовища; зростанню селекції, племінної справи та насінництва; реалізації протиерозійних заходів, розвитку науки та наукової роботи у галузі сільськогосподарського виробництва.

- соціальний розвиток сільської місцевості, покращання життєвих умов на селі. Варто чимало підвищити розміри державного інвестування у будівництво [84].

- контроль за процесами купівлі землі та майна в сільськогосподарській галузі.

- підтримка у реалізації реформ організаційних форм господарювання відповідно до ринкових умов.

Одним з ефективних заходів державного протекціонізму, що забезпечить створення можливостей для розв'язання багатьох проблем, ми вважаємо, є розробка експортноорієнтованої стратегії розвитку аграрного ринку. Це забезпечить, по-перше, спрямування коштів від експорту на закупівлю технологічного обладнання для виробництва засобів виробництва нового рівня. Це сприятиме імпортозаміщенню у сфері технологічного

оснащення сільськогосподарського виробництва, створенню нових робочих місць, а отже, і підвищенню попиту, здешевленню ресурсів [62].

- по-друге, промислове виробництво, по можливості, доцільно розміщувати в сільській місцевості, що позитивно вплине на соціально-економічне становище селян.

- по-третє, конкуренція на зовнішніх ринках та існуючі вимоги міжнародних організацій, зокрема СОТ, до умов виробництва, сприятимуть поліпшенню якості аграрної продукції і продуктів харчування.

Для країн, які своє майбутнє пов'язують із інтеграційними процесами, зокрема входженням до ЄС, у тому числі і для України, цей процес також передбачає постійне коригування протекціоністської політики як на національному, так і міждержавному рівні. Йдеться про формування нового ринкового простору та агропродовольчого регіону, які функціонують на єдиних правилах та нормах ЄС. За таких умов удосконалення політики аграрного протекціонізму повинно відбуватися: по-перше, у бік підвищення конкурентоспроможності суб'єктів вітчизняного аграрного ринку внаслідок досягнення позитивних змін балансу експортно-імпортних операцій. При цьому логіка дій уряду повинна бути спрямована на кардинально нові заходи, серед яких важливе місце повинна займати система квотування і субсидування виробництва стратегічно важливих видів продукції сільського господарства [5, 18] та, по-друге, враховуючи багатифункціональну роль сільського господарства, сприймання його не тільки з позиції виконання функції виробництва продовольчих продуктів, але й виробника суспільних благ, базового інституту сільського розвитку, фундаменту історичних традицій та способу життя певного соціального прошарку населення, що є основним носієм духовних цінностей сучасного суспільства [17].

Саме останній аспект слід особливо підкреслити, оскільки він вимагає особливого пріоритету протекціоністської підтримки державою шляхом, наприклад, використання фінансових ресурсів спеціально створених у ЄС фондів, зокрема Європейського сільськогосподарського фонду сільського

розвитку. У зв'язку з наведеним аргументом «на різних рівнях державного управління заходи підтримки повинні доповнювати один одного та сприяти забезпеченню ефективного функціонування сільської економіки, реалізації соціально-демографічній і соціальній політиці на селі» [145, с. 37].

Насамперед, акцентується увага на ряді протекціоністських заходів нетарифного характеру (ембарго, квотування, добровільні обмеження тощо), шляхом яких, наприклад, обмежується імпорт генетично модифікованої продукції в країни-члени інтеграційного об'єднання, або продукції, що за екологічними, санітарними, фітосанітарними чи ветеринарними нормами не відповідає європейським та світовим стандартам і несе у собі певні ризики для споживачів.

Таким чином за цими та іншими розглянутими вище напрямками, в країнах світу, з врахуванням їх національних інтересів відбувається протекціоністська підтримка сільського господарства як ключової галузі економіки, яка не заперечується світовим співтовариством, однак коригується у бік зміни її класичних аргументів.

Висновки до розділу 1

Розкрито теоретичні засади та етапи розвитку системи державного протекціонізму. Встановлено, що протекціонізм є одним з видів державної зовнішньоекономічної політики, яка спрямована на розвиток вітчизняної економіки, запобігання іноземній конкуренції та посилення конкурентоздатності вітчизняних товаровиробників на зовнішньому ринку. Визначено основні форми державного протекціонізму: прихований (захист з застосуванням не митних заходів), колективний (спільна допомога декількох держав), галузевий (захист певної мало розвиненої галузі в структурі економіки), а також селективний (захист від конкретно визначеного товару чи держави).

Механізм державного регулювання є одним з елементів системи державного регулювання, яка, складається з суб'єктів регулювання (органи державної влади), об'єктів регулювання (аграрний сектор). Важливу роль у механізмі державного регулювання АПК відіграють принципи регулювання, дотримання яких забезпечує об'єктивізм в процесі втручання у ринковий механізм регулювання економіки. Узагальнено принципи державного протекціонізму: законність; недопущення безпідставного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування у вибір форм господарювання та господарську діяльність аграрних товаровиробників, крім випадків, передбачених законами; системність та комплексність заходів державного регулювання сільського господарства; передбачуваність і прозорість; послідовність і справедливість; зрозумілість та ефективність; стабільність; адекватність; оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів; пріоритетність; цілеспрямованість та адресність державної підтримки аграрних товаровиробників; мобільність державної підтримки аграрних товаровиробників; стимулювання.

Визначено, що державний протекціонізм аграрного сектора економіки включає в себе застосування правових, адміністративних і економічних важелів, за допомогою яких регулюється діяльність аграрного сектора,

визначаються подальші перспективи розвитку адміністративних методів державного впливу на аграрний сектор. Існуюча система державної підтримки сільського господарства у розвинутих країнах свідчить про тісний зв'язок між рівнем розвитку економіки і ступенем захисту внутрішнього ринку, загальні механізми якого змінюються відповідно до обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства.

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ ТА СУЧАСНИЙ СТАН АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ СОТ

2.1. Особливості державної підтримки та аналіз тенденцій розвитку аграрного сектора України

В економічній літературі поняття «державна підтримка» трактують далеко неоднозначно. Найчастіше дане поняття ототожнюють із системою державного регулювання, державним економічним регулюванням, системою фінансової або бюджетної підтримки, державною допомогою АПК й іншими.

Однак, система державного регулювання – поняття більше широке й містить у собі різні способи впливу на розвиток, як агропромислового виробництва, так і суспільства в цілому. Крім державної підтримки державне регулювання поєднує й такі складові, як адміністративний вплив, правовий вплив, міри обмежувального характеру [6].

Таким чином, державна підтримка аграрного сектора економіки, будучи невід'ємною частиною державного регулювання, являє собою сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства з метою формування стабільності й конкурентоздатності всіх категорій господарств, створення можливостей для насичення ринку якісним продовольством, розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки країни.

Необхідність державного фінансування сільськогосподарського виробництва зумовлена не тільки специфікою галузі, а й рядом особливостей, які притаманні вітчизняному сільськогосподарському господарству. Серед них, зокрема такі: зниження закупівельної спроможності населення, що обмежує можливості підняття цін на сільськогосподарську продукцію; відставання сільського господарства України від розвинутих країн за рівнем науково-технічного прогресу, передових технологій тощо; потреба в інвестиціях для підтримки родючості ґрунту; низькі рівні розвитку

інфраструктури сільської місцевості; розрив сталих економічних і технологічних зв'язків між різними сферами агропромислового комплексу [3].

До того ж необхідність державної підтримки сільського господарства обумовлена рядом обставин, серед яких не тільки більша залежність цієї галузі від погодних умов, що у значній мірі впливають на величину і якість урожаю, а, отже, і результативність усього аграрного виробництва, але й уповільнений, у порівнянні з іншими галузями економіки, оборот грошей. Як правило, у сільському господарстві виробничий цикл триває не менш року, у той час як у торгівлі й у банківському середовищі - лічені дні. Все це диктує нагальну потребу надання набагато більше істотної допомоги сільському господарству з боку держави [3].

У цей час існує необхідність не стільки одержання державної підтримки, скільки ефективного її використання. Тому важливо доцільне використання форм державної підтримки, які реалізуються через організаційно-економічний механізм. Організаційно-економічний механізм державної підтримки агропромислового виробництва повинен формуватися на підставі наступних принципів: достатність, гласність і контроль виділених бюджетних засобів і строге планування бюджетного фінансування; своєчасність надання підтримки й сприяння в рішенні невідкладних проблем агропромислового комплексу; доступність, гнучкість і прозорість державної підтримки для різних видів господарств; облік регіональних особливостей при фінансуванні бюджетних програм і формуванні єдиного ринкового простору [74].

Державна підтримка сільського господарства в Україні охоплює бюджетне фінансування програм і заходів, які спрямовуються на розвиток галузі, пільговий режим оподаткування, часткову компенсацію процентних ставок за користування кредитами комерційних банків, списання безнадійної заборгованості перед бюджетом. Бюджетні кошти необхідні для підтримки процесу розширеного відтворення в сільському господарстві; для

стримування інфляційних процесів і захисту інтересів споживачів сільськогосподарської продукції [55]. Основні засади бюджетного фінансування сільського господарства визначені в Законах України «Про державну підтримку сільського господарства України» [127], «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [131], а також у «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року» [72] та ін.

Вивчивши роботи вітчизняних та закордонних науковців, які займалися питаннями впливу держави на розвиток аграрного сектору економіки, можемо навести форми державної підтримки сільського господарства (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Форми державної підтримки сільського господарства

* Джерело: узагальнено автором

У свою чергу при поєднанні зазначених форм державної підтримки, можна створити ефективний механізм державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Так, наприклад, напрями державної підтримки можна диференціювати наступним чином: в залежності від джерел фінансування виокремлюють бюджетний механізм підтримки, коли за

рахунок бюджетів всіх рівнів надаються бюджетні послуги, а також розробляються і реалізуються програми регулювання галузі сільського господарства; в залежності від тривалості заходів, що спрямовані на стійкий розвиток сільського господарства розрізняють короткостроковий (до одного року), і довгостроковий (більше одного року) механізм державної підтримки; за рівнями виділяють два рівні державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників: регіональний (коли заходи підтримки розповсюджуються всередині певного регіону), державний (коли заходи підтримки розповсюджуються на всю територію країни) [6].

Стосовно сільського господарства, як показує аналіз дослідженої літератури, використовуються наступні механізми державної підтримки: податкова політика, що здійснюється шляхом призначення диференціальної ставки податків, введення податкових пільг, звільнення від податків тощо; грошово-кредитна політика, за допомогою якої уряд впливає на грошовий обіг. Це заходи щодо пільгового та пріоритетного кредитування інвестиційних проектів, пільговому страхуванню врожаїв певних сільськогосподарських культур та інші; бюджетна політика – розподіл коштів бюджету за різними напрямками, виділяючи пріоритетним на даний момент галузям великі асигнування. Держава здійснює субсидування відсоткових ставок за кредитами для агропромислових підприємств, формування регіональних і державних продовольчих фондів, лізинг та інше; цінова політика в цілому здійснюється шляхом регулювання цін, встановлення граничних цін на деякі суспільно значимі товари й послуги, граничних рівнів рентабельності для підприємств-монополістів і критеріїв, що визначають величину цін; планування, якому належить особливе місце в системі підтримки аграрного сектора. Інструментами при цьому є прогнози, цільові програми, перспективні й поточні плани, що мають рекомендаційний характер; дотації з бюджету - це асигнування з державного бюджету, що виділяються підприємствам за продану продукцію для покриття збитків, у тому числі планових; підтримка сфер освіти, охорони здоров'я, охорона

навколишнього середовища, соціальна політика - підтримка наукових досліджень по тематиці, що представляє інтерес для агробізнесу, сприяння розвитку соціальної сфери села, заходів щодо захисту природи; державне замовлення, коли держава виступає найбільшим прямим замовником продукції; механізм обмежень і заборон певних видів економічної діяльності, державне ліцензування й реєстрація; зовнішньоекономічна політика, що припускає законодавче встановлення ставок мит, обмінних курсів валют, використання іноземних позик, інвестицій, валютних обмежень. Це, наприклад, встановлення квот, мит на імпорт або експорт сільськогосподарської продукції й продовольства з метою захисту вітчизняних товаровиробників і продовольчого ринку [54, 65, 78].

Звідси, виникає необхідність взаємодії між механізмом державного і ринкового регулювання, але вона повинна враховувати співвідношення попиту та пропозиції на агропродовольчому ринку та інтереси як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції.

Таким чином, виходячи із вище зазначеного, можна зробити висновок, що система державної допомоги здатна більш ефективніше впливати на зміни попиту на ринку сільськогосподарської продукції за допомогою як цінових, так і нецінових чинників. Неціновими чинниками, які впливають на попит, можуть виступати: чисельність споживачів, дохід населення, урядові витрати соціального напрямку, сподівання покупців та грошова пропозиція [38].

Разом з тим, сукупна пропозиція більш ефективніше впливає на ринковий механізм, формуючи його. В таткому випадку, неціновими чинниками виступають чисельність продавців, природні умови, рентабельність сільськогосподарського виробництва, рівень податкового навантаження, розмір державних дотацій, а також сподівання продавців. На дані чинники, окрім природних умов, рівня податкового навантаження, а також розміру державних дотацій, ефективніше може здійснювати вплив на ринковий механізм регулювання розвитку сільськогосподарської галузі.

Тому, сформулюємо подібну закономірність взаємозв'язку механізмів державного та ринкового регулювання розвитку сільськогосподарської галузі: в міру посилення державного механізму регулювання розвитку сільськогосподарської галузі та обмеження збільшення попиту на ринку буде переважати збільшення сукупної пропозиції, в наслідок чого буде виникати нестача продукції. І навпаки, в міру посилення ринкового механізму регулювання розвитку сільськогосподарської галузі та обмеження збільшення сукупної пропозиції буде переважати збільшення сукупного попиту, в наслідок чого буде виникати надлишок продукції [85].

Аналіз еволюції теоретичних концепцій державної підтримки економіки свідчить, що в умовах ринкового господарювання вона є суб'єктивно необхідною: сільське господарство через наявність притаманних йому особливостей не може отримати від реалізації вирощеної продукції дохід, який міг би повністю перекрити витрати виробництва, забезпечити розширене відтворення виробництва та соціальний розвиток села.

Однак сільське господарство не є на сьогоднішній день самостійною галуззю економіки та не здатне до розвитку на принципах самофінансування та самоокупності. В першу чергу сільське господарство залежить від природно-кліматичних умов, має сезонний циклічний характер виробництва та є набагато відсталішою в технічному забезпеченні ніж галузі промисловості. Усі зазначені особливості свідчать про необхідність визначення ролі держави та ступені її участі у регулюванні аграрного сектора та розробці заходів державної підтримки, що сприяють стабілізації та розвитку даного сектору економіки [107].

Концептуально погляди стосовно ролі держави у ринковій економіці змінювалися в діапазоні від розгляду її як суб'єкта з мінімально необхідним переліком функцій до тверджень про існування держави як органа, який організує, регулює та формує модель аграрної економіки ринкового типу. В сучасних умовах розвинуті країни досить успішно використовують різні

концепції: і ті, де державі належить посилена роль, і ті, де роль держави обмежена.

Як свідчить практика розвинутих країн світу, де активна політика аграрного державного протекціонізму має вигляд пріоритетного стратегічного напрямку розвитку та сприяє росту виробництва та забезпечення країни власним продовольством, що є запорукою продовольчої безпеки держави та нації [56].

На даний час в Україні існує дуже багато проблем сільськогосподарської галузі які необхідно негайно вирішити, основними з яких є:

- недостатня ефективність виробництва сільськогосподарської продукції;
- механізми інвестиційного забезпечення є недосконалими;
- гнучкість міжгалузевих цінових пропорцій;
- нерозумне використання та брак ринку земельних ресурсів призначених для виробництва сільськогосподарської продукції;
- незабезпеченість аграрною технікою та занадто великий рівень зносу основних засобів;
- слабка інфраструктура та механізми регулювання кон'юнктури сільськогосподарських ринків;
- гнучкість структури виробництва сільськогосподарської продукції;
- зростання проблем соціальної сфери у селах.

Водночас останнім часом спостерігається зменшення якісного структурного реформування в сільськогосподарській галузі. Наприклад, не формується новий земельний ринок, майже не виконується законодавство у земельній сфері, відсутня сучасна система товарних бірж та порядку страхування ризиків. Також, існує чимало проблем щодо ефективного цільового використання державного сприяння аграрної галузі за рахунок бюджетних коштів [88].

Враховуючи досвід використання механізму державного сприяння розвитку сільськогосподарської галузі можна зробити висновок, що державний вплив на економіку аграрного сектору не завжди є неупередженим та аргументованим. Брак збалансованості зацікавлень всіх суб'єктів державного регулювання та ґрунтовних розрахунків ефективності прийнятих регуляторних актів неодноразово обтяжує соціально-економічне становище в державі загалом, що в свою чергу дестабілізує законодавчу базу, зменшує інвестиційну привабливість сільськогосподарської галузі та зменшує ділову активність в аграрному секторі. Це викладає на даний час необхідність врахування динаміки розвитку управлінських органів аграрним сектором в процесі формування сучасного механізму державного управління в сфері розвитку даного сектору. Так, розвинені країни на рівні функціональних зобов'язань органів управління аграрним сектором перш за все забезпечують безпеку харчових продуктів та екологію, а потім вже вирішення проблем які стосуються сільськогосподарської галузі. Головною особливістю системи державного регулювання США є гнучкість, іншими словами зміна її під впливом зміни умов сучасного світу. Водночас, варто зауважити, що головні положення є доволі постійними [93].

Відповідно до досліджень, загальносвітова тенденція розвитку відносин «держава – сільське господарство» полягає в наступному: зростання регуляторного державного значення; дотаційність сільськогосподарської галузі. Так, допомога виробництву сільськогосподарської продукції у розвинених країнах перебуває в межах 25 – 40% від вартості виробленої продукції; здійснюється переорієнтування державного сприяння. Так, Європейський Союз припиняє відносити субсидії до обсягів виробництва та використовує пряму допомогу виробників сільськогосподарської продукції; державну підтримку збільшенню місткості сільськогосподарського ринку; державну підтримку різноманітних форм власності; підтримку вітчизняного аграрного виробника за рахунок розвинених країн, невраховуючи вимог Світової організації торгівлі стосовно

зменшення сприяння виробництва сільськогосподарської продукції; основою розвитку політики в сфері сільського господарства в багатьох країнах, які є учасниками Світової організації торгівлі є зміщення наголосів: від «звичних» заходів ринкового, наприклад, цінового сприяння, інтервенційних закупівель та різного роду субсидій до заходів, які входять до «зеленої скриньки» [83].

Реформування аграрного сектора не дало очікуваних результатів, не спричинило істотного зростання обсягів та ефективності сільськогосподарського виробництва, розумного використання його земельних ресурсів. Отож проблеми, накопичених протягом багатьох років та переважають над їх досягненнями. Все це потребує істотних змін у системі державного сприяння розвитку сільськогосподарської галузі України [112].

Державна підтримка аграрного сектора в країнах з транзитивною економікою і в Україні зокрема характеризується недосконалістю та недостатністю фінансування галузі. У цих умовах особливої уваги потребує дослідження бюджетного фінансування аграрного сектора як одного з напрямів державного регулювання. Необхідність державного регулювання аграрного сектора більшість науковців пов'язують, насамперед, із диспаритетом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, а також з істотним впливом природно-кліматичних умов на ефективність сільськогосподарського виробництва.

У країнах ЄС державну підтримку сільського господарства здійснюють шляхом надання аграріям дешевих кредитів, підтримання твердих цін, виконання безпосередніх виплат тощо. У Європі під державне регулювання підпадає 90% цін на сільськогосподарську продукцію у вигляді субсидій для підтримки аграріїв через високі ціни на засоби виробництва [80].

Процес фінансування сільського господарства України з коштів державного бюджету впродовж багатьох років характеризується неефективністю та недосконалістю розподілу. Для цього варто порівняти видатки держбюджету України за 2006-2015 роки, спрямовані на розвиток АПК (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

**Питома вага фінансування вкладень з державного бюджету на
розвиток агропромислового розвитку***

Показник	Роки										2015/ 2006, %
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Сума видатків, млрд. грн.	7,3	8,2	12,3	10,5	7,1	6,8	6,4	5,58	5,61	4,14	56,7
Валова сільськогоспод арська продукція (у порівняльних цінах 2010 року), млрд. грн.	184, 1	172, 1	201, 6	197, 9	194, 9	233, 7	223, 3	252, 85	252, 92	239,3 7	130,0
Доля фінансування, %	13,4	14,1	24,8	20,8	13,8	15,9	14,3	14,2	14,2	12,5	93,3

* Джерело: [32-37, 40-48]

Як свідчать наведені в таблиці дані, обсяг державної підтримки сільськогосподарського виробництва постійно зменшується. За період 2006-2015 років номінальний показник державного фінансування агропромислової галузі скоротився на 43,3%, а вартість валової продукції у порівняльних цінах 2010 року зросла на 30%. Питома вага фінансування залишається мізерною – у середньому 15,8%. Для порівняння, у США рівень державної підтримки сільського господарства становить 40% від вартості виробленої сільськогосподарської продукції, у країнах ЄС – 35%, в Японії та Франції – 60%.

Державний бюджет України на 2013 рік у порівнянні з останніми п'ятьма роками найбільше стримує розвиток аграрних ринків. Проте вже у 2014 році збільшили фінансування на 1%.

Заплановані сукупні державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій на 2014 рік становлять 5,6 млрд грн, що на 2% менше, ніж торік.

Нами було розподілено державні витрати на сільське господарство та розвиток сільських територій відповідно до їхнього впливу на виробництво і торгівлю. Зокрема, йдеться про видатки, що спотворюють та не спотворюють ринок, або ті, що стримують та стимулюють розвиток. Цей розподіл загалом відповідає класифікації СОТ заходів державної підтримки на «жовту скриньку» (тобто заходи підтримки, що стримують розвиток) та «зелену скриньку» (заходи, що стимулюють розвиток). Структуру державної підтримки наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Структура державної підтримки АПК згідно вимог СОТ у 2008-2015 роках*

Заходи	Обсяг фінансових ресурсів з бюджету по роках, млн. грн							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
«Жовта скринька» (продуктова підтримка)	3826,1	3972,3	3454,9	3504,733	4447,133	4389,183	4424,693	4702,575
«Жовта скринька» (непродуктова підтримка)	2643,2	2288,6	1828,9	2063,7	2299,8	2412,8	3533,8	1439,267
ВСЬОГО (за програмами «жовтої скриньки»)	5837	5665,4	4901,8	5568,4	6747,0	6802,0	7958,5	4532,867
ВСЬОГО (за програмами «зеленої скриньки»)	8209,9	8504,8	8621,2	8911,2	5757	5518	5825	6217

* Джерело: [118]

Як видно табл. 2.2, обсяг бюджетних витрат, закладених цією програмою, передбачає збільшення фінансування програм «зеленої скриньки», відповідно, скорочення програм «жовтої скриньки», що збігається з вимогами СОТ. Це саме стосується і фактичного, а не закладеного в «Програмі Державної підтримки розвитку села до 2015 року» рівня і структури підтримки сільського господарства. Динаміка цього рівня

свідчить про тенденцію до зростання «зеленої скриньки». Отже, в перспективі варто очікувати збільшення фінансування розвитку соціальної і ринкової інфраструктури, дорадництва, професійної освіти, науково-дослідних робіт, селекції в рослинництві та тваринництві, охорони земель та екологічної безпеки, розвиток депресивних територій тощо [131].

Сукупний обсяг витрат, що стримують розвиток, становить близько 3,6 млрд. грн. (приблизно на 79% більше, ніж у 2011 році) та перевищує встановлений на рівні 3 млрд. грн. сукупний вимір підтримки (СВП). Але, як показує досвід, планові бюджетні витрати завжди перевищували СВП, у той час як фактичні витрати завжди відповідали встановленим обмеженням (рис. 2.2).

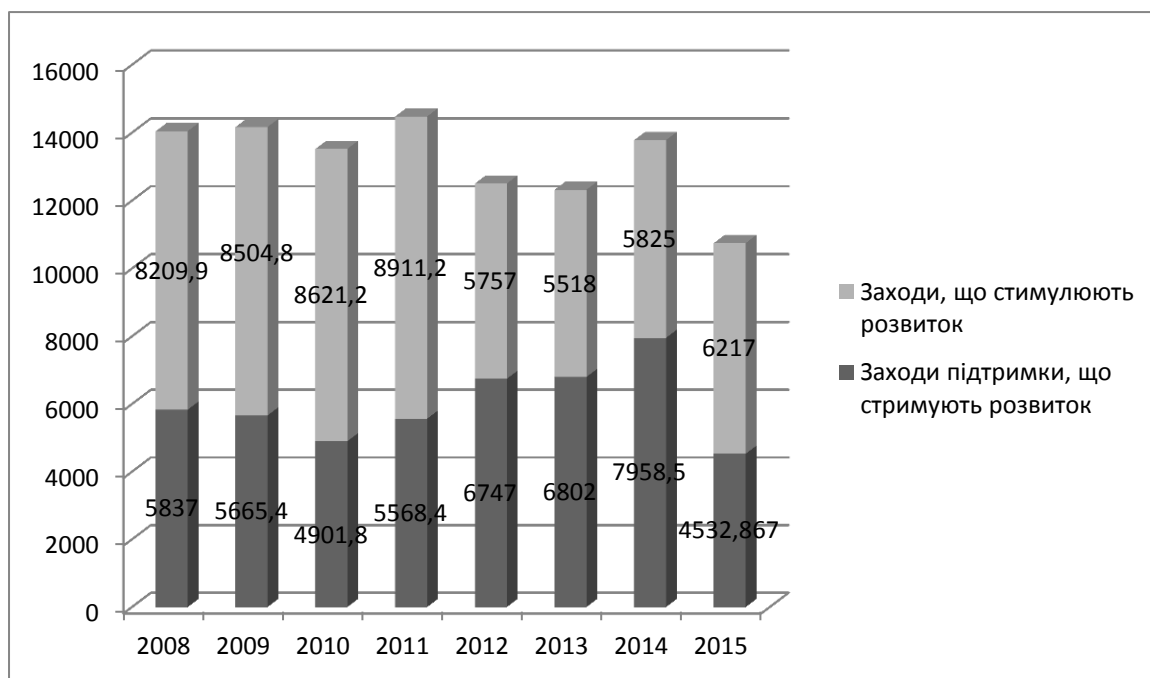

Рис. 2.2. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій (млрд. грн.)*

* Джерело: [118]

Протягом 2014 року було вжито 3 першочергові групи заходів допомоги, які направлені на стримування розвитку, серед яких: заходи фінансового сприяння аграрного сектора (зокрема, державні субсидії тваринництву та рослинництву, які складають 48%), сприяння садівництву, виноробству та виноградарству (30%) та Аграрного Фонду (22%).

Натомість поміж заходів, які направлені на стимулювання розвитку, адміністративні витрати займають найбільшу питому вагу (43%), а заходи щодо реформування земельних відносин та освіти склали 13% та 12% відповідно. Варто зазначити, що урядові затрати на аграрну освіту скоротились на 74% або на 2,1 млрд грн., а це не може не викликати тривогу. Водночас, урядові затрати на Міністерство освіти і науки України, збільшилися на 6,8 млрд. грн., що спричинено намаганням міністерства захопити аграрні вузи, які донедавна були в підпорядкуванні Міністерства аграрної політики та продовольства України.

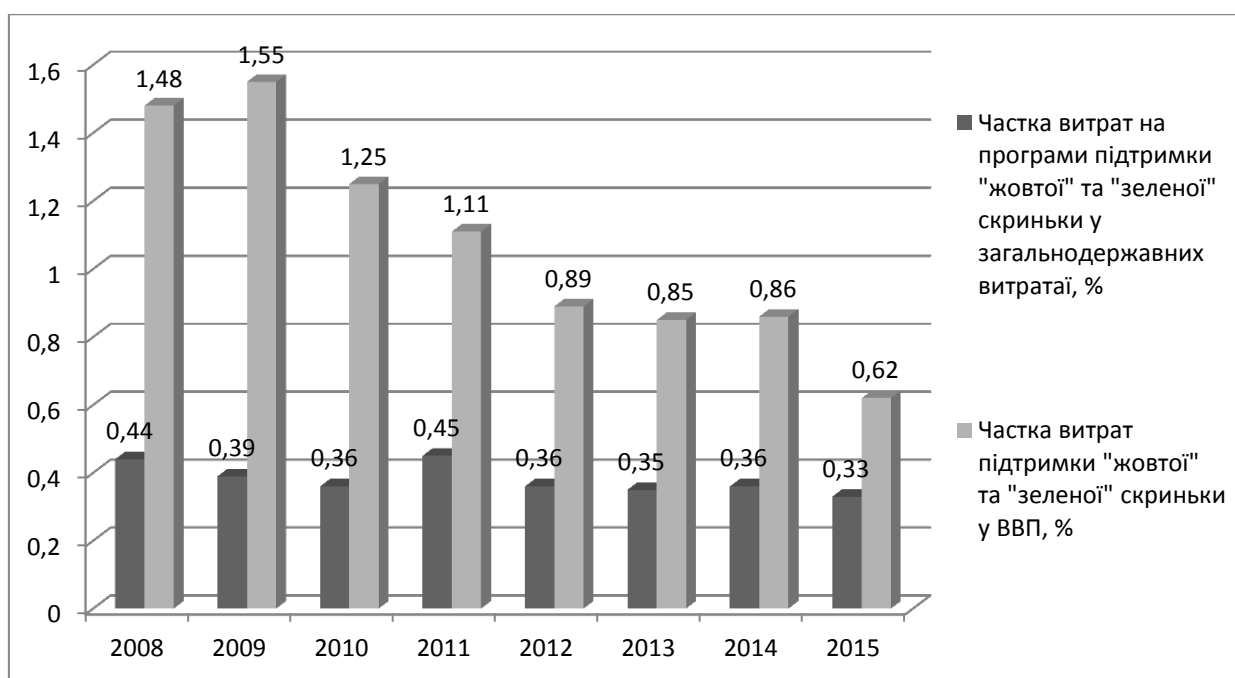

Рис. 2.3. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій (% сукупних бюджетних витрат та % ВВП)*

* Джерело: [118]

Витрати на проведення земельної реформи зросли уп'ятеро, що, можливо, відображає підготовку влади до введення повноцінного ринку землі з січня 2013 року. Частка витрат на наукові дослідження та розробки сягнула 11%, що на 7% більше, ніж у 2014 році. Не зважаючи на 9% зменшення витрат на ведення лісового господарства, їхня частка залишається значною та зросла

ще на 1,5% до 12% у 2014 році. Витрати на контроль безпеки та якості продукції, а також санітарні та фітосанітарні заходи залишилися на рівні відповідно 2% та 1,5%. Інші заходи, що стимулюють розвиток, становили до 0,5% та менше (рис. 2.3).

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» [126], пряма підтримка аграрного сектора у 2014 р. склала 0,36% всього бюджету. Протягом останніх років даний показник є найнижчим. Якщо порівнюючи докризові 2008 та 2009 роки, то пряма підтримка аграрних виробників становила 0,44% та 0,39% відповідно до всього бюджету. В грошовому еквіваленті у 2014 р. пряма підтримка аграрного сектора зменшилася в два рази, порівняно з 2008 р., та на 31% порівняно з 2013 р.

На думку експертів, основними заходами прямого державного сприяння сільськогосподарської галузі є: фінансування заходів в АПК - 0,83 млрд. грн.; державне сприяння розвитку хмелярства, закладки молодих садів, виноградників та ягідників і догляд за ними - 1,08 млрд. грн.; державне сприяння розвитку тваринництва - 0,73 млрд. грн. Також на розвиток села направлено 0,23 млрд. грн., що складає 3% обсягу сільськогосподарського бюджету); на забезпечення сільськогосподарської галузі висококваліфікованими спеціалістами та інноваціями - 0,8 млрд. грн. або 10%. Загалом, обсяг сільськогосподарського бюджету на 2014 р. було прийнято в сумі 818,8 млн грн., що у 8 разів більше, порівняно 2013 р. (91,8 млн. грн.) [126].

Наведемо розподіл видатків на державну допомогу розвитку аграрного сектора протягом 2014-2015 р. у табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

**Розподіл державних коштів на підтримку сільськогосподарського
виробництва на 2014-2015 рік***

Напрямок використання коштів	2014		2015	
	Сума, млн. грн.	% до загальної суми	Сума, млн. грн.	% до загальної суми
Заходи по боротьбі з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин	3000,0	0,05%	0	0,00%
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	100000,00	1,78%	0	0,00%
Часткова компенсація вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях	31,9	0,00%	0	0,00%
Фінансова підтримка створення оптових ринків сільськогосподарської продукції	0	0,00%	0	0,00%
Державна підтримка галузі тваринництва	888010,7	15,82%	0	0,00%
Надання кредитів фермерським господарствам	27900,0	0,50%	25600,0	0,83%
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу	3818,4	0,07%	3818,4	0,12%
Всього видатки Мінагрополітики України	5612227,8	100,00%	3098975,2	100,00%

* Джерело:[126]

Фінансова політика держави в агропромисловому комплексі України має бути орієнтована на будову аграрного сектору економіки, який буде

самодостатнім та фінансово незалежним. Брак кореляційних взаємозв'язків між показниками бюджетного фінансування сільськогосподарської галузі та показниками її діяльності зумовлює необхідність в системному аналізі практики головних аграрних підприємств по всій Україні, які у теперішніх умовах мають показники сталого розвитку, для розповсюдження даної практики в усьому комплексі. Фінансування за рахунок бюджетних коштів доцільно сконцентрувати на заходах, які входять у «зелену скриньку», передусім, на заходах щодо охорони довкілля та формуванні державних резервів з метою забезпечення безпеки продовольства (на зворотній основі). Варто відмовлятися від бюджетних видатків, спрямованих на допомогу потерпілим від надзвичайних ситуацій, а поглиблювати та покращувати страхові взаємовідносини в аграрній сфері.

Отже, для того, щоб сільськогосподарське виробництво розвивалося більш ефективніше та підвищувався рівень його конкурентоспроможності передусім потрібно відрегулювати процес надання державної фінансової підтримки сільськогосподарських виробників, забезпечити його збільшення та ефективне використання, відповідно до принципів ринкової економіки та підходів до державного заохочення виробництва сільськогосподарської продукції в інших державах. Врегулювання вимагає також і система прямого державного сприяння аграрного сектора. Дотації та відшкодування з державного бюджету варто сплачувати передусім ефективно виробникам сільськогосподарської продукції, а головну частину коштів варто направляти на фінансову підтримку програм, які спроможні забезпечувати стабільний розвиток аграрного сектора.

2.2. Наслідки впливу на аграрний сектор економіки в результаті вступу України до СОТ

При наявності багатьох позитивних моментів ринкових відносин, все ж ринковий механізм не є ідеальним, тому що йому властиві й негативні риси. Так, вивчаючи аграрний сектор, можна побачити, що ринок нездатний забезпечити безпеку продовольства в державі, ціновий паритет на промислову та аграрну продукцію, зростання експорту аграрної продукції, нормальний рівень екології в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, збереження та зростання родючості землі, а також розвиток сільської місцевості. Виходячи із вище зазначеного, система державної допомоги, цілеспрямована на відшкодування неспроможності ринку, є загальноприйнятим фактом в цілому світі. Подібний механізм розвитку сільськогосподарської галузі варто вивчати як комплекс різновидів та способів діяльності суб'єкта регулювання, який опирається на базові принципи та здійснення функцій, забезпечуючи при цьому ефективність діяльності механізму державного сприяння, шляхом виразних форм, методів та інструментів, з метою досягнення конкретної мети та розв'язання проблем. Базовими функціями державних органів сприяння розвитку сільськогосподарської галузі є: формулювання цілі, завдань та моделей розвитку; створення «законів гри»; координація інтересів; аналіз та контроль розвитку [81].

Виняткову роль має впровадження науково аргументованих, об'єктивних положень державного сприяння розвитку сільськогосподарської галузі. Проте, крім недоліків ринкового механізму, бувають і недоліки державного механізму розвитку сільськогосподарської галузі, які виявляються в тому, що державний механізм звужує економічну незалежність, зумовлює нестачу продукції, формує бюрократизм та корупцію, а також визначає неефективний та несправедливий розподіл ресурсів.

Аналіз соціально-економічних процесів, які відбуваються останнім часом на ринку, чітко доводить, що жодна країна світу не в змозі існувати окремо. Процеси глобалізації настільки тісно оплутали економіку, що подальше просування вперед можливе лише при погодженні внутрішнього розвитку із загальносвітовими тенденціями. Світова організація торгівлі (СОТ) є тим флагманом міжнародної торгівлі, який визначає вектор розвитку 161 країни світу [80].

Україна у 2008 році прийняла умови даної організації, зобов'язавшись зменшувати державну підтримку багатьох галузей, однією з яких є й аграрний сектор. І якщо раніше існувало лише дві кардинально протилежні думки з цього приводу, то після восьми років членства вже можна оцінити наслідки для аграрної сфери від вступу до СОТ. Саме дослідженню питань можливих змін та наслідків для аграрної сфери після здобуття Україною членства в СОТ і присвячене дане дослідження.

Багато хто з науковців (Амбросов В.Я. [11], Михайлова Л.І. [86], Ключко В.М. [96], Кваша С.М. [90], Мерчанський В.В. [96], Пахомова Н.І. [122], Осташко Т.О. [116], Шевцов О.В. [163]) намагалися дати свої прогнози щодо наслідків для аграрної галузі вступу України до СОТ. Сьогодні дослідники (Мудрак Р.П. [114], Діброва А.Д. [59, 75], Мовчан В.М. [29] та інші) пропонують оцінити наслідки для різних сфер виробництва. Проте, доцільним залишається визначення комплексного впливу зобов'язань, які взяла на себе Україна, на функціонування галузі, що забезпечує продовольчу безпеку країни.

На перспективні напрямки розвитку аграрного сектору України після вступу до Світової організації торгівлі будуть впливати наступні чинники: реалізація договорів СОТ в сфері регулювання виробництва та торгівлі у сільському господарстві; домовленостей вступу України до СОТ, що розкриваються в процесі переговорів; поточна ситуація аграрного сектора та сільськогосподарських ринків в Україні, а також рівень конкурентоздатності вітчизняних виробників аграрної продукції.

Дослідження впливу СОТ у країнах ЦСЄ, а особливо у тих, які стали членами даної організації в процесі перехідного періоду, дає змогу отримати корисну інформацію з метою прогнозування перспективних напрямів розвитку аграрного сектора, населення, яке проживає на сільських місцевостях, а також ринків аграрної продукції.

У СОТ процес виробництва та торгівлі аграрною та продовольчою продукцією регулюється шляхом Угоди про сільське господарство та Угоди про санітарні та фітосанітарні заходи. Перша угода розкриває особливості регулювання торгівлі аграрною продукцією, а також заходи державного сприяння виробництва та торгівлі в даній галузі. В свою чергу, в Угоді про застосування санітарних і фітосанітарних норм визначаються обставини вживання контрольних заходів в сфері санітарії та фітосанітарії.

СОТ на ринку аграрної продукції (враховуючи зовнішні та внутрішні ринки) застосовує принцип справедливої конкуренції, відповідно до якого заходи державного сприяння аграрного сектора, які найбільше впливають на сільськогосподарське виробництво, а також заходи захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, повинні зменшуватися. Оскільки, на думку вчених, такі заходи негативно впливають, «викривлюючи» аграрний ринок [83].

Таким чином, країни, які вступають до СОТ, беруть на себе деякі зобов'язання стосовно державного сприяння аграрного сектора; доступності на ринку аграрної та продовольчої продукції; санітарних та фітосанітарних заходів, експортної конкурентної боротьби в аграрній торгівлі.

Україна в переговорному процесі відмовилася застосувати експортні субсидії для продукції сільського господарства, тому зміни у агропромисловому комплексі будуть проходити під дією перших трьох факторів.

Україна після вступу в Світову організацію торгівлі, взяла на себе зобов'язання щодо обмеження обсягу державного сприяння. Проте варто зазначити, що аграрний сектор відповідно до власної специфіки вимагає

першочергової державної допомоги. Спираючись на правила Світової організації торгівлі, вся сукупність заходів державного захисту розподіляються на 2 групи: «зелену», «синю» та «жовту скриньки».

Заходи, які входять у «зелену скриньку» не цілеспрямовані на підтримування об'ємів виробництва і цін виробників, а тому, дотримуються принципів справедливої конкуренції. Витрати держави можуть спрямовуватися на сприяння наукових досліджень, зростання кваліфікації персоналу, інформаційних та консультаційних послуг; на фінансову допомогу ветеринарних та фітосанітарних заходів, контроль за продовольчою безпекою; удосконалення інфраструктури; покращання землекористування; підтримку структурній перебудові виробництва аграрної продукції та ін. Держава-член Світової організації торгівлі, вправі надавати фінансову допомогу заходам, які входять у «зелену скриньку» у всякому розмірі відповідно до резервів власного бюджету [97].

Заходи, які входять у «синю скриньку» не обмежені у бюджетному фінансуванні, при умові якщо подібні виплати пов'язані з визначеними площами чи врожаєм, реалізуються на 85% або нижче від базового об'єму виробництва.

Заходи, які входять у «жовту скриньку», передбачають зобов'язання держави зменшити бюджетну допомогу. При визначенні домовленостей вступу до Світової організації торгівлі розраховують показник сукупного виміру підтримки (СВП), тобто щорічної суми усіх видів державного сприяння.

Відповідно до класифікації СОТ внутрішньої підтримки на різні «скриньки», найбільше бюджетних коштів спрямовується на програми, звільнені від зобов'язань по скороченню в Австралії (91 % від загальної суми) та у США (77%) (рис.2.4). В ЄС, Бразилії та Канаді частка «зелених» та інших звільнених програм знаходиться в межах 50-60 відсотків від загальної підтримки, тоді як в Україні співвідношення зворотне. Майже 75 % від загальної підтримки – це «жовті» програми підтримки, і лише 25 % –

«зелені», при цьому тільки 5% від фінансування «зелених» програм спрямовується на прямі платежі безпосередньо сільськогосподарським виробникам, а решта – на надання загальних послуг через державні відомства та служби [109].

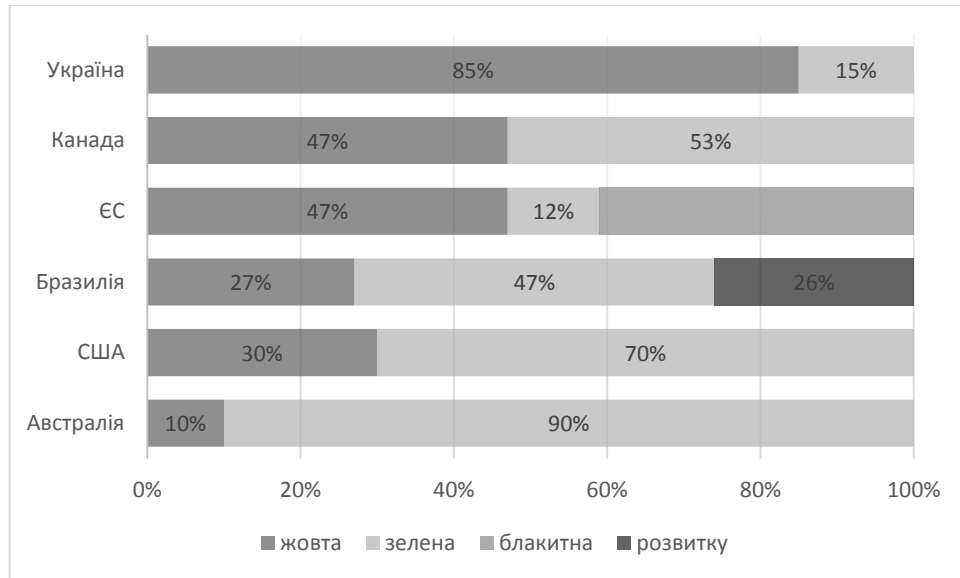

Рис. 2.4. Розподіл коштів внутрішньої підтримки по «скриньках» СОТ у 2015 році (у % до загальної суми)*

* Джерело: [118]

Завдяки своїй позиції на переговорах, Україна не має зобов'язань перед СОТ із скорочення внутрішньої підтримки, що надається через «жовті» програми. Є лише зобов'язання не перевищувати домовлений річний сукупний вимір підтримки (СВП). Щорічний СВП, який акумулює в собі окремі «жовті» програми підтримки, не повинен перевищувати для України 3 млрд. 43 млн. грн.[109].

Додатково Україна може кожен рік витратити на жовті програми до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства та до 5% від річної вартості по кожному окремому продукту.

Таким чином, домовлений рівень державної підтримки сільського господарства, за умов певного реформування механізму надання такої підтримки, передбачає достатні можливості для захисту вітчизняного

агропромислового комплексу в умовах членства у СОТ та відповідає сучасним потребам [11].

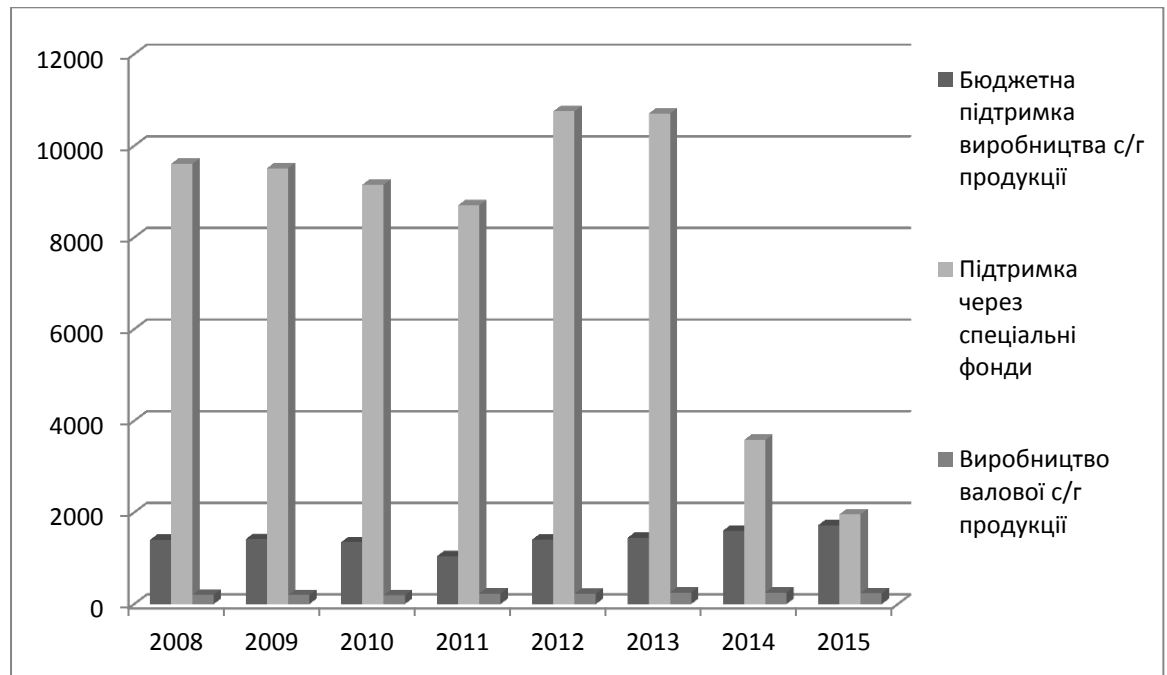

Рис. 2.5. Залежність між рівнем виробництва сільськогосподарської продукції та обсягами державної підтримки, млрд. грн.*

* Джерело: [2]

Як показує наведена вище діаграма, між обсягом виробництва сільськогосподарської продукції та обсягами державної підтримки існує зворотна залежність, що безперечно є позитивним для розвитку економіки країни.

Отже, участь у СОТ стратегічно вигідна Україні як державі із значним експортним потенціалом у сільському господарстві. Лібералізація режиму доступу вітчизняних експортерів до зовнішніх ринків стане чинником прискорення структурних реформ в аграрному секторі, що у кінцевому рахунку сприятиме зростанню конкурентоспроможності національних виробників.

Проте, не слід так перейматись через зниження бюджетних асигнувань. Як свідчать дані Державної служби статистики України, за зазначений період приросту досягло виробництво продукції рослинництва, а тваринницька

галузь зазнала значних збитків. За оцінками Світового банку, зростання ВВП, обумовлене зростанням сільського господарства, щонайменше удвічі ефективніше сприяє скороченню бідності серед населення, ніж зростання ВВП, отримане за рахунок інших галузей економіки. На сьогодні українські сільськогосподарські виробники вирощують переважно зернові, олійні та технічні культури. В той самий час дуже мало сільськогосподарських підприємств в країні, що спеціалізуються на виробництві тваринницької продукції. Щоб вирішити цю проблему Міністерству аграрної політики та продовольства України слід розробити заходи, які б забезпечили розвиток тваринництва в Україні, таким чином, щоб воно було конкурентоздатним не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках.

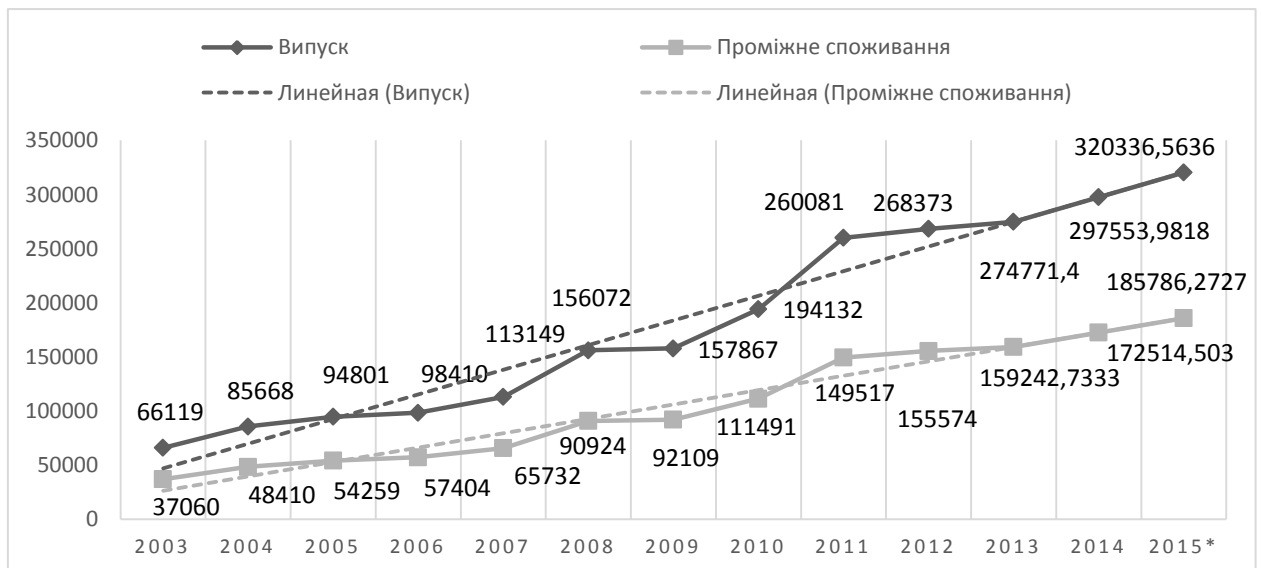

Рис. 2.6. Динаміка фонду споживання та виробництва м'яса і м'ясних продуктів, млн.. грн.

Джерело: [147]

Отже, як свідчать наведені дані на діаграмі, виробництво тваринницької продукції росте набагато нижчими темпами, ніж споживання цієї продукції. Це є абсолютно негативним для аграрної сфери фактом, бо для задоволення потреб населення в продовольстві, доводиться імпортувати її з країн, де за допомогою збалансованої політики державної підтримки тваринницької продукції виробляється в надлишку.

Особливістю сучасного регулювання сільського господарства у СОТ полягає у тому, що деякі члени СОТ, насамперед розвинені країни, мають право використовувати такі заходи підтримки, як експортні субсидії та спеціальні захисні заходи, у використанні яких Україні відмовлено.

Наприклад, з початку 2007 року Європейська комісія запровадила доплату до вивозу яловичини у розмірі 15 євро за 100 кг, а з 30 листопада 2007 р. – доплату до вивозу свинини у розмірі 31,1 євро за 100 кг. Для порівняння, у 2014 році бюджетні дотації в Україні надавались за 1 кілограм прийнятої живої ваги в розмірі 2,5 грн за молодняк великої рогатої худоби живою масою не менше 330 кілограмів, 1,5 грн за свиней живою масою від 100 до 120 кілограмів, а також 1 грн за свиней живою масою від 120 до 150 кілограмів.

Крім того, ринки багатьох розвинених країн захищені високими тарифами. Наприклад, середньозважені тарифи на м'ясо та м'ясопродукти в ЄС становлять 67,3%, на молочні продукти – 56,0%, зернові – 78,3%, цукор – 129,0%. Після застосування формули зниження, яка пропонується «Доха-раундом», вони становитимуть відповідно 22,2; 19,7; 25,2 та 39,2%. Для порівняння: зв'язаний тариф на м'ясо та м'ясопродукти для України зафіксовано на рівні 12,0-15,0%, молочні продукти – 10,0%, зернові – 15,0-20,0%, цукор – 50,0% (поза тарифною квотою). Таким чином, навіть після скорочення за формулою «Доха-раунду» тарифний захист агропродовольчого ринку України буде набагато нижчим [109].

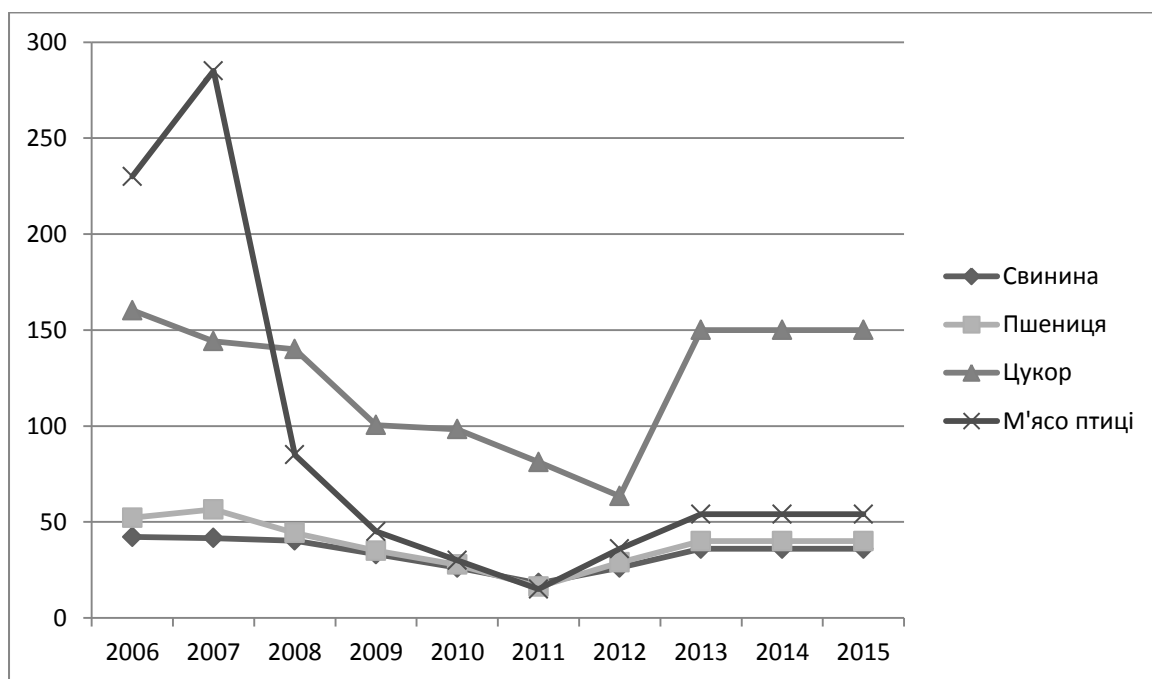

Рис. 2.7. Діючі ставки імпорту мит в адвалерному еквіваленті в Україні на окремі сільськогосподарські товари, 2006-2015 рр., %

Джерело: [119]

Таким чином, Україна у результаті лібералізації митних тарифів стала «територією низьких цін» для м'ясного імпорту – середня ціна свинини, що імпортується – 80,85 грн./кг, яловичини та курятини – 30,4 грн./кг [19]. Для порівняння, собівартість виробництва 1 кг свинини становить 90 грн., а курятини – 40 грн/кг.

Для України, яка не використовує експортних субсидій і не має права використовувати їх у майбутньому, вигідно приєднатися до країн, які відстоюють відміну експортних субсидій, які широко використовує ЄС, один із основних торговельних партнерів України. Субсидований експорт м'яса з ЄС створює нерівні умови конкуренції на ринку м'яса та м'ясних продуктів в Україні з продукцією національного виробництва. У таких умовах м'ясо свиней українських виробників виявляється неконкурентоспроможним за ціною [20].

За останні 10 років в результаті підвищеної підтримки виробництва продукції рослинництва та занедбання продукції тваринництва, на ринку

аграрної продукції виникли вагомі диспропорції, які позначилися на рівні рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

**Динаміка показнику рентабельності виробництва
сільськогосподарської продукції, % (за всіма видами
товаровиробників)***

Продукція галузі	Роки									2015 до 2007, +/- п.в.
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
рослинництва	32,7	19,6	16,9	26,7	32,3	22,6	11,1	29,2	50,9	55,7
тваринництва	-13,4	0,1	5,5	7,8	13	14,3	11,3	13,4	9,0	-32,8

* Джерело: [149-154]

Головний показник, який показує стан діяльності недоцільної структури виробництва в сільськогосподарській галузі, що характеризується занепадом галузі тваринництва та надзвичайним розвитком сфери рослинництва – це показник доходів населення. Для того, щоб встановити залежність між даними показниками варто обчислювати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (r_s). Кореляційний аналіз між ступенем споживання м'ясо-молочної продукції та рівнем доходів населення в державі засвідчив, що вона має важливе статистичне значення і становить $r_s = 0,492$, що підтверджує типовий прямий взаємозв'язок. Водночас, коефіцієнт детермінації (R^2) засвідчив, що споживання м'яса тільки на 48% позначається на рівні доходів, оскільки перспективи споживання лише м'ясної та молочної продукції у людини є незначними (рис.2.8).

Подібні обчислення, які проводили європейські країни, виразили статистично важливу кореляційний та зворотній взаємозв'язок на рівні $r_s = -0,474$ та прямий зв'язок $r_s = 0,699$ відповідно. Вище зазначене підтверджує те, що при підвищенні добробуту і вживання результативних механізмів та засобів регулювання, структура виробництва аграрної продукції в Україні буде поволі вирівнюватися та зближуватися з аналогічною в Європейському Союзі.

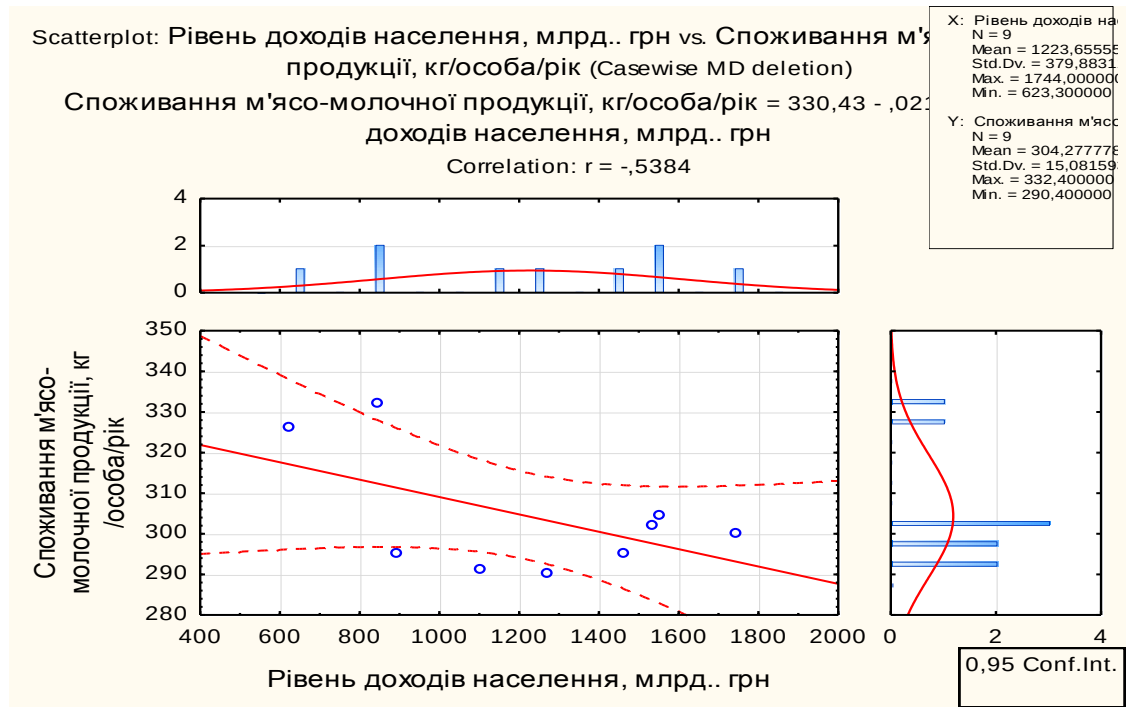

Рис. 2.8. Кореляційні зв'язки розміру доходів населення держави та рівня споживання м'ясо-молочної продукції

Джерело: розрахунки автора

В свою чергу ЄС кожного року затрачає більш, ніж 40 млрд. євро на виконання програми сприяння виробництва сільськогосподарської продукції, іншими словами 45% власного бюджету, тоді як вклад сільськогосподарської галузі у ВВП складає лише близько 2%. Водночас із усіх витрат ЄС на здійснення Спільної аграрної політики 80% складають дотації на підтримку цін та доходів сільських жителів. Лише в Німеччині виплати селянам з державного бюджету складають більше 5 млрд. євро, з них майже 80% спрямовано на соціальний захист селян [12; 14].

Сприяння високим цінам ЄС є одим із найдорожчих напрямів субсидування прибутків, тому було прийнято рішення про певне зменшення цін. Зокрема, було введено прямі доплати селянам при неперевищенні попередньо досягнутого рівня виробництва продукції. Виплати держави відбуваються з обрахунку на гектар землі або на голову худоби в незручних виробничих умовах. Для захисту вітчизняних ринків та виробників у країнах

Заходу направлено систему зовнішньоторговельних зв'язків, основним елементом якого є регулювання цін. Так, світові ціни створюються на базі затрат у ідеальних виробничих умовах. Подібні виробничі умови більшості аграрної продукції присутні у США, де на біржах формуються світові ціни. Проте більшість країн мають гірші виробничі умови, ніж основні країни-експортери. І при умові функціонування цілком вільного світового ринку, внутрішнє сільськогосподарське виробництво в більшості країнах було б витиснуто імпортом. У зв'язку з цим такі держави використовують захисний механізм, який стимулює розвиток сільськогосподарського виробництва та обмежує імпорт. Подібний механізм створений в країнах ЄС, США, Японії та ін., в яких умови для розведення більшості аграрних культур є гіршими. Розроблений механізм в даних країнах спрямований на захист від недорогого імпорту певних видів аграрної продукції та регулювання надходження продуктів, що не виробляються або недостатньо виробляються всередині держави [146].

Відповідно до Угоди по застосуванню санітарних і фітосанітарних заходів Світової організації торгівлі виникає максимальна кількість прецедентів для міжнародних спорів. Мається на увазі неправомірні заходи, , проте при їх упередженому застосуванні можуть проявитися нетарифними перешкодами в зовнішній торгівлі. Не беручи до уваги те, що головна мета Угоди полягає у недопущенні вживання санітарних або фітосанітарних правил як способу дискримінації серед торговельних партнерів, такі заходи неодноразово є знаряддям фальшивої дискримінації. Країнами-членами Світової організації торгівлі визнаються санітарно-фітосанітарні норми інших країн-членів як тотожні тільки тоді, коли експортер показує імпортеру, що його заходи є на відповідному рівні санітарного або фітосанітарного захисту. На питання будь-яких країн-членів СОТ проводяться консультації для досягнення різного роду договорів стосовно підтвердження еквівалентності визначених санітарних та фітосанітарних норм. Тому,

вітчизняні експортери аграрної продукції одержать інструмент проти необ'єктивного вживання санітарних та фітосанітарних норм [104].

Так, наприклад, товаровиробники м'ясної та молочної продукції змушені були виконати вимоги СОТ щодо впорядкування торгівлі м'ясною та молочною продукцією на внутрішньому ринку України відповідно до міжнародних стандартів якості. Так, на виконання цієї норми, Верховна Рада прийняла Закон України «Про безпеку і якість харчових продуктів». Згідно із вимогами цього документу з 1 січня 2015 року забороняється реалізація необробленого молока і сиру домашнього виробництва, а також м'яса тварин подвірного забою на продовольчих ринках.

Україна є відносно молодим учасником міжнародного ринкового середовища і тому відчуває менший вплив від зовнішніх криз, ніж від внутрішніх. Дещо не вигідним на перший погляд міг виявитися вступ до СОТ для тих суб'єктів господарювання, діяльність яких зосереджена на внутрішньому ринку. Найбільше програли підприємства, які користуються численними пільгами, які передбачені внутрішнім законодавством, але не відповідають загальноприйнятій міжнародній практиці, зокрема положенням угод СОТ. Для того, щоб зрозуміти, чи більше виграла Україна від інтеграції до міжнародної торгівлі, чи програла, пропонуємо розглянути наступну порівняльну таблицю (табл. 2.5).

Після наведених позитивних та негативних наслідків для аграрних підприємств слід зауважити, що проблеми на вітчизняному ринку є в першу чергу наслідком глобалізаційних процесів і виникли б поза залежністю від вступу країни до СОТ.

Слід зазначити, що Україна вступила до СОТ на більш жорстких умовах, ніж більшість країн, що розвиваються.

Таблиця 2.5.

**Аналіз переваг та загроз для аграрного сектору після вступу
України до СОТ**

Переваги для аграрного сектору від вступу України до СОТ	Загрози для аграрного сектору від вступу України до СОТ загрози
Можливість захисту інтересів вітчизняних товаровиробників у міжнародних інстанціях згідно з процедурою розгляду торговельних суперечок.	Лібералізація торгівлі посилює вплив світової кон'юнктури на економіку країни, що зумовлює підвищення економічних ризиків України у періоди глобальної економічної нестабільності.
Через здешевлення ввізних мит на високотехнологічну продукцію підвищується конкурентоздатність українських підприємств, що використовують її при виробництві власної продукції.	Зниження конкурентоздатності вітчизняної аграрної продукції на внутрішньому ринку через низьку ефективність підприємств, недосконалу якість продукції, а також невідповідність українських стандартів і процедур сертифікації продукції світовим стандартам та процедурам.
Реструктуризація та розвиток деяких галузей виробництва: налагоджене виробництво і експорт олії (єдиного виду с/г продукції, що експортується у вигляді кінцевого продукту споживання) завдяки нульовій ставці експортного мита.	Суттєва реакція української економіки на коливання світових цін через надання пріоритетів політичному напрямку розвитку замість економічного.
Підвищення вимог до продукції харчових галузей промисловості призвело до підвищення їхньої якості та загальної конкурентоспроможності на ринку.	За даними Держстату станом на 1 червня 2014 р., агропромисловий комплекс України впродовж 1994–2014 рр. залучив 3,6 млрд дол. прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), що становить 7,2% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку країни. Зокрема, в підприємства харчової та переробної промисловості вкладено 2,9 млрд дол. та майже 0,7 млрд – у сільськогосподарські підприємства.
Адаптація торговельного законодавства до міжнародних стандартів через розширення співпраці з країнами-учасниками.	Завдяки бажанню швидко інтегруватись до СОТ були прийняті законодавчі акти, що поставили під удар тваринництво (скасування нульових ставок та відміна спеціального режиму оподаткування для виробників сільськогосподарської продукції).
Створення умов для посилення міжнародної співпраці та налагодження коопераційних зв'язків.	Пошук нових схем подолання дефіциту державного бюджету через скорочення митних платежів.

Джерело: узагальнено автором на основі власних досліджень

Дослідження переваг і небезпек для сільськогосподарської галузі від участі у Світовій організації торгівлі дає змогу встановити напрямки політики держави, які спроможні зменшити ризики, послаблювати допустимі негативні результати та пришвидшити здійснення переваг від лібералізації торгових режимів, а саме підтримка експорту для збільшення зовнішніх збутових ринків для вітчизняних експортерів; розвиток внутрішнього попиту на продовольчу продукцію; зростання конкурентоздатності вітчизняних виробників шляхом покращання якості та продовольчої безпеки через запровадження міжнародних стандартів якості. Після того як Україна стала членом СОТ, зважаючи на орієнтацію експорту сільськогосподарської галузі, давним-давно потрібно було би почати заміну вітчизняної системи стандартів, яка є застарілою та не задовольняє вимоги зовнішніх ринків; підтримка збільшенню конкурентоздатності національних виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках через здійснення реструктуризації неприбуткових аграрних підприємств, результативного регулювання ринків аграрної продукції, вживання результативних механізмів сприяння аграрних виробників; з метою уникнення негативного впливу на приватні селянські господарства, потрібно сприяти розвитку обслуговуючої і збутової кооперації малих виробників, створення для них ринкової інфраструктури; підтримка розвитку села, активне застосування переваг «зеленої скриньки» Світової організації торгівлі [109].

Враховуючи проблемні питання, накопичені в сільськогосподарській галузі, переважна більшість із таких заходів вимагає термінового запровадження. Це, в свою чергу, дасть змогу пришвидшити та ефективніше реалізувати ці напрями політики в аграрній сфері, що послужить на підготовку сільськогосподарської галузі України до здійснення євроінтеграційних намірів.

Вступ до Світової організації торгівлі є визначальним чинником створення привабливої репутації України на світовому ринку, що передусім

позначається на формуванні ділового оточення як для вітчизняних, так і закордонних компаній [54].

Більшість проблем, з якими зіштовхнулась Україна після вступу до СОТ, існували і раніше та були обумовлені невідповідністю внутрішніх і глобальних тенденцій економічного розвитку, відсутністю сучасної високотехнологічної інфраструктури, ринкових інвестицій, неготовністю національного господарства до інтегрування у світову економіку [94].

Але після вступу України до СОТ ці ризики виявилися більш рельєфними та суттєвими. До них слід віднести: подальшу орієнтацію економіки країни на експортну модель розвитку; погіршення структури експорту завдяки збільшенню її сировинної складової та збільшення на внутрішньому ринку низькоякісної імпортованої продукції; подальше загострення проблеми обмеженості виробничо-соціальної інфраструктури в аграрній сфері; неготовність державних інститутів до послідовного жорсткого захисту інтересів вітчизняних експортерів на міжнародному рівні [163].

Отже, державна підтримка аграрного сектора покликана забезпечити баланс інтересів виробників, споживачів та держави – достатній рівень рентабельності для розширеного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки та економічне зростання. Зосередження бюджетних ресурсів на виробництві стратегічних сільськогосподарських продуктів забезпечить Україні завоювання стабільної частки у світовій торгівлі, а отже постійні валютні та податкові надходження для сталого соціально-економічного розвитку.

Для підтримання конкурентних можливостей різних організаційних форм сільськогосподарського виробництва держава повинна не обмежувати фінансову активність корпоративних структур, а забезпечити звуження тіньового обороту і спрямування частини його доходу для підтримки належного рівня соціального розвитку та захисту: оплати праці, соціальних

гарантій та страхування, спільних державно-приватних житлових програм, вкладень у людський капітал села тощо.

2.3. Зміни у формуванні напрямів аграрної політики України в умовах глобалізації світових ринків

Агропромисловий комплекс України має стати локомотивом національної економіки. Після вступу України до СОТ дедалі більшої актуальності набувають питання структурної перебудови національної економіки, зокрема, підвищення рівня стандартів виробництва та управління в агропродовольчому секторі, налагодження нових ефективних механізмів державної підтримки національних сільськогосподарських товаровиробників.

Безумовно, на даному етапі розвитку сільського господарства України особливою є роль держави у розвитку агропромислового комплексу країни. В сучасних економічних умовах, у світовій практиці аграрного господарювання використовуються переваги ринкової теорії управління, яка ґрунтується на принципах виваженого лібералізму. Наукові дослідження, щодо прискореного виходу аграрного сектора України із кризи, підтверджують пріоритетне значення державного регулювання економіки з оптимальним поєднанням з ринковими регуляторами [101].

Стратегічна мета аграрної реформи в Україні не була із самого початку визначена законодавчо, реформування відбувалося без відповідної стратегії і програми. З урахуванням важливих суспільних функцій сільського господарства були визначені і всебічно обґрунтовані три рівно пріоритетних стратегічних мети аграрних трансформацій в Україні: 1) забезпечення продовольчої безпеки країни; 2) формування сталого, ефективного, експортоорієнтованого сільського господарства, що базуватиметься на конкурентних перевагах; 3) розвиток сільської місцевості, а у перспективі - формування середнього класу в сільській місцевості. Такий комплексний підхід було покладено в основу Програми розвитку [116].

Відповідно до практики розвинутих країн Заходу, ефективний розвиток виробництва сільськогосподарської продукції та розвиток сільської місцевості залежать від регулювання та допомоги з боку держави. Державне

регулювання сільськогосподарського ринку за кордоном є складним механізмом, який складається з інструментів впливу на дохід селян, структура виробництва сільськогосподарської продукції, аграрного та продовольчого ринку, соціальної структури сільської місцевості, міжгалузевої та міжгосподарські взаємозв'язки для формування сталих економіко-правових та соціально-екологічних умов розвитку сільськогосподарської галузі, задоволення вимог населення в продуктах харчування за приступними цінами.

Але чимало питань стосовно можливої адаптації в умовах України світового досвіду регулювання аграрного ринку, удосконалення напрямів та підвищення ефективності державного впливу на розвиток національного аграрного сектора в умовах глобалізації і вступу України до Світової організації торгівлі залишаються недостатньо дослідженими і потребують поглибленого вивчення.

Для стабілізації аграрного виробництва та підвищення ефективності функціонування аграрного ринку в зарубіжних країнах використовується система прямих і непрямих важелів державного впливу: регулювання цін і фермерських доходів, бюджетне фінансування, кредитування, оподаткування, стабілізація ринку сільськогосподарської продукції тощо. При цьому практично всі західні країни у відносинах сільського господарства з іншими галузями, у питаннях експорту й імпорту сільськогосподарської сировини дотримуються принципу аграрного протекціонізму. Більше того, успіхи сільського господарства країн Західної Європи, США, Канади, Японії, Китаю зобов'язані не стільки розвитку ринкових відносин у цих країнах, скільки обмеженню дій ринкових механізмів саморегулювання з використанням зовнішніх важелів впливу. Це державна підтримка сільського господарства через дотації, ціни, квоти, кредитну й податкову політику тощо [83].

В середині XX століття, коли основною задачею аграрного сектору розвинутих країн Заходу було зростання об'ємів виробництва, широкого

розповсюдження набули цільові державні субсидії на будівництво, купівлю техніки, здешевлення позик. Проте по мірі ринкового насичення та надвиробництва аграрної продукції величина прямих державних субсидій розпочав спадати. Винятком є лише порядок пільгового аграрного кредитування та надання підтримки молодим фермерським підприємствам.

Як вважають окремі науковці, оскільки «...в Україні склалася ситуація дефіциту сільськогосподарської продукції, враховуючи ресурсний потенціал, в найближчому майбутньому роль держави і її органів повинна бути особливо активною і спрямованою на стимулювання виробництва і збільшення пропозиції товарної продукції» [14]. Нині ж державна підтримка сільськогосподарських виробників України перебуває у стані ринкової трансформації і відповідно має свої позитивні і негативні сторони. Основними інструментами державної підтримки виступають безвідсоткові бюджетні кредити аграрним виробникам, звільнення від оподаткування, списання і реструктуризація боргів, часткова компенсація витрат на придбання сільськогосподарської техніки і обладнання.

Однак, система державної підтримки та регулювання сільського господарства в Україні деформована і відстає від цивілізаційного розвитку й від європейських стандартів. З переходом до ринку відбулося значне скорочення державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка у 1986-1988 роках становила 78 % валового доходу галузі й була вдвічі вищою, ніж у країнах Європи (37 %). У 2004-2014 роках державна підтримка галузі скоротилася до нуля, а в країнах Європи збереглася на рівні 32 %. Сьогодні витрати Державного бюджету України 2014 р. на підтримку аграрного сектора становлять 5-6 % бюджетних видатків. Разом з тим, бюджетна підтримка практично повністю нівелюється існуючим диспаритетом цін. На 100 грн. бюджетних виплат припадає 100 грн. цінових витрат. В ЄС, навпаки, на 100 євро бюджетних виплат фермерам припадає 130 євро цінової підтримки [8].

Крім того, державна підтримка цін і виробництва надається сільськогосподарським підприємствам, в яких виробляють лише 40,7 % валової продукції галузі і зайнято менше третини працездатних сільських жителів [101]. Селянські та переважна більшість фермерських господарств такої підтримки практично не одержують. Тому постає питання вдосконалення цінової політики, яка б відновила паритетність і забезпечила позитивну цінову підтримку сільськогосподарських виробників.

Практика аграрного господарювання останніх років, зокрема в країнах ЄС, засвідчує нову тенденцію зменшення загального обсягу економічної підтримки сільського господарства. Однак, починаючи з 1962 року, коли була розроблена Єдина сільськогосподарська політика (ЄСП) країн Європейської співдружності, фермери отримують прямі виплати із бюджету ЄС на підтримку ринкових цін, виплати залежно від обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, розміру посівних площ, кількості поголів'я тварин, цільового використання субсидій. Завдяки реалізації вищевикладених заходів продовольча програма в країнах ЄС була успішно виконана, зросли забезпечення європейських громадян продуктами харчування за доступними цінами та рівень життя сільських товаровиробників.

Отже, при формуванні нової аграрної політики слід врахувати досвід країн ЄС, трансформаційні процеси у вітчизняному аграрному секторі. Разом з тим вона повинна мати зовнішньополітичне, інтеграційне спрямування, зумовлене вступом України до СОТ і підготовкою до вступу в ЄС. До того ж, в процесі формування і реалізації нової аграрної політики України слід врахувати особливості, принципи і негативні тенденції дії по відношенню до країн, які готуються стати членами Європейської спільноти, нинішньої Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), яка є самостійною складовою економічної політики Євросоюзу [74].

Нинішня Спільна аграрна політика ЄС базується на розробленій Єдиній сільськогосподарській політиці (ЄСП) країн Європейської спільноти (1967 р.), яка зазнала кількох етапів реформування. Остання включала у себе

заходи, спрямовані на всебічну підтримку фермерських господарств країн членів ЄС, з метою достатнього забезпечення європейських громадян продуктами харчування за доступними цінами і достойного життя сільських товаровиробників. У програмному документі були передбачені різні компенсаційні пільги, а прямі виплати фермерам із бюджету ЄС здійснювалися за наступними напрямками: підтримка ринкових цін; виплати залежно від обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, розміру посівних площ, кількості поголів'я тварин; цільового використання субсидій.

Слід зазначити, що завдяки продуманій, економічно виправданій підтримці сільського господарства продовольча програма в країнах ЄС була виконана: значно зміцніла матеріально-технічна база фермерських господарств, продуктивність сільськогосподарського виробництва. І уже у вісімдесятих роках минулого століття в країнах ЄС виникла проблема перевиробництва сільськогосподарської продукції. Постала проблема обмеження обсягів виробництва продукції (в основному економічними методами), підвищення її якості, посилення уваги до охорони навколишнього середовища, підвищення ролі ринкових механізмів у системі ціноутворення, спрямування коштів на реконструкцію фермерських господарств, екологію [73].

Напрями аграрної політики кожної країни, що входить до складу ЄС, формуються згідно основних орієнтирів діяльності і цілей Спільної аграрної політики (САП) країн-членів Спільноти, які викладені в ст.33 Договору про створення Європейського Союзу: підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння науково-технічному прогресу, раціоналізації сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва, особливо робочої сили; збільшення доходів селян, перш за все за рахунок підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників, забезпечивши їм життєвий рівень міського населення; стабілізації ринків; забезпечення продовольчої безпеки; постачання населенню аграрних продуктів за прийнятними цінами [76].

На сьогодні в Україні напрацьовано ряд законодавчих і нормативних актів щодо розвитку аграрної сфери, в тому числі і в контексті вступу в Світову організацію торгівлі (СОТ). Ще більше законодавчих актів слід розробити у підготовчий період до вступу в Європейський Союз (ЄС) у зв'язку з необхідністю адаптації до вимог Спільної аграрної політики.

Отже, найбільш використовуваною в правовій науці класифікацією нормативно-правових актів є класифікація за суб'єктом правотворчості, яка називається системою законодавства та включає такі основні елементи, а саме: закони України; нормативно-правові акти Верховної Ради України; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; накази, інструкції міністерств та інших центральних органів виконавчої влади тощо [123].

На сьогодні існують окремі класифікації нормативно-правових актів про державну фінансову підтримку сільського господарства, які побудовані за хронологічним принципом та шляхом групування окремих напрямів такої підтримки.

Зокрема, І. Сафонов пропонує класифікацію нормативно-правових актів щодо державної фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва за період з 1990 по 2006 р., яка складається з трьох етапів.

1 етап (становлення): 1990-1991 рр. За цей період прийнято лише 2 законодавчих акти. Державна увага до проблем села того часу обмежувалась проблемами його соціального розвитку та необхідністю законодавчого врегулювання становлення фермерських господарств.

2 етап (розвиток): 1992-1998 рр. За цей період прийнято 106 законодавчих та нормативних актів, у середньому по 15 за рік. Найбільша державна увага до проблем фінансової підтримки аграрного сектору була приділена в 1998 р., адже було прийнято 31 документ, що регулює бюджетну підтримку сільського господарства.

3 етап (стабілізація): 1999-2006 рр. Прийнято 162 документи, у середньому по 23 за рік. За цей період кількість прийнятих щороку нормативних актів коливається у межах від 12 до 30 документів [144].

Комарова І. пропонує структурований хронологічний список прийнятих в Україні за 1991-2006 р.р. нормативно-правових актів, якими регулюється державна підтримка сільськогосподарського виробництва, згрупувавши їх за окремими напрямками підтримки, а саме: аграрного сектору загалом та його окремих організаційно - правових формувань; доходів аграрників, рівня цін на продукцію сільського господарства та розвитку аграрного ринку; забезпечення аграрників матеріально-технічними ресурсами; розвитку кредитних та лізингових відносин у аграрному секторі; рослинництва; тваринництва та ветеринарії; земельних відносин в аграрному секторі; збереження родючості земель та проведення меліоративних заходів; розвитку сільських територій та соціальної сфери села; сільськогосподарських товаровиробників, що постраждали від стихійних лих та непередбачуваних подій; окремих господарств аграрного сектору; шляхом впровадження пільг в оподаткуванні та проведення списання і реструктуризації заборгованості сільгосппідприємств перед бюджетом [98].

Посилаючись на наукові надбання попередників та з метою поглиблення наукового пізнання даної проблеми, нами запропонована авторська класифікація нормативно-правових актів, яка містить положення щодо непрямої державної фінансової підтримки сільськогосподарських виробників. Дана класифікація базується на визначенні напрямку підтримки в самому нормативно-правовому акті та містить чотири групи.

Отже, розглянемо найменування пунктів цієї класифікації, їх визначення та приклади нормативно-правових актів, належних до кожного пункту.

1. Загальнодержавна підтримка – надання державної підтримки всім галузям економіки України, без окремого виділення агропромислового комплексу. До цієї групи нормативно-правових актів можна віднести велику

кількість законів та підзаконних нормативно-правових актів України, які встановлюють як основні так і похідні принципи регулюючого впливу держави на власний економічний розвиток. Зокрема, Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21.12.2000 р. N 2181-III, яким було проведено, в зв'язку з відміною картотеки, списання з платників податкового боргу, який виник станом на 31.12.1999 р. і не сплачений на 01.01.2001 р.. Цим же Законом надавалась можливість розстрочення під проценти податкового боргу платників податків, який виник у з 01.01.2000 р. і не сплачений до 01.01.2001 р. на строк 60 календарних місяців, зі сплатою розстроченої суми рівними частками поквартально (стаття 18). Після прийняття Податкового Кодексу України у 2010 році Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» втратив чинність. Тепер розстрочення або відстрочення надаються окремо за кожним податком та збором. Строки сплати розстрочених (відстрочених) сум податкового боргу платників податків або їх частки можуть бути перенесені шляхом прийняття окремого рішення та внесення відповідних змін до договорів розстрочення (відстрочення) [124].

Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. №85/96-ВР є основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини у сфері страхування у всіх галузях суспільного господарства України і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів суб'єктів господарювання. В даному Законі визначено основоположні засади розвитку страхування аграрного виробництва, які в подальшому деталізовані в підзаконних нормативно-правових актах [136].

Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2756-VI, регулюючи відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів для всіх платників, містить у собі норми щодо надання непрямої державної підтримки

сільськогосподарським товаровиробникам через спеціальні режими оподаткування [124].

2. Загальногалузева підтримка – надання державної підтримки агропромислового комплексу як важливій галузі економіки України.

У цій групі нормативно-правових актів закладена першочергова необхідність розвитку агропромислового комплексу. Крім того, визначено напрямки економічного впливу держави по забезпеченню пріоритетності агропромислового комплексу та основні засади державної політики на період реформування сільського господарства. Встановлено основи розвитку державної системи сільськогосподарського виробництва з урахуванням вимог Світової організації торгівлі й міжнародних зобов'язань України щодо аграрного сектора. Зокрема, запровадження механізмів непрямої державної підтримки через кредитування ризиків у сільському господарстві, пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників тощо.

Серед основних нормативно-правових актів віднесених до цієї групи слід зазначити такі Закони України: «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 р. №400- XII [132], «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» від 18.01.2001 р. № 2238-III [135], «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV [127], «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. № 2982-IV [131].

3. Соціально-територіальна підтримка – надання державної підтримки сільському господарству в контексті надання підтримки сільським територіям, сільській інфраструктурі, селу, як адміністративно-територіальній одиниці. До цієї групи можна віднести досить обмежену кількість нормативно-правових актів, оскільки в Україні не набула належного законодавчого впровадження ідея розвитку села, через непряму підтримку сільських господарюючих суб'єктів.

4. Суб'єктна підтримка – надання державної ситуативної підтримки окремим групам чи видам аграрних підприємств, або окремим сільськогосподарським товаровиробникам. Слід зазначити, що до цієї групи належить найбільша кількість нормативно-правових актів, в яких запропоновано різні форми непрямой державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, та які за період незалежності нашої держави зазнавали ситуативних змін.

Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. №2114-ХІІ. визначив правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства, як суб'єкта господарських відносин у сфері аграрного виробництва в пострадянський період [129].

З метою оздоровлення фінансово-господарської діяльності колективних аграрних підприємств та у зв'язку з реформуванням їх у приватні та інші суб'єкти господарювання, державою застосовано такі заходи непрямой фінансової підтримки, як списання сум податкової заборгованості зі сплати податків, пені та інших штрафних і фінансових санкцій на підставі ряду нормативно-правових актів, зокрема, законів України «Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків-цукрових заводів (комбінатів) за станом на 1 січня 1998 року та сільськогосподарських підприємств за станом на 1 січня 1999 року» від 05.02.1999 р. № 428 [134] та «Про списання та реструктуризацію заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) платників податків у зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств» від 16.03.2000 р. N 1565-111 [133].

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 року №1000 було затверджено Порядок і правила проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності. Цей порядок діяв до жовтня 2010 року та визначав

обов'язкове страхування врожаю з метою гарантування економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку аграрного сектору економіки, захисту інтересів сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм [128].

Постановою Кабінету Міністрів України від 22.04.2003 р. № 557 «Про норматив і порядок відрахування до загального фонду державного бюджету частини прибутку (доходу) державними не корпоратизованими, казенними підприємствами та їх об'єднаннями» визначено, що відрахування частини прибутку (доходу) здійснюється такими підприємствами за результатами фінансово-господарської діяльності у 2003 році у розмірі 15% обсягу чистого прибутку (доходу), а державними сільськогосподарськими підприємствами, які постраждали у 2003 році від стихійного лиха - у розмірі 5%) [130].

Отже, агропромисловий комплекс України та безпосередньо сільське господарство потребують постійної та системної непрямої державної фінансової підтримки. Така підтримка буде максимально ефективною тоді, коли вона є комплексною та різноплановою. Авторська класифікація нормативно-правових актів, спільно із запропонованими іншими науковцями класифікаціями, допоможуть фахівцям оцінити стан нормативно-правового регулювання непрямої державної фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва в нашій державі, як в історичному розрізі, так і на сучасному етапі та запропонувати нові способи такої підтримки.

Тільки науково-обґрунтований, системний підхід до реалізації вже розроблених і майбутніх законодавчих і нормативних актів щодо розвитку аграрної сфери сприятиме подоланню соціального занепаду села, забезпечить комплексний соціально-економічний розвиток сільських територій, гідні умови життя і праці селян.

З переходом України на ринкові відносини значення зовнішнього ринку зростає, і вихід господарюючих суб'єктів на світові ринки сировини та продукції аграрного сектора дуже важливий для економіки в цілому та для

стабільного, стійкого розвитку самих сільськогосподарських підприємств. Для наочності схематично зобразимо етапність у проведенні нової економічної політики в цілому і в реалізації пріоритетів структурної переорієнтації агроекономіки зокрема (рис.2.9).

Рис. 2.9. Засоби та наслідки реалізації структурної перебудови аграрного сектора економіки України

Джерело: [161]

При формуванні нових форм і видів регулювання аграрної сфери недостатньою мірою враховувалася динаміка інституційних перетворень, насамперед їх регіональних економічних, соціальних, природних та інших особливостей. Децентралізацію системи планування й контролю не було вчасно компенсовано створенням адекватних ситуації нових інституцій, які б забезпечували реалізацію функцій розповсюдження інформації та надання фінансових послуг. Це стало однією з основних причин дестабілізації розвитку агропродовольчої сфери, поглиблення проблем недостатності споживання харчових продуктів населенням держави, диференціації продовольчого споживання (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Розрахунок диференціації продовольчого споживання за регіонами України та індикаторів достатності споживання харчових продуктів у 2008-2014 рр., в середньому за рік*

Продукти	Мінімальний рівень, кг на особу на рік	Максимальний рівень, кг на особу на рік	Коефіцієнт диференціації	Споживання у середньому по Україні, кг на особу на рік	Рациональна норма, кг на особу на рік	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти	94,7	137,6	1,45	116,9	101,0	1,16
М'ясо і м'ясопродукти	37,6	56,9	1,51	46,1	80,0	0,58
Молоко і молокопродукти	175,4	286,4	1,63	224,4	380,0	0,59
Риба і рибопродукти	10,7	19,5	1,82	15,6	20,0	0,78
Яйця (шт.)	207	278	1,34	254	290	0,88
Овочі та баштанні	91,2	173,0	1,90	124,8	161,0	0,77
Плоди, ягоди та виноград	28,4	57,7	2,03	40,1	90,0	0,44
Картопля	81,3	182,4	2,24	131,9	124,0	1,06
Цукор	31,6	46,6	1,47	40,1	38,0	1,05
Олія рослинна	12,1	15,7	1,30	14,3	13,0	1,10

* Джерело: [119], розрахунки автора

Для сучасного стану аграрної сфери актуальною є проблематика її модернізації з урахуванням нової економічної ситуації. При цьому процес стабілізації виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продовольчої продукції та формування адекватного новим умовам механізму підтримки національного аграрного товаровиробника передбачає необхідність урахування регіональних відмінностей та наявних диспропорцій у рівні розвитку аграрної сфери окремих регіонів. Можливість реалізації цього завдання пов'язується з необхідністю кооперування державних управлінських структур з приватним та громадським секторами, оскільки

загальнодержавні та регіональні органи влади неспроможні самостійно реалізувати весь комплекс завдань, спрямованих на сталий соціально-економічний розвиток окремих територій. Враховуючи той факт, що через недовикористання сільськогосподарського потенціалу країни, що зумовлено недостатнім платоспроможним попитом населення, сильною ринковою владою посередників та акумуляцією ними значних прибутків, диспаритетом цін на матеріально-технічні ресурси та аграрну продукцію, а також неврегульованістю земельних відносин, Україна не може стати повноправним членом Світової організації торгівлі. Для ліквідації цих диспропорцій автором пропонується алгоритм зближення аграрної моделі України з європейською (рис.2.10).

На першому етапі реалізації алгоритму мають бути ідентифіковані всі основні компоненти сучасної багатофункціональної моделі ЄС з детальною їх характеристикою, на основі чого на другому етапі буде виявлено блоки невідповідності системного зближення України з ЄС в сільськогосподарському секторі, натомість, на третьому етапі має бути запущено основні механізми та інструменти гармонізації української аграрної моделі з європейською. Комплексний підхід щодо наближення сільського господарства України до багатофункціональної європейської моделі, надасть змогу ефективно використовувати вітчизняний аграрний потенціал, усунути диспропорційність розвитку галузей тваринництва та рослинництва, стимулювати розвиток органічного сільського господарства, забезпечити високу додану вартість та конкурентоспроможність українського експорту, гарантувати продовольчу безпеку держави [77].

Одним з головних механізмів у системі державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах є підтримка відповідного рівня цін і цінової рівноваги. Система регулювання цін спрямована на підтримку фермерських цін на рівні, що дозволяє товаровиробникам не тільки відшкодовувати власні витрати на виробництво, а й вести розширене відтворення.

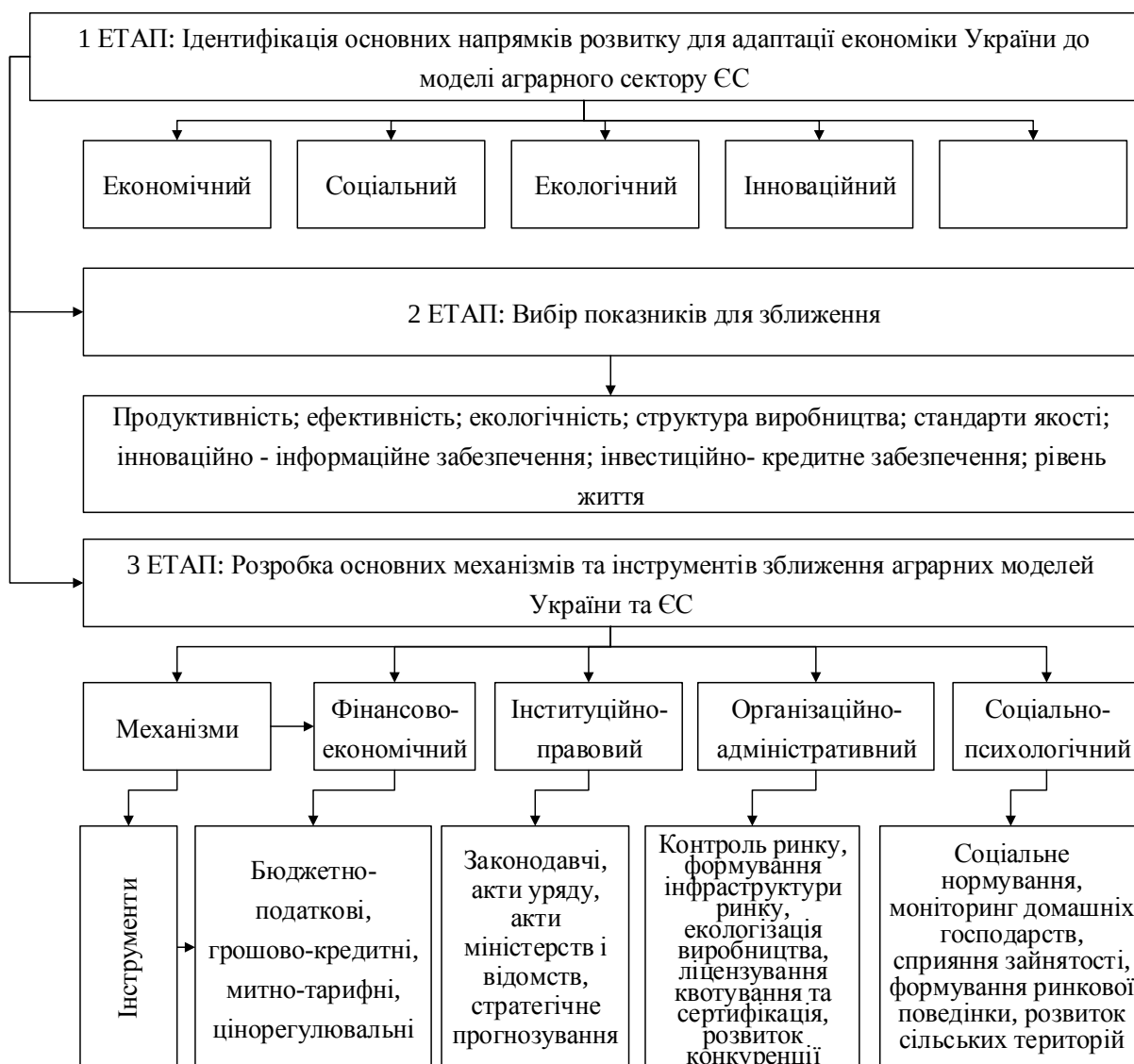

Рис. 2.10. Алгоритм зближення аграрних моделей України та ЄС

Джерело: узагальнено автором на основі [50]

Комісія ЄС періодично регулює ціни по трьох головних критеріях: рекомендовані ціни (індикативні - для зернових культур, молока, цукру, соняшника; орієнтовні - для великої рогатої худоби, вина; цільові - для тютюну); мінімальні ціни імпорту (граничні - для зернових, цукру, молочних продуктів; довідкові - для фруктів, овочів, вина, рибопродуктів; шлюзові - для свинини, яєць, птиці). Захист від імпорту відбувається шляхом обкладання додатковим митним збором, що дорівнює різниці між національною торговельною ціною й ціною імпорту. Крім захисту від імпорту, стимулюється експорт за межі ЄС - експортні субсидії; мінімальні

ціни, мета яких гарантувати виробникові нормальний рівень доходу й диференціювати заготівельні ціни по районах за видами продукції [109]. За федеральними сільськогосподарськими програмами у США фермери, що вирощують зернові, одержують від Міністерства аграрної політики та продовольства України кредити для фінансування виробництва. Зібраний урожай фермери продають за ринковими цінами й розраховуються за кредити. Якщо ж ринкові ціни знижуються нижче рівня контрольних цін, установлених Конгресом, то фермер може передати врожай державі за контрольними цінами, розрахувавшись із кредитом і діставши прибуток. Аналогічно регулюються ціни в молочній промисловості. Конгрес визначає «справедливий» рівень контрольних цін на молоко, масло, сир. Якщо ринкові ціни опускаються нижче цього рівня, то продукти скуповує держава [22].

Також у США держава сприяє підвищенню попиту на продукцію сільського господарства, надаючи допомогу малозабезпеченим верствам населення, а також стимулюючи підвищення загального рівня доходів (за рівності інших умов це збільшує попит на продукти харчування). Зовнішній попит стимулюється наданням цільових кредитів закордонним покупцям сільськогосподарської продукції. Держава укладає договори із закордонними урядами про зниження або навіть скасування протекціоністських тарифів при імпорті ними сільськогосподарської продукції. Одночасно проводиться протилежна політика відносно своєї країни, тобто обмежується імпорт тих видів продукції, попит на які задовольняє національний виробник і є їхній надлишок [24].

На такі програми підтримки сільського господарства в США належить виділяється від 30 до 50% усіх бюджетних асигнувань на сільське господарство [77].

Специфіка сільського господарства, а саме: сезонність виробництва, значна тривалість виробничого процесу, висока капіталоємність і порівняно низька фондівіддача є головною причиною недостатності вільних фінансових коштів у сільгоспвиробників. Саме тому в аграрному секторі

країн з розвиненою ринковою економікою функціонує спеціалізована система сільськогосподарського кредитування.

Система фінансування аграрного сектора в різних країнах Західної Європи й Америки має свою специфіку. Наприклад, у Великобританії немає спеціалізованої системи аграрних кредитів, і фермерські господарства підтримуються за допомогою державних субсидій. У Німеччині, Бельгії, Данії, Франції, США, навпаки, історичний розвиток фермерського укладу привів до створення спеціалізованих установ кредитування фермерів.

Важливе місце в кредитній системі західних країн займають кооперативні банки. У 1995 р. загальна сума кредитів в аграрній сфері в США становила 160 млрд дол. [53]. Для порівняння в Україні в 2014 р. обсяг кредитування сільськогосподарського виробництва становив 8,1 млрд грн. [65] або майже в 20 разів менше.

Досить поширена в розвинених країнах практика державного фінансування придбання засобів виробництва для сільського господарства. Так, у США встановлюються диференційовані ціни на дизельне паливо для фермерів. У Канаді податкові пільги й субсидії забезпечують фермерам ціну на паливо на рівні 56% від роздрібної. У країнах ЄС установлені цінові дотації на придбання техніки, меліорацію земель, модернізацію ферм [13].

У Польщі з метою стабілізації ринку й захисту доходів фермерів через встановлення інтервалу припустимого коливання ринкових цін на внутрішньому ринку держава проводить інтервенційні закупівлі сезонних надлишків сільськогосподарської продукції й продовольства і продаж цих продуктів у період дефіциту. Цю функцію виконує державне Агентство аграрного ринку, що діє на ринках зерна, молочної продукції, м'яса, цукру, хмелю й продуктів переробки картоплі. Агентство надає гарантовані кредити на закупівлю цих продуктів за мінімальними цінами, виплачуючи їм 45% мінімальної ціни.

Агентство також встановлює експортні субсидії на експорт продукції [6]. У багатьох країнах передбачені податкові пільги для

сільськогосподарських підприємств. Рівень податків для них, у тому числі податок на прибуток, значно нижче порівняно з аналогічними податками в несільськогосподарських галузях. Наприклад, у Канаді фермери, які отримують прибуток у розмірі від 100 до 250 тис. дол., платять відповідно податок від 1 до 2,5 тис. дол., тобто майже 1%. У ряді розвинених країн на певну кількість років від оподаткування звільняються кооперативи, що виробляють екологічно чисту продукцію, а в Німеччині – якщо вони працюють на альтернативних джерелах енергії [81].

У Німеччині діє програма стимулювання інвестицій, що дозволяє знизити процентну ставку на 4% (на 6% - в економічно відсталих районах) для довгострокових кредитів. У рамках цієї програми можна також одержати пільгову державну позику (1% річних у рахунок погашення 3,5% на будівництво житлових будинків й інших споруджень) [68]. Відсоток за кредит в іпотечних банках країн ЄС становить 4,5-6,5%, у Голландії - 5-7%, у Німеччині - 6-8,5% (пільговий - 1%).

У всіх країнах з розвинутою економікою існують програми по страхуванню врожаю. Система компенсаційних платежів з державного бюджету страхує фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій і т.д. Також існують бюджетні платежі, пов'язані з «регіональною підтримкою», завдяки яким у фермерів з'являється можливість ведення сільськогосподарського виробництва на розширеній основі в зонах з несприятливими погодними умовами.

Фермери Франції одержують субсидії на підвищення ефективності виробництва, поліпшення умов життя, під виведення орних земель із сільськогосподарського виробництва, на підтримку родючості земель, компенсаційні виплати за роботу в районах з несприятливими природними умовами [68].

Як базові інструменти політики захисту національних сільгоспвиробників у розвинених країнах застосовуються митні збори й компенсаційні платежі, які покривають різницю між внутрішніми й

імпортними цінами, а також компенсаційні платежі експортерам сільськогосподарської продукції, які дозволяють вивозити сільськогосподарську продукцію з цих країн на світовий ринок, де склалися більш низькі ціни. Так, наведена система перетворила ЄС у великого експортера продуктів харчування за не найкращих умов виробництва.

Спільна аграрна політика ЄС передбачає використання для регулювання аграрного ринку такий інструмент, як квотування. Сутність його в тому, що підтримка цін на продукцію веде до її надвиробництва, тому вводяться квоти на виробництво її певних видів (молоко, цукор, спирт, крохмаль) з метою збереження високого рівня внутрішніх цін, недопущення надвиробництва, а також зниження витрат з бюджету ЄС. Недоліки квотування виробництва молока в країнах ЄС полягають у наступному [54]: точно витримати квотовані обсяги не вдається й надвиробництво молока щорічно в ЄС досягає 20-30%, що вимагає додаткових витрат бюджету на закупівлю зайвої продукції; квоти виділяють усім виробникам молока, а не найефективнішим, що означає нераціональне використання ресурсів у сільському господарстві; за рахунок підтримки цін і квотування внутрішні ціни на продукти в ЄС зростають, від чого втрачають малозабезпечені верстви населення, в яких витрати на харчування займають значно більшу частину сімейного бюджету, ніж у заможних громадян.

Тільки на експортні субсидії на молоко ЄС в 2014 р. витратили 2,1 млрд. євро. Ці кошти становлять частину податків, які платяться громадянами ЄС, і досягають 243 євро на родину в рік [109]. Таким чином, чим більший експорт молочних продуктів з ЄС, тим вищі витрати з його бюджету. Причому це стосується не тільки молочних продуктів, а й усього переліку продуктів харчування.

Усі вищеперераховані напрями державної підтримки аграрного сектора в зарубіжних країнах займають значну питому вагу в загальній вартості сільськогосподарської продукції. Так, у 2014 році найбільший цей показник зафіксовано у Швейцарії - 83%, Норвегії - 84%, Ісландії - 71%. В Японії цей

показник становив 78%, країнах ЄС - 42%, а в США - 40%. До країн з найменшим рівнем субсидування сільськогосподарської продукції відносять Австралію (15%) і Нову Зеландію (1,5%). До країн з мінімальним рівнем субсидування аграрного сектора можна віднести й Україну - 22,96% у вартості сільськогосподарської продукції (табл. 2.7) [68].

Таблиця 2.7.

Порівняльні рівні бюджетної підтримки сільського господарства в різних країнах у 2014 році

Країни		В доларах США		Підтримка у %	
		на душу населення	на 1 га землі в обробітку	ВВП	всього валової продукції с. г.
Країни ЄС		336	1053	1,7	49
США		350	340	1,5	30
Польща		107	299,3	1,5	31,2
Угорщина		11	1 188,20	1,8	29,5
Чехія		100	689,5	1,6	16,3
Росія		60	70,5	0,8	13,7
Україна	2000 р.	1,8	2,7	0,28	0,84
	2002 р.	2,9	4,4	0,36	1,21
	2006 р.	5,5	8,3	0,61	2,23
	2008 р.	10,7	16,2	1,02	4,9
	2011 р.	8,9	11,2	1,2	3,6
	2012 р.	12,56	17,2	1,44	5,32
	2013 р.	14,76	20,08	1,69	6,24
	2014 р.	16,96	22,96	1,94	7,16
	2015 р.	18,2	23,74	2,05	8,35

Джерело: [120, 121]

При цьому, наприклад, витрати США на здійснення підтримки аграрної сфери, розраховуючи на душу населення, становлять 350 дол. США, країн ЄС - 336 дол. США, Польщі - 107 дол. США, Росії - 60 дол. США. Тоді як витрати України на ці цілі становлять всього 10 дол. США на душу населення. В розрахунку на 1 га землі в обробітку бюджетної підтримки в Україні припадало в 2014 р. лише 11,2 дол. США, що в 68,4 рази менше, ніж в країнах ЄС, у 22,1 раза менше, ніж у США і майже в 6 разів менше, ніж у Росії.

Таким чином, розвинені країни активно стимулюють національне сільське господарство, в якому витрати на виробництво одиниці продукції, зазвичай, вище світових. У цьому випадку враховуються імпортно-експортні можливості товаровиробників, а особливості механізму підтримки аграрного сектора в кожній країні залежать від природно-економічних, географічних, зовнішньоекономічних умов. Загальносвітовими особливостями державного регулювання аграрного ринку є: посилення регуляторної ролі держави та протекціонізму щодо національного сільськогосподарського виробника розвинених країн, незважаючи на вимоги СОТ, які вимагають зниження підтримки аграрного виробництва; дотаційність аграрного сектора, рівень якої у розвинених країнах коливається, як правило, в діапазоні 30-80% у вартості виробленої продукції; державне сприяння розширенню ємності національного аграрного ринку і стимулювання експорту аграрної продукції на світовий ринок; розвинуті країни домагаються відкриття аграрних ринків країн, що розвиваються, закриваючи при цьому свої ринки, що в умовах глобальної конкуренції приводить до стагнаційного розвитку аграрного сектора та згортання сільськогосподарського виробництва в країнах з перехідною економікою [39, с. 42].

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що, з одного боку, розвинені країни світу мають міцну економіку, а з другого – їх аграрний сектор у багатьох країнах характеризується слабким природно-кліматичним потенціалом. З огляду на це аграрна політика розвинених країн (передусім ЄС, США, Канада, Японія та ін.) покликана компенсувати ці недоліки протекціоністською політикою щодо сільського господарства. В Україні ж умови прямо протилежні: хоча Україна й відносно економічно слабка, її сільське господарство має значний природно-кліматичний потенціал. Із цієї причини немає необхідності в проведенні в Україні політики, подібної Спільній аграрній політиці ЄС, навіть якби вона могла дозволити собі таку політику.

Крім того, на нашу думку, політика, подібна до САП Європейського Союзу, була б для України непосильною. Необхідно згадати про те, що спочатку САП орієнтувалася на імпорتنу ситуацію, і лише потім розвинуті країни стали орієнтуватись на експортну модель (дотування експорту з країни) на основі значних державних субсидій. Однак, очевидно, що Україна, навіть у кризовому стані аграрного сектора, є експортноорієнтованою аграрною країною, крім того, аграрна політика, подібна до САП, є «не підйомною» для бюджету України. Уряд України просто не зможе фінансувати таку політику, а тим більше у розмірах вищих, ніж у передових зарубіжних країнах для експансії української сільськогосподарської продукції на світові ринки [31].

Суттєво впливає на концептуальні підходи до державного регулювання аграрного ринку окремих країн світу Світова організація торгівлі. Однак за роки свого існування ця організація так і не спромоглася знайти оптимальне рішення аграрних проблем таким чином, щоб це задовольнило інтереси як розвинених країн, так і країн, що розвиваються.

Розкриваючи особливості сучасного стану сільськогосподарського виробництва в ЄС було виявлено, Україні не вистачає чітко сформованого механізму розвитку державної підтримки сільського господарства. Зробити це, на нашу думку, можна, взявши за зразок спільну діяльність таких європейських інституцій, як Європейський фонд розвитку та підтримки сільської місцевості та Європейському фонду гарантій сільськогосподарського виробництва та розвитку. Об'єднавши свої зусилля, ці фонди протягом останніх п'яти років забезпечують надходження коштів на заходи реалізації спільної аграрної політики. Отже, врахувавши особливості їхньої діяльності, нами пропонується наступна схема діяльності (рис. 2.11).

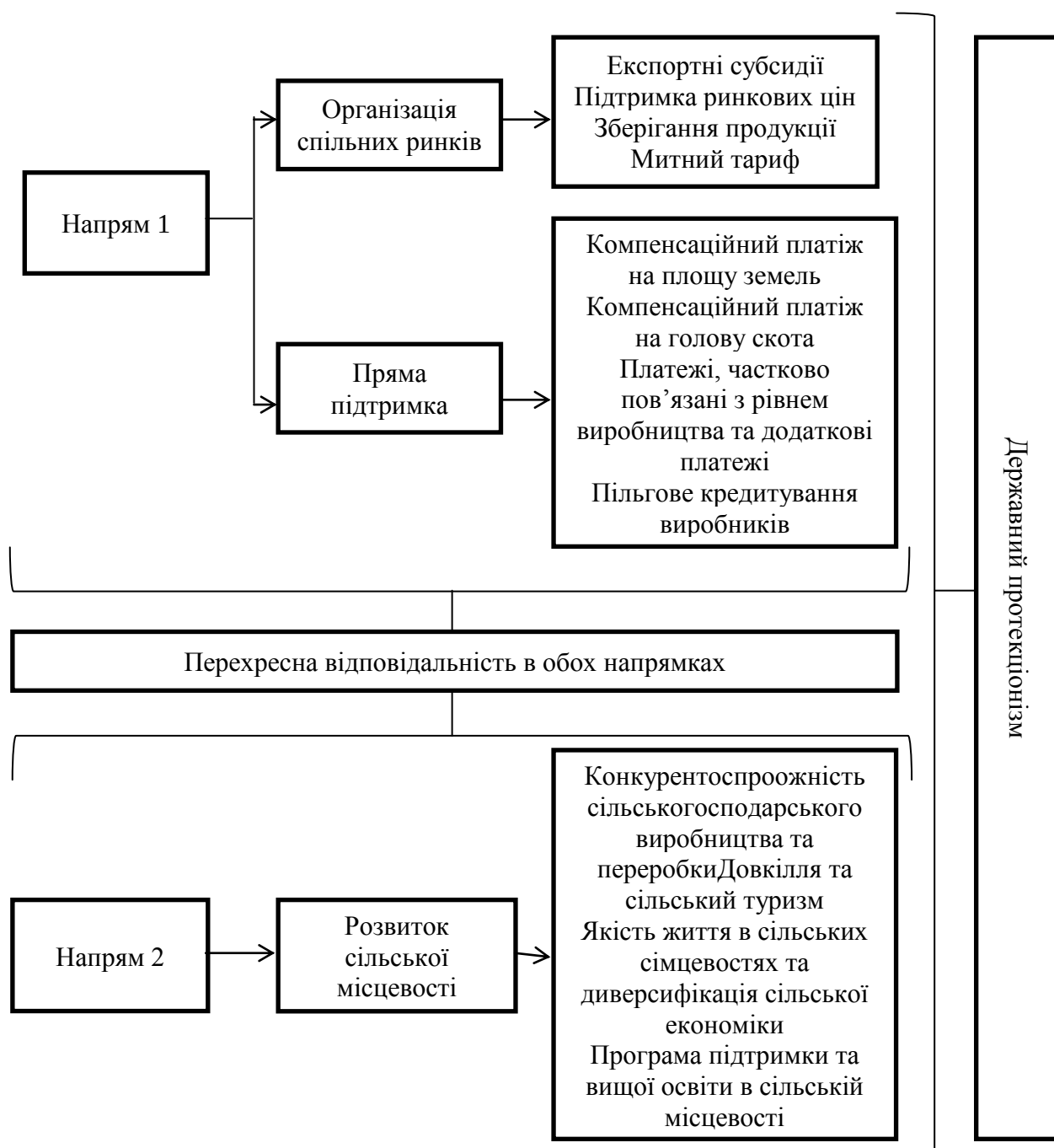

Рис. 2.11. Сучасні напрями державного протекціонізму

* Джерело: структуровано автором

Теперішнє членство у Світовій організації торгівлі ставить перед Україною проблему розробки таких напрямів аграрної політики, які припускали б ефективну допомогу підприємствам сільського господарства й водночас відповідали вимогам СОТ, які передбачають у найближчій перспективі значну лібералізацію міжнародної торгівлі сільгосппродукцією. У зв'язку з цим, урахуовуючи досвід державного регулювання аграрного

сектора економіки розвинутих держав світу, для вдосконалення державного регулювання ефективності розвитку аграрного сектора економіки України необхідно розробити законодавчо-нормативну базу з питань застосування різних методів та напрямів підтримки аграрного ринку, які узгоджуються з вимогами СОТ [51].

Таким чином, система механізмів державної підтримки аграрної сфери в розвинених зарубіжних країнах характеризується не стільки стимулюванням виробництва, скільки рішенням соціальних завдань – підтримка рівня доходів фермерів, розвиток сільської інфраструктури й природоохоронні заходи. Що стосується державної політики підтримки аграрного сектора в Україні, то вона повинна в сучасних умовах стосуватися, насамперед, стимулювання вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції та реалізації експортноорієнтованої стратегії його розвитку, що слугуватиме поштовхом для зростання всієї економіки країни і на цій основі підвищення рівня життя населення України [103, 104].

Отже, внаслідок проведеного системного аналізу державної підтримки сільського господарства у постіндустріальних країнах світу було відмічено, що основні цілі, механізми та інструменти державного регулювання аграрного сектору спрямовані на стабілізацію основних напрямків трансформації підтримки аграрного сектору: стабілізація виробництва продукції сільського господарства, зменшення загального рівня бюджетної підтримки, лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією та сприяння розвитку сільської місцевості.

Регулювання сільського господарства в ЄС здійснюється через механізми та інструменти спільної аграрної політики, яка у цьому угрупованні носить наднаціональний характер. Саме це є запорукою стабільного розвитку, і до цього неодмінно слід прагнути і Україні [106].

У сучасному Євросоюзі активно впроваджується багатофункціональна модель сільського господарства, що підтверджується виявленими взаємозв'язками між пріоритетами Спільної аграрної політики союзу такими,

як підтримка доходів фермерів та згладжування коливань ринкових цін на продовольство, екологізація сільськогосподарського виробництва й розвиток сільської місцевості та ключовими принципами надання дотацій, зокрема: фінансова дисципліна, цільове використання коштів, ефективність діяльності. У найближчій перспективі матиме місце суттєве посилення принципу компліментарності при наданні підтримки аграрним виробникам Євросоюзу, що пов'язано з тим, що країни нетто-донори бюджету угруповання погоджуються на фінансову солідарність лише у випадку продукування фермерами суспільних благ загальноєвропейського значення [110].

Сучасна система підтримки сільського господарства в Україні не відповідає європейській, що значною мірою перешкоджає як інтеграції з ЄС так і створенню на першому етапі ефективного механізму державної підтримки. Серед основних стримувальних факторів ефективного розвитку внутрішнього аграрного сектору визначено такі, як: недостатній платоспроможний попит населення України, сильна ринкова влада посередників та акумуляція ними значних прибутків, диспаритет цін на матеріально-технічні ресурси та аграрну продукцію, неврегульованість земельних відносин та відсутність виваженої цінової політики та ефективних механізмів закупівлі аграрної продукції [161].

Гармонізація аграрних моделей України та ЄС має представляти собою алгоритм, який складається з послідовних дій щодо системної конвергенції, а саме: ідентифікації компонентного складу сучасної багатофункціональної моделі сільського господарства в ЄС; селектування блоків невідповідності системного зближення.

Висновки до розділу 2

Державна підтримка аграрного сектора економіки, будучи невід'ємною частиною державного регулювання, являє собою сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства з метою формування стабільності й конкурентоздатності всіх категорій господарств, створення можливостей для насичення ринку якісним продовольством, розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки країни.

Механізм державної підтримки більш ефективно може впливати на зміну сукупного попиту на агропродовольчому ринку як через цінові, так і нецінові фактори. Серед нецінових факторів, від яких залежить сукупний попит і на які у свою чергу можуть мати ефективний вплив державні механізми регулювання, необхідно відзначити такі: кількість покупців, розмір доходу населення, урядові соціальні витрати, очікування покупців та пропозицію грошей.

Як свідчить практика розвинутих країн світу, де активна політика аграрного державного протекціонізму має вигляд пріоритетного стратегічного напрямку розвитку та сприяє росту виробництва та забезпечення країни власним продовольством, що є запорукою продовольчої безпеки держави та нації. В Україні ж обсяг державної підтримки сільськогосподарського виробництва постійно зменшується. За період 2008-2014 років номінальний показник державного фінансування агропромислової галузі скоротився на 14%, а вартість валової продукції у порівняльних цінах 2005 року зросла на 28,9%. Доля ж фінансування залишається мізерною – у середньому 8,1%. Для порівняння, у США рівень державної підтримки сільського господарства становить 40% від вартості виробленої сільськогосподарської продукції, у країнах ЄС – 35%, в Японії та Франції – 60%.

Проведений кореляційний аналіз довів зв'язок між рівнем доходів населення країни та споживанням м'ясо-молочних продуктів свідчить про те, що підвищення доходів населення України є значним резервом для розвитку внутрішнього аграрного виробництва та формування виробничої структури подібної до європейської.

Державна підтримка аграрного сектора покликана забезпечити баланс інтересів виробників, споживачів та держави – достатній рівень рентабельності для розширеного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки та економічне зростання. Зосередження бюджетних ресурсів на виробництві стратегічних сільськогосподарських продуктів забезпечить Україні завоювання стабільної частки у світовій торгівлі, а отже постійні валютні та податкові надходження для сталого соціально-економічного розвитку.

Державна підтримка сільськогосподарських виробників України перебуває у стані ринкової трансформації і відповідно має свої позитивні і негативні сторони. Основними інструментами державної підтримки виступають безвідсоткові бюджетні кредити аграрним виробникам, звільнення від оподаткування, списання і реструктуризація боргів, часткова компенсація витрат на придбання сільськогосподарської техніки і обладнання.

Система державної підтримки та регулювання сільського господарства в Україні деформована і відстає від цивілізаційного розвитку й від європейських стандартів. Витрати Державного бюджету України на підтримку аграрного сектора у 2010-2014 рр. становлять 5-6 % бюджетних видатків. Разом з тим, бюджетна підтримка практично повністю нівелюється існуючим диспаритетом цін. На 100 грн. бюджетних виплат припадає 100 грн. цінових витрат. В ЄС, навпаки, на 100 євро бюджетних виплат фермерам припадає 130 євро цінової підтримки.

Таким чином, система механізмів державної підтримки аграрної сфери в розвинених зарубіжних країнах характеризується не стільки

стимулюванням виробництва, скільки рішенням соціальних завдань - підтримка рівня доходів фермерів, розвиток сільської інфраструктури й природоохоронні заходи.

Щодо державної політики підтримки аграрного сектора в Україні, то вона повинна в сучасних умовах стосуватися, насамперед, стимулювання вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції та реалізації експортоорієнтованої стратегії його розвитку, що слугуватиме поштовхом для зростання всієї економіки країни і на цій основі підвищення рівня життя населення України.

Розбіжність теперішнього порядку сприяння аграрного сектору в Україні європейській помітно шкодить інтеграційним процесам з Європейським Союзом, так і формуванню результативного механізму державного сприяння. Головними стримувальними чинниками результативного розвитку внутрішньої сільськогосподарської галузі є: малий рівень платоспроможного попиту населення України, потужна ринкова влада посередників та накопичення ними доходів, ціновий диспаритет на матеріально-технічні ресурси та сільськогосподарську продукцію, нерегульовані земельні взаємовідносини та брак ефективної цінової політики та дійових механізмів купівлі сільськогосподарських товарів.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В СОТ

3.1. Заходи реалізації державної підтримки аграрного сектора в умовах членства України в СОТ

Об'єктивна необхідність здійснення аграрних перетворень, спрямованих на забезпечення населення України якісними продуктами харчування, зумовлюється станом та тенденціями розвитку агропромислового комплексу, які протягом короткого періоду стали кризовими. Відсутність державної підтримки призвели до втрати зацікавленості господарств у виробництві сільськогосподарської продукції: почало різко скорочуватись поголів'я тварин, знизилась продуктивність земельних угідь, ліквідовувались племінний та селекційний потенціал. Ускладнює ситуацію засилля імпортованої сільськогосподарської продукції не завжди належної якості, що потрапляє на українські ринки через усунення бар'єрів після вступу до СОТ.

Саме тому неабиякої актуальності набуває проблема розробки заходів державної підтримки вітчизняного товаровиробника за умов членства України в СОТ, бо самостійно підприємства впоратись з цим не здатні. Основним поточним завданням аграрної політики нині є зупинення негативних процесів у даному цьому секторі економіки та забезпечення умов для нарощування виробництва сировини і продовольчих ресурсів. У зв'язку з цим на сучасному етапі проведення аграрної реформи особливо потрібне наукове, правове, методичне, фінансове, інформаційне і матеріально-технічне її забезпечення [5].

Проте, у сучасних умовах активізації інтеграційних процесів залишаються недостатньо висвітленими і потребують поглибленого

опрацювання особливості державної підтримки підприємств агропромислового комплексу в умовах членства України в СОТ.

Наявна система державної підтримки розвитку аграрного ринку в Україні спрямована, в головному, на вирішення проточних задач, у той час, як стратегічні питання не знаходять свого розв'язання.

Подібний підхід веде до розпорошення фінансових ресурсів і втрат перспективи збільшити результативність їх використання. Тому одним із головних шляхів поліпшення фінансово-економічного механізму регулювання розвитку аграрного ринку повинно стати довготермінове інвестиційне кредитування сільського господарства, налагодження податкової системи, котра допомагатиме подоланню нееквівалентності міжгалузевого обміну в АПК. Адже ефективність використання бюджетних коштів залежить від методів їх поділу і доведення до визначених отримувачів, актуально прилучати останніх до розробки програм фінансової допомоги.

Подібні проекти варто обробляти по взаємовідношенню до тих сфер, котрі мають стратегічне та соціальне значення, але всупереч цьому також варто звертати увагу на перспективу подолання невідповідності між розвитком регіонів, оскільки сприяння розвитку окремих галузей може підтримувати диференціації регіонального розвитку. Необхідними заходами фінансово-економічного механізму, спрямованого на скорочення диференціації регіонального розвитку є: активізація економічного зростання менш розвинутих регіонів на ґрунті продуктивного застосовування внутрішнього потенціалу; стимулювання притягнення інвестицій в аграрний сектор регіонів, котрі не вирізняються високими показниками розвитку; покращення наявних механізмів перерозподілу податкових та інших платежів, що надають можливість зменшити регіональні розбіжності поділу ресурсів; оптимізація і коректування співвідношення «витрати-результати» менш розвинутих регіонів до середніх показників по державі тощо.

Фінансове сприяння розвитку окремих галузей в умовах членства України в СОТ має відбуватися без врахування об'єму виробленої продукції. Однак в державах ЄС використання «непов'язаних» заходів не стало всеохоплюючим, донині збереглися субсидії, котрі виплачуються в залежності від урожайності зернових або об'єму виробництва яловичини.

Покращення фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку аграрного ринку має відбуватися за такими шляхами: заміна державної фінансової підтримки аграрних товаровиробників, котра ведеться за безліччю програм, єдиною системою державної допомоги пріоритетних шляхів розвитку галузі; концентрація фінансових ресурсів з ціллю здійснення інвестицій у наукомісткі конкурентоспроможні виробництва сільськогосподарської продукції; трансформація фінансово-економічного механізму державної підтримки у напрямі розширення використання заходів «зеленої скриньки» з одноразовою перекваліфікацією окремих заходів «жовтої скриньки» у заходи, що не підпадають під скорочення згідно з угодами СОТ; впровадження до системи показників оцінювання результативності фінансово-економічного механізму показників доходності по тих різновидах продукції, відносно яких розробляються регуляторні заходи; збереження пільгового режиму оподаткування сільськогосподарських виробництв і фіксованого сільськогосподарського податку; розширення доступу до кредитних ресурсів. Здійснення завдань поліпшення фінансово-економічного механізму державного регулювання дасть перспективу більш комплексно підійти до розв'язання питань розвитку аграрного ринку в регіонах.

Враховуючи особливості аграрної галузі, заходи державної підтримки мають формуватись з урахуванням зовнішнього впливу. Зокрема, розвиток агробізнесу несе в собі загрозу неефективного використання земельних, водних, та інших природних ресурсів з метою одержання надприбутків; виробництво більшості основних видів сільськогосподарської продукції зосереджено в особистих господарствах населення, які не повинні бути

позбавлені бюджетної підтримки; підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції передбачає відродження великотоварного виробництва та пріоритетного розвитку тваринництва на інноваційній основі; період реформування аграрного сектору супроводжувався занепадом розвитку сільських територій, підвищенням рівня безробіття в сільській місцевості, що призвело до виникнення депресивних районів і неперспективних сіл. Ліквідація даних диспропорцій має стати загальнонаціональною справою, оскільки природний потенціал сільського господарства — найбільше багатство країни і його неповне використання спричиняє величезні втрати для всієї економіки.

Недовиробництво в сільському господарстві, кричуща бідність у країні, масове безробіття на селі, виїзд за кордон найбільш продуктивної частини працівників — усе це взаємопов'язаний ланцюг проблем, якому найближчим часом треба покласти край [18]. Парадоксальності ситуації, що склалася, додає той факт, що сільське господарство – галузь, що забезпечує робочими місцями 18% населення України (більше – лише металургія) та забезпечує майже 15% ВВП, в той же час є найменш реформованою та законодавчо захищеною [5].

У країнах з розвиненою ринковою економікою, які є постійними членами СОТ, рівень пропозиції сільськогосподарської продукції значно перевищує рівень попиту. Відмінності в особливостях дії законів попиту і пропозиції та формування ринкової рівноваги на ринках промислової і сільськогосподарської продукції стали причиною того, що між цими галузями склався стійкий диспаритет цін на користь промисловості.

Розглянемо динаміку зовнішньої торгівлі України (рис.3.1).

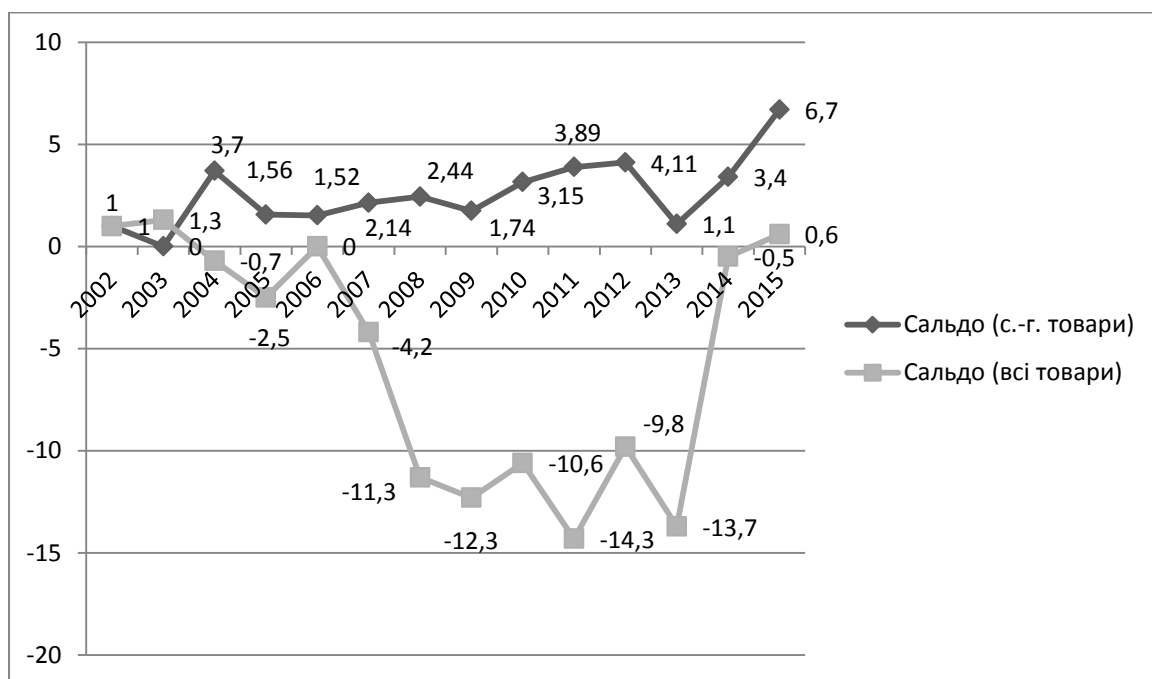

Рис. 3.1. Динаміка стану зовнішньої торгівлі України, млрд. дол. США*

* Джерело: [119]

З рис. 3.1 видно, що за останні 2 роки відбулося стрімке зростання сальдо торгівлі товарами з -13,7 млрд. дол. США у 2013 році до 0,6 млрд. дол. США у 2015 році. Щодо сальдо торгівлі сільськогосподарськими товарами, то воно також збільшилось з 1,1 млрд. дол. США у 2013 році до 6,7 млрд. дол. США у 2015 році.

У даний час в нашій країні на ринку сільськогосподарської продукції спостерігається перевищення рівня попиту над рівнем пропозиції. Як відомо, перехідна економіка почалася з падіння реальних доходів населення, скорочення попиту і, відповідно, з падіння виробництва і пропозиції сільськогосподарської продукції. Спад виробництва відбувається при ненасичених потребах у більшості продуктів харчування, при їх абсолютному недовиробництві. Особливістю ринкової кон'юнктури в цих умовах є те, що пропозиція сільськогосподарської продукції та продовольства скорочується повільніше, ніж попит на них. Це пов'язано з

нееластичністю виробництва і пропозиції аграрної продукції, а попит на продовольство, навпаки, еластичним за доходами населення (рис.3.2) [11].

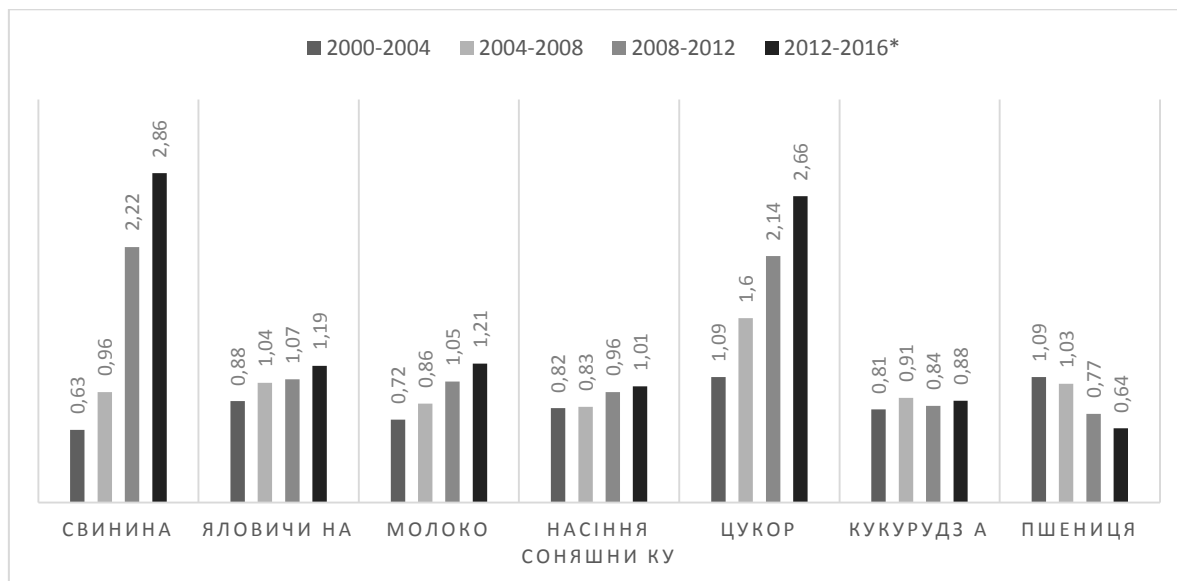

Рис. 3.2. Номінальний коефіцієнт захисту виробника українських сільськогосподарських товарів*

* Джерело: [119]

*З врахуванням прогнозних даних

Як бачимо, протягом 2000-2016 років номінальний коефіцієнт захисту виробника українських сільськогосподарських товарів зріс по всіх видах сільськогосподарської продукції, крім пшениці.

Незважаючи на те, що в даний час ринок сільськогосподарської продукції в нашій країні має деяку схожість з ринками західних країн, застосовувати аграрну політику згортання державної підтримки в наших умовах не можна. Специфіка аграрного ринку та особливості дії на ньому законів попиту та пропозиції обумовлюють іншу спрямованість політики державного регулювання ринкових цін. Головна причина цього полягає в тому, що попит на продовольство еластичний за доходами населення, так як тут не досягнута ще межа насичення потреб. У зв'язку з цим державне регулювання аграрного ринку має бути спрямованим на розширення попиту на продовольство і сприяти зниженню рівня витрат агровиробників.

Така політика може створити сприятливу кон'юнктуру на ринку сільськогосподарської продукції і тим самим стимулювати зростання його пропозиції та виробництва.

Причини такої кризової ситуації в галузі виробництва сільськогосподарської продукції полягають у невідповідності ціни на продукцію. Так як ціна є специфічно ринковим показником, який характеризує відповідність виробленої продукції суспільній потребі в ньому і відповідній її якості, вона повинна відображати кількісні та якісні параметри виробленої продукції, а також встановлювати максимальний рівень індивідуальних витрат виробника. Покращанню ситуації, що склалася, сприяло б виконання прийнятого законодавчо рішення про дотування цін за проданих для забою переробним підприємствам свиней та ВРХ шляхом повернення їм ПДВ та своєчасна виплата встановлених Урядом доплат за здану кондиційну продукцію, згідно Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [127] та Постанови Кабінету Міністрів України № 243 від 2 березня 2006 р. Основна мета бюджетних дотацій в виробництві сільськогосподарської продукції полягає у підтримці товаровиробника, його стимулюванні до розвитку виробництва та покритті збитковості виробництва продукції.

Практика державного регулювання експорту зерна попередніх років показала, що експортні обмеження мають прямий ефект на зменшення посівних площ зернових в Україні. Експортні обмеження, квоти, експортні мита найбільше впливають на зменшення цін реалізації, суттєво дестабілізують ринки сільськогосподарської продукції в Україні, значно збільшуючи ризики для виробників зерна і обмежують виробництво.

За період 2008-2012 сільськогосподарські виробники недоотримали вартості виробництва тільки пшениці у розмірі 18 млрд грн або 2,3 млрд.дол. США. А бюджетне субсидування сільськогосподарських виробників зерна на тлі великого негативного відсотка показника PSCT по пшениці (-33% у

середньому 2007–2012 рр.) виглядає несуттєвим і даремно витраченим державним ресурсом (рис. 3.3).

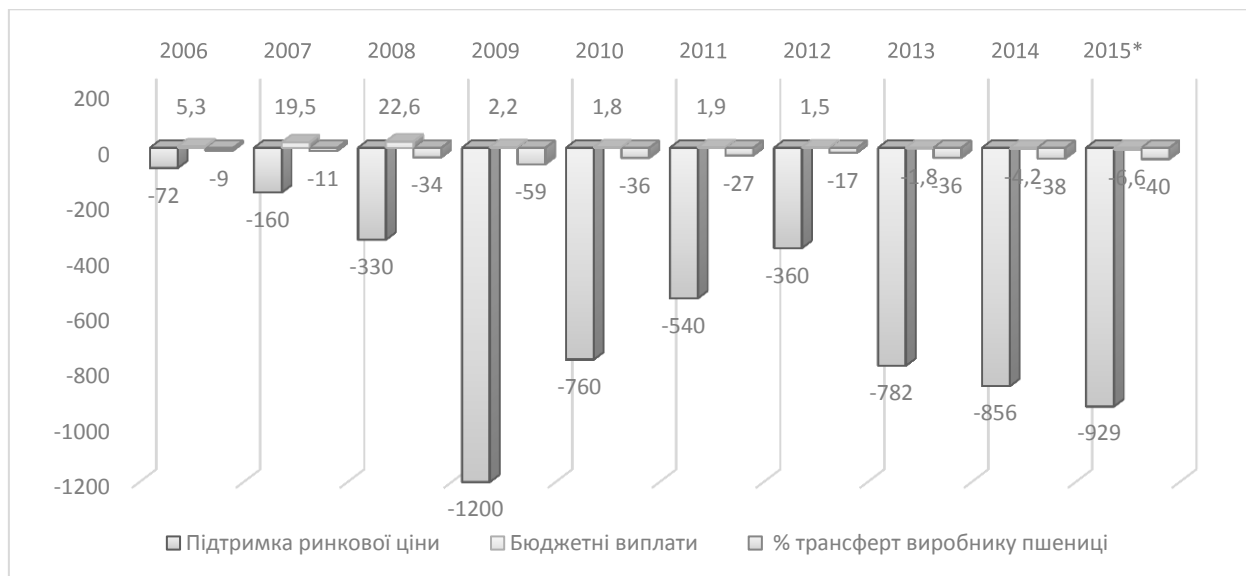

Рис.3.3. Вплив державної політики на доходи виробників пшениці*

* Джерело: розрахунок автора за даними [119]

Але, на жаль, згідно Закону, у групу товарів, що потребують цінового регулювання, не включена продукція тваринництва. Закон обмежив стимулювання її виробництва тільки бюджетною дотацією. Беззаперечним є той факт, що в Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» необхідно було включити й надання можливості виробникам тваринницької продукції, отримувати кредитну підтримку (кредитну субсидію), тому що надання короткострокових та середньострокових кредитів дасть можливість аграрним підприємствам модернізувати виробництво та застосувати інтенсивні технології в повній мірі, а це в свою чергу впливатиме на конкурентоспроможність продукції [61].

Україна набула членства в СОТ, що об'єктивно усуває ряд бар'єрів на шляху вітчизняної продукції до закордонних споживачів. Однак слід докласти ще багато зусиль для того, щоб вітчизняна продукція з року в рік посідала відповідне місце в переліку конкурентоспроможної пропозиції для іноземних переробників і кінцевих споживачів [57].

Слід коригувати власну політику щодо посилення стимулювання й підтримки зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору. Зокрема, незважаючи на зростаючі обсяги державної підтримки, сільськогосподарське виробництво України не набуло тенденцій сталого розвитку й у переважній більшості випадків є неконкурентоспроможним порівняно із сільськогосподарськими товаровиробниками розвинутих країн світу. Приєднання України до СОТ ставить нові вимоги й обмеження щодо загального обсягу та деяких механізмів державної підтримки сільгосптоваровиробників. До того ж в Україні відсутня чітка система критеріїв ефективності державної підтримки галузей сільського господарства. Усе це вимагає подальших наукових досліджень.

За період незалежності, в Україні застосовувалися різні механізми державної підтримки товаровиробників. Так, у 1990-х – на початку 2000-х років державну підтримку надавали переважно через податкові механізми. Така система була визнана неефективною. Суттєвим недоліком пільгового режиму прямого оподаткування агроформувань в Україні було те, що його механізм не передбачав проведення щорічної переоцінки бази оподаткування (грошової оцінки угідь, проведеної станом на 01.07.1995 року). В результаті дії цієї норми Закону та того, що грошова оцінка угідь з метою їх оподаткування земельним податком щороку індексується, нині величина земельного податку з 1 га сільськогосподарських угідь вдвічі вища від розміру фіксованого сільськогосподарського податку з тієї ж земельної ділянки [1].

Ще одним недоліком режиму прямого оподаткування підприємств аграрної галузі є звільнення їх від сплати земельного податку, збору за геологорозвідувальні роботи та плати за воду. При цьому місцеві території фактично залишились без джерел фінансування заходів з охорони та поліпшення земельних угідь, робіт з очищення та видобутку води, а також на проведення геологорозвідувальних заходів [6].

Останніми роками дедалі більшого поширення набуває бюджетне фінансування, яке є переважним і для більшості країн світу. Інтеграція України до світової системи торгівлі має для аграрного сектору як позитивні стимули, так і негативні наслідки, які мають бути враховані в процесі бюджетного регулювання. На 5-7 років необхідно запровадити адаптаційний період та передбачити застосування інструментів державного регулювання, які дадуть змогу суттєво пом'якшити втрати від інтеграції [55].

За даними Рахункової палати України обсяги загальної підтримки сільського господарства з державного бюджету у 2014 р. становили 5612227,8 тис. грн, що за останні п'ять років зросла більш ніж у 4 рази і складала 16% обсягу валового виробництва сільськогосподарської продукції. Водночас 17,9% сільськогосподарських підприємств отримали збитки в сумі 4,1 млрд грн. Таким чином, державна фінансова підтримка у сфері сільського господарства залишається актуальною та вимагає постійного вдосконалення механізму її здійснення [64].

При вступі до СОТ, Україна взяла на себе певні зобов'язання. Так, експерти СОТ визначають лише таку політику державної підтримки, згідно якої бюджетне фінансування отримують інноваційні експортоорієнтовані галузі, які випускають конкурентоздатну сільськогосподарську продукцію. Заходи з внутрішньої підтримки сільського господарства за класифікацією СОТ включають до «жовтої», «синьої» та «зеленої» скриньок. До «жовтої скриньки» відносять підтримку ринкових цін, прямі виплати виробникам відповідно до видів сільськогосподарської продукції і неспецифіковані субсидії. Саме ці заходи підтримки підпадають під зобов'язання щодо скорочення. Їх оцінку здійснюють на основі показника сукупного виміру підтримки (СВП) [21]. СВП розраховується для кожного базового сільськогосподарського продукту, на який надається підтримка ринкової ціни, здійснюються прямі виплати або надаються інші субсидії. Підтримка, не пов'язана з виробництвом конкретної продукції, зводиться до розрахунку узагальненого СВП в сумарній грошовій формі [28]. Якщо порівнювати цей

показник серед розвинутих країн, то в США в 2011 році він становив 199 доларів на одного працівника в сільськогосподарському виробництві, в Чехії – 1520 дол.США, в Бразилії – 1180 дол. США.

Додатково Україна може кожен рік витрачати на «жовті» програми до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства та до 5% від річної вартості по кожному окремому продукту. Тому згідно умов скорочення підтримки виробництва сільськогосподарської продукції, рівень верхньої межі для України (в середньому за 2008-2011 роки) становить 4,23 млрд.грн. [109].

Бюджетна підтримка на цей період регулюється Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженою Постановою КМУ від 19.09.2007 № 1158 та Угодою про сільське господарство, укладеною під час Уругвайського раунду. Якщо державна програма визначає пріоритети витрачання бюджетних коштів, то угода покладає зобов'язання щодо: узгодження граничного рівня сукупного виміру підтримки сільського господарства (СВП) відносно програм «жовтої» скриньки, надання непродуктової підтримки в межах рівня «de minimis»; надання продуктової підтримки в межах рівня «de minimis»; необмежене використання заходів «зеленої скриньки», які, в основному реалізуються через урядові програми бюджетної підтримки, результатом яких не може бути надання цінової підтримки виробникам, що не впливає на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції [11].

Так, за даними розробленої цільової у 2010 році Програми розвитку села до 2015 року, на основі фактичних даних сільськогосподарського виробництва, було виділено 25 видів сільськогосподарської продукції, що підлягають наступним видам підтримки: дотаційні платежі на 1 га посіву зернових та технічних культур; дотацій через механізм ПДВ молока та худоби в кондиційній вазі переробним підприємствам; часткове відшкодування витрат електроенергії, витраченої на зрошуваних землях; вигоди від заставних закупівель зерна.

Розподіл бюджетних коштів за 2008-2015 роки наведений в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Розподіл бюджетних коштів відповідно до умов СОТ*

Заходи	Обсяг фінансових ресурсів з бюджету по роках, млн. грн								2015 р./2008 р., %
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
«Жовта скринька» (продуктова підтримка)									
Фінансова підтримка фермерських господарств	692,3	658,5	448,2	626,3	934,5	836,6	872,2	921,5	133%
Розвиток садівництва, виноградарства та хмелярства	412	453,2	-	-	-	-	-	-	-
Виплата дотацій на 1 га зернових і технічних культур	1028	1079	1133	1186	1238	1291	1344	1397	136%
Часткова компенсація вартості електроенергії на зрошуваних землях	55	60,5	66,5	61	50	55,8	47,5	49,7	90%
Пряма підтримка виробництва продукції тваринництва	400	420	441	203	732	650	542	652,1	163%
Дотації товаровиробникам за молоко і м'ясо через механізм ПДВ при їх реалізації переробним підприємствам	1239	1301	1366	1429	1492	1556	1619	1681	136%
РАЗОМ	3826	3972	3455	3505	4447	4389	4425	4703	123%
«Жовта скринька» (непродуктова підтримка)									
Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки	556,6	588,6	618,9	650,3	681,5	712,6	743,8	774,9	139%
Часткова компенсація кредитних ставок комерційних банків за пільговими кредитами	1000	1100	1210	1413	1618	1700	2790	2544	254%
Компенсація втрат Пенсійному фонду України через застосування сільськогосподарськими підприємствами зниженої ставки внесків	1087	600	-	-	-	-	-	-	-
РАЗОМ	2643	2287	1829	2064	2300	2413	3534	1440	54%
«Жовта скринька» (загальна)									
ВСЬОГО (за програмами «жовтої скриньки»)	5837	5665	4902	5568	6747	6802	7958	4533	78%
ВСЬОГО (за програмами «зеленої скриньки»)	8210	8505	8621	8911	5757	5518	5825	6217	76%

* Джерело: [119]

До «синьої скриньки», яка стала компромісом між вимогами США та Європи, відносять пряму внутрішню підтримку держави, що спрямована на відшкодування 5% вартості сільськогосподарського виробництва. Це прямі платежі за програмами скорочення виробництва, які розраховуються чітко у відповідності до кількості голів худоби та площі сільськогосподарських угідь.

З метою підвищення результативності надання бюджетного фінансування перелік програм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників необхідно переглянути та забезпечити відповідність заходів державної підтримки умовам «зеленої скриньки».

Заходи «зеленої скриньки» включають: проведення науково-дослідницьких робіт, державні селекційні програми, навчання та підвищення кваліфікації працівників аграрного сектору, стажування з фаху за кордоном, маркетинг та інші інструменти дослідження ринку, просування товарів на ринок, надання інформаційних та консультативних послуг, фінансування програм захисту навколишнього середовища, розвиток інфраструктури тощо. Основовизначаючим є те, що даний вид допомоги не повинен здешевлювати продукт на ринку [66].

Наприклад, в Австралії у структурі «зелених» програм 54% займають саме науково-дослідні роботи, більшість яких має продуктове спрямування. У США для сприяння експорту агропродукції за ініціативою «Доступ на ринок» дозволено співробітництво Мінсільгоспу США та українських асоціацій, які не займаються комерційною діяльністю, розділити витрати по маркетингу та просуванню американських товарів за кордон [30].

Аналізуючи цілі державної підтримки аграрного сектору економіки, слід погодитися з тим, що забезпечення його сталого розвитку й розв'язання проблеми продовольчої безпеки держави у ринкових умовах неможливі без прибуткового ведення сільськогосподарського виробництва. Водночас прибутковість будь-якого бізнесу, у тому числі сільськогосподарського

виробництва, створює передумови для задоволення інтересів передусім власників цього бізнесу.

Досягнення прибутковості за певних умов можливе за рахунок ігнорування інтересів інших учасників процесу виробництва. Наприклад, за умов високої конкуренції на ринку аграрної праці та перевищення пропозиції праці над попитом на неї власники підприємств одержують певну частину прибутків за рахунок низької оплати праці, яка у сільському господарстві є найнижчою серед усіх видів економічної діяльності, а у багатьох сільськогосподарських підприємствах навіть нижче прожиткового мінімуму. Але ж саме від продуктивності праці найманих працівників залежить досягнення високих показників ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим досить важливим є зауваження М.Я. Дем'яненка про те, що державна підтримка аграрного сектору, поряд із забезпеченням його прибутковості, має сприяти упередженню негативних процесів трудової міграції. Досягти цього можна лише створенням відповідної кількості робочих місць і належним матеріальним стимулюванням працівників [69].

Не менш важливе значення для підтримки стабільного розвитку сільського господарства й окремих сільськогосподарських товаровиробників має задоволення інтересів приватних власників землі, яких в Україні налічується понад 6 млн. В ідеалі власники земельних часток (паїв) мають одержувати від здавання їх в оренду сільськогосподарським товаровиробникам середню норму прибутку на авансований капітал у цілому по економіці. На практиці ж у 2008-2015 роках у багатьох сільськогосподарських підприємствах фактичний розмір орендної плати за 1 га орендованої землі не перевищував мінімально встановленого 1,5%-ного рівня від грошової оцінки земель. З одного боку, це сприяло поліпшенню фінансового результату підприємства-орендаря, з іншого — спонукало власника землі до пошуків ефективнішого її використання, що негативно

впливає на стабільність землекористувань сільськогосподарських підприємств і розвитку сільського господарства [99].

Дотаційний підхід, заснований на самозабезпеченні та збільшенні виробництва, непрозора бюджетна підтримка та система податкових пільг засвідчили свою неспроможність у стимулюванні розвитку високоефективного та конкурентоспроможного вітчизняного аграрного сектору. Відсутність щонайменше середньострокової стратегії планування, непостійний, нерівномірний та неефективний розподіл бюджетних видатків ускладнюють довготермінове планування інвестицій в цьому секторі, а також збільшують ризики для підприємців.

Удосконалення сільськогосподарської галузі України потребує розв'язання наступних завдань:

1. Потрібно сформувати повноцінний ринок аграрної землі. Україна зобов'язана сформувати кадастрово-реєстраційну систему, яка забезпечить відносно спрощений інформаційний доступ стосовно земельних ресурсів, гарантування прав на землю, підтримування результативного обороту майнових прав за помірних витратах. Варто прийняти закон про земельний ринок, який буде включати положення і основи (експертної) грошової оцінки земель, особливості регулювання всіх потенціальних способів набуття власності на землю, розкривати умови з метою купівлі землі закордонними громадянами, особливості відповідальності за недотримання законодавства щодо купівлі-продажу землі, вирішувати проблеми, які торкаються зміни цільового призначення земель, та ін. [58]. На державному рівні потрібно налагоджити орендні взаємовідносини. Мається на увазі виразне формулювання принципів діяльності ринку оренди аграрної землі, найбільше в тій частині, яка торкається ситуації та родючості земельних ділянок до та після їх оренди, встановити механізми і основи формування орендної плати та певних розрахунків між орендарем і орендодавцем та ін.

2. Потрібно реорганізувати політику держаного сприяння сільськогосподарської галузі. Подібна політика повинна бути постійною і

узгодженою, найбільше що стосується оподаткування (наприклад компенсація експортерам податку на додану вартість), митних процедур (розмитнення), вживання адміністративних обмежень, реалізації урядових інтервенцій на аграрному ринку та ін. Варто підкреслити на потребі добре покращити порядок тестування та документального оформлення відповідності товарів еталонам якості та безпеки.

Основною частиною політики в сфері сільського господарювання повинна стати підтримка розвитку сільської місцевості та боротьба з скрутою сільських мешканців. Це вимагає формування умов з метою результативного виробництва, ефективного розвитку інфраструктури у сільських місцевостях і впровадження передових екологічно нешкідливих інновацій у виробництво аграрної продукції.

Пряме державне сприяння сільськогосподарської галузі повинна реалізуватися у відповідності вимогам Світової організації торгівлі, водночас виділення і поділ певних коштів повинні здійснюватися на виразних принципах. Це забезпечить ефективніше використовувати державні кошти і збільшити відповідальність реципієнтів подібного сприяння. Безсумнівною перевагою держави повинна бути допомога формуванню результативного порядку кредитування виробників аграрної продукції і страхування певних ризиків. Це, наприклад, вимагає покращання досвіду неповного урядового субсидування відсоткових ставок за позиками та ін.

3. Результативний розвиток сільськогосподарської галузі потребує удоскоанлення порядку певних наукових досліджень, які відповідно до сучасних ринкових умов діяльності аграрного сектору. Це потребує підвищення питомої ваги витрат держави на розвиток аграрних досліджень, надання дорадчо-консультативних послуг, а в майбутньому надання подібних послуг повинне фінансуватися в також і приватним підприємництвом, в той час як держава буде забезпечувати тільки неповне покриття певних витрат.

Для зростання витрат держави на науку і освіту потрібно переглянути чинні форми організації дослідної роботи. Без такого реформування не можливо забезпечувати результативне використання коштів.

Тому, вступ України до Світової організації торгівлі спричинив численні результати для економічного розвитку України, зокрема і сільськогосподарської галузі, серед яких: підтримка загального процесу реформування, шляхом забезпечення інституційної бази з метою продовження і наступної консолідації реформ; лібералізація доступу національних експортерів до зовнішніх ринків має бути фактором зростання розвитку в тих сферах економіки, які орієнтовані на експорт, зокрема і аграрному секторі, а також фактором пришвидшення структурного реформування в сільськогосподарській галузі, що, в свою чергу, дозволяє збільшити конкурентоздатність вітчизняних виробників; на майбутнє членство в СОТ надасть прерогативи країнам-експортерам аграрної продукції з невисокими фінансовими перспективами субсидування експорту; наслідком стабілізації цін на зовнішніх та внутрішніх ринках аграрної продукції буде скорочення невизначеності кон'юнктури на даних ринках. Виробники аграрної продукції будуть в змозі результативніше розподіляти власні кошти, що буде позитивним фактором розвитку внутрішнього сільськогосподарського ринку; Угода про сільське господарство передбачає підтримку реформ у сфері міжнародної торгівлі.

Отже, Україна одержить перспективу реалізувати власні поточні та стратегічні торгово-економічні інтереси за допомогою участі у різносторонніх торговельних угодах в процесі розробки сучасних засад міжнародної торгівлі. Україні, яка є нетто-експортером аграрної продукції з незначними перспективами субсидування експорту корисно буде долучитися до Кернської групи держав, до якої входить Австралія, Нова Зеландія, Канада та інші країни-експортери зерна, які зацікавлені в обмеженні протекціоністських заходів в сільськогосподарській галузі.

Систематичність та передбачуваність законодавчої бази в сфері торгівлі, а також дотримання різносторонніх норм та порядків, закріплених зобов'язаннями і обов'язковими порядками Світової організації торгівлі, дасть змогу більш стабілізувати базу для національних і закордонних агентів, понижаючи небезпеку і заохочуючи до капіталовкладень. Транспортні витрати теж зменшуватимуться за допомогою гарантованого безперешкодного транзиту через країни-члени СОТ.

Україна одержить користь від впливу на наступні торговельні переговори під опікою СОТ, більш комплексного доступу до інформації щодо міжнародний торговельний порядок та практики інших держав у розв'язанні торговельних проблем. Членство України у Світовій організації торгівлі – передумова для більш тісних економічних взаємовідносин з іншими державами.

Кожні торговельні заходи, які застосовуються українськими партнерами, вимагатимуть погоджування з нормами СОТ, що підірве дискримінаційні дії. Наприклад, вступ до ходу рішення суперечок СОТ буде вигідним при звинуваченнях у демпінгу, що неодноразово спричиняє обмеження на імпорт.

Проте, при умові, що вступ до Світової організації торгівлі допомагатиме стимулювати виробництво конкурентоздатної продукції, субсидіювання виробників в Україні повинно бути незначним, наприклад тої продукції, стосовно якої Україна є нетто-експортером.

Вступ України до Світової організації торгівлі зумовлює реалізацію побажань за Угодою про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (SPS) і Угодою про технічні бар'єри у торгівлі (TBT). Для користування вигодами від більшої відкритості доступу українського експорту до міжнародних ринків, Україна зобов'язана покращити якість аграрної продукції. По мірі зниження тарифних перешкод, інші торговельні перепони відповідно до вимог SPS і TBT будуть ставати більш визначальними для країн-імпортерів. Шодо України, то для неї є дуже визначним впровадження

аргументованого, наукового, систематичного підходу до формулювання небезпек хвороб і паразитних інфекцій, які пов'язані із торгівлею продукцією аграрного сектора, для того, щоб бути здатною ефективно брати участь у допустимих суперечках стосовно вживання санітарних і фітосанітарних заходів іншими державами, а також використовувати раціональні, найменш обмежуючі торгівлю заходи, направлені на зниження даного ризику в процесі імпорту рослинної і тваринної продукції. Первісні витрати на приведення національних стандартів якості відповідно до міжнародних можуть бути доволі високими, проте в протягом довгострокового терміну гармонізація стандартів стосовно харчової продукції для національних і експортних ринків підтримуватиме зменшення витрат на подвоєну стандартизацію, яка використовується до сьогодні [99, 162, 1, 23].

Отже, ефективний механізм державної підтримки має забезпечувати не тільки прибуткове ведення сільськогосподарського виробництва, що відображає досягнення інтересів власників сільгосппідприємств, а й задоволення інтересів найманих працівників і землевласників та орендарів сільськогосподарських земель – виробників продукції.

3.2. Вибір критеріїв оцінки результативності проведених реформ в аграрній сфері після вступу України до СОТ

Одним із найсуттєвіших елементів теорії державного регулювання економіки є визначення критерію (від грецьк. criterion – мірило для оцінки) його доцільності, оптимальності та ефективності. Економічна ефективність виступає критерієм результативності заходів, які здійснюються у будь-якій сфері народного господарського життя. Цей критерій пов'язаний із збільшенням виробництва споживчих вартостей, які проявляються як корисний ефект лише на стадії споживання. Отже, оцінити економічну ефективність діяльності товаровиробників можна лише після реалізації продукції.

Проте, в процесі формулювання еталону ефективності державного регулювання як носія загальнонаціональних інтересів, доволі важко виокремити універсальний узагальнюючий еталон, позаяк труднощі у його визначенні полягають в тому, що помітна частина чинників, на основі яких виділяється критерій, перебувають за межами сільськогосподарської галузі.

Отож складність створення критеріальної основи оцінки ефективності державного регулювання сільськогосподарської галузі полягає у такому: державне управлінське рішення торкається розвитку аграрного сектору. Притому, такий вплив є позитивний або негативний; очікуваний або фактичний; попередній або підсумковий; прямий або опосередкований; наслідки впливу політики в сфері аграрного сектору не завжди можливо виокремити у чистому виді, вони можуть бути результатом загальної дії та взаємодії різноманітних напрямків політики, тому в процесі оцінки ефективності потрібно зважати на їх взаємодію та загальний вплив на об'єкти державного регулювання [95]; проблематичний порядок об'єктів державного регулювання сільськогосподарської галузі; різновекторність інтересів суб'єктів ринкових взаємозв'язків; віддзеркалення усіх елементів суб'єктно-об'єктних взаємовідносин; показники відображення та стабільного

покращання людського капіталу на сільських територіях; оптимальність діяльності державного регулювання як єдиного організаційно-економічного механізму, який спрямований на забезпечення чинної моделі ринкового саморегулювання [66].

З точки зору забезпечення соціально-економічних потреб населення при створенні системи показників вимірювання ефективності державного регулювання галузі доцільно розраховувати наступні показники:

– Коефіцієнт продовольчого забезпечення населення за видами сільськогосподарської продукції ($K_{пз}$) [81]:

$$K_{пз} = \frac{C_{\phi}}{C_n} \quad (3.1)$$

де C_{ϕ} – фактичне споживання певного виду харчового продукту на душу населення в рік, кг;

C_n – споживання певного виду харчового продукту на душу населення в рік за нормою, кг;

- питому вагу витрат на харчування у доходах населення (d) [81]:

$$d = \frac{B_{\partial z}}{D_{\partial z}} * 100, \quad (3.2)$$

де d – питома вага витрат на харчування у доходах домогосподарств, %;

$B_{\partial z}$ – витрати на харчування в розрахунку на одне домогосподарство, грн;

$D_{\partial z}$ – сукупні доходи в розрахунку на одне домогосподарство, грн;

– коефіцієнт зайнятості сільського населення (K_{zn}) [81]:

$$K_{zn} = \frac{K_n}{K_{ит}}, \quad (3.3)$$

де K_n – середньорічна кількість працівників, що проживають у сільській місцевості, зайнятих у різних сферах матеріальної діяльності, осіб;

$K_{\text{нп}}$ – чисельність сільського населення у працездатному віці, осіб;
 – рівень соціальної підтримки сільського населення (P_c) [81]:

$$P_c = \frac{B_c}{K_n}, \quad (3.4)$$

де B_c – бюджетні кошти, спрямовані на соціальну підтримку села, гр.од.;

K_n – чисельність сільського населення, осіб.

На наш погляд, використання показників вимірювання ефективності державного регулювання агропродовольчого ринку є актуальним наразі, з точки зору дотримання вимог закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [132].

Як свідчить міжнародний досвід, сьогодні державна аграрна політика повинна концентруватись на підвищенні конкурентоспроможності аграрного сектору, забезпеченні якості та безпеки продуктів харчування та сприяння охорони довкілля.

Після вступу України до СОТ ситуація що склалась у агропромисловому комплексі може бути покращена завдяки ефективному використанню механізмів підтримки, дозволених у рамках СОТ.

При вступі до СОТ Україна взяла на себе такі зобов'язання: не перевищувати річний рівень підтримки галузі, який встановлено на рівні 3 млрд 43 млн грн; зменшити розмір середньоарифметичної ставки ввізного мита на сільськогосподарську продукцію до 13,8%, яка після вступу України до СОТ знижена до 10,66%; встановити щорічну тарифну квоту на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини в обсязі 260 тис. тонн (з її збільшенням до 267,8 тис. тонн у 2010 році) зі ставкою ввізного мита в розмірі 2% його вартості; зменшити експортне мито на насіння соняшнику; взято зобов'язання не застосовувати експортні субсидії на сільськогосподарські товари; взято зобов'язання щодо встановлення прозорого режиму для

сільськогосподарських виробників, що полягає у відміні нульової ставки ПДВ для українських виробників молока і м'яса [12].

Основним чинником, що може вплинути на ситуацію в сільському господарстві України в умовах членства країни в СОТ, є зниження імпорتنих тарифів. Адже в Україні діють досить ліберальні тарифні режими, подальше зниження яких може призвести до втрати продовольчої незалежності держави та наповнення вітчизняного ринку імпортними дешевими товарами, часто невисокої якості. Так, зокрема, на імпорт худоби та деяких видів сільськогосподарських культур для сівби встановлена нульова митна ставка.

Продукція, яка не виробляється в Україні, взагалі не обкладається імпортними податками. Інші ж сільськогосподарські продуктивні групи обкладаються митними податками в розмірі від 10 до 30%. У результаті середній тариф на сільськогосподарську продукцію становить 11,7% [109].

Розглянемо динаміку митних ставок на сільськогосподарську продукцію в Україні (рис. 3.4).

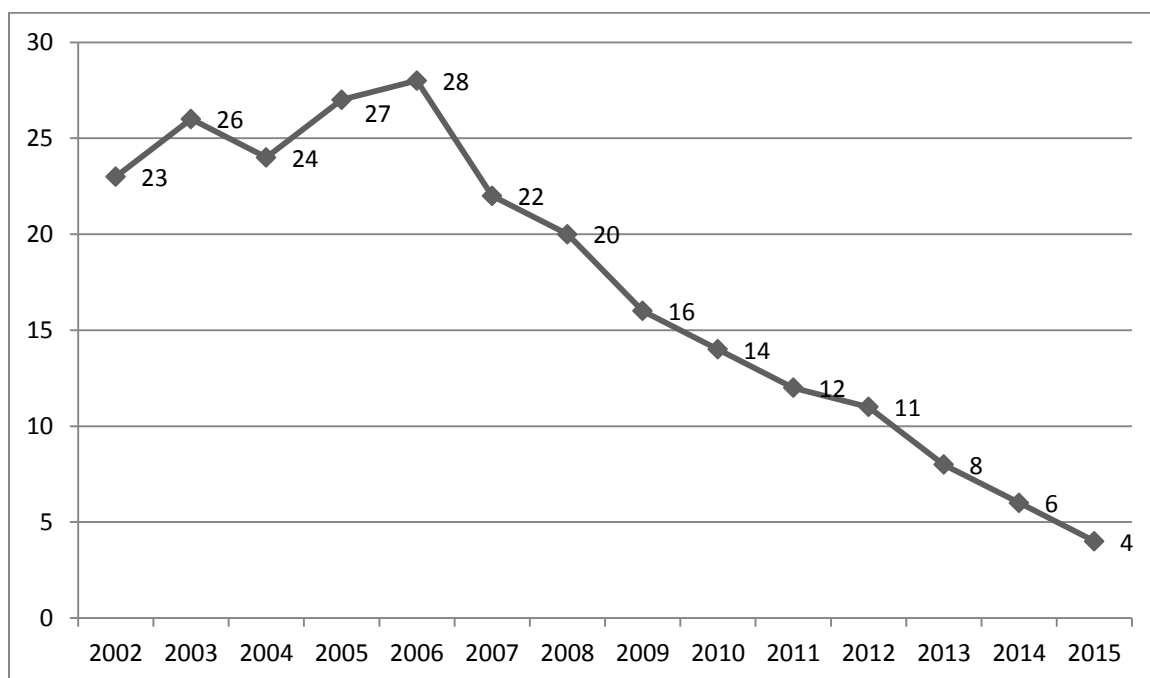

Рис. 3.4. Динаміка митних ставок на сільськогосподарську продукцію в Україні, %*

* Джерело: [120]

З кожним роком митні ставки на сільськогосподарську продукцію в Україні знижуються з 28% у 2006 році до 4% у 2015 році, тобто на 24%.

Одним із перших негативних наслідків приєднання України до СОТ, який проявився вже в перші роки, стало падіння конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

У перший рік членства України у СОТ значно зріс імпорт м'яса та м'ясних продуктів - у 5 разів порівняно з 2007 р. Головні причини – диспропорція між виробництвом і споживанням м'ясних продуктів, а також зниження імпортних тарифів у декілька разів. Але вже у 2009-2014 рр. відбувається падіння імпорту м'яса в Україну через структурні зміни у птахівництві та свинарстві.

Після вступу до СОТ продовжилася тенденція зростання імпорту свіжих овочів та фруктів. Їх імпорт збільшився у 3,3 і 2 рази відповідно, протягом 2008 р. порівняно з 2007 р. У 2014 р. порівняно з 2009 р. зростання імпорту цих груп товарів знову – на 67% і 16,1%. Серед причин: високий внутрішній попит на овочі та фрукти; відсутність сучасних овочесховищ для зберігання продукції; підвищення доступності овочів і фруктів, які не вирощуються в Україні через природно-кліматичні умови, через зниження імпортних мит після вступу України до СОТ; збільшення імпорту цукру і кондитерських виробів з нього було обумовлене внутрішнім дефіцитом, для покриття якого імпортувався як білий цукор, так і цукор-сирець з тростини в обсягах імпортової тарифної квоти (32% імпорту з Білорусії). Зростання імпорту обумовлено неспроможністю вітчизняної цукрової промисловості задовольнити внутрішній попит по конкурентним цінам.

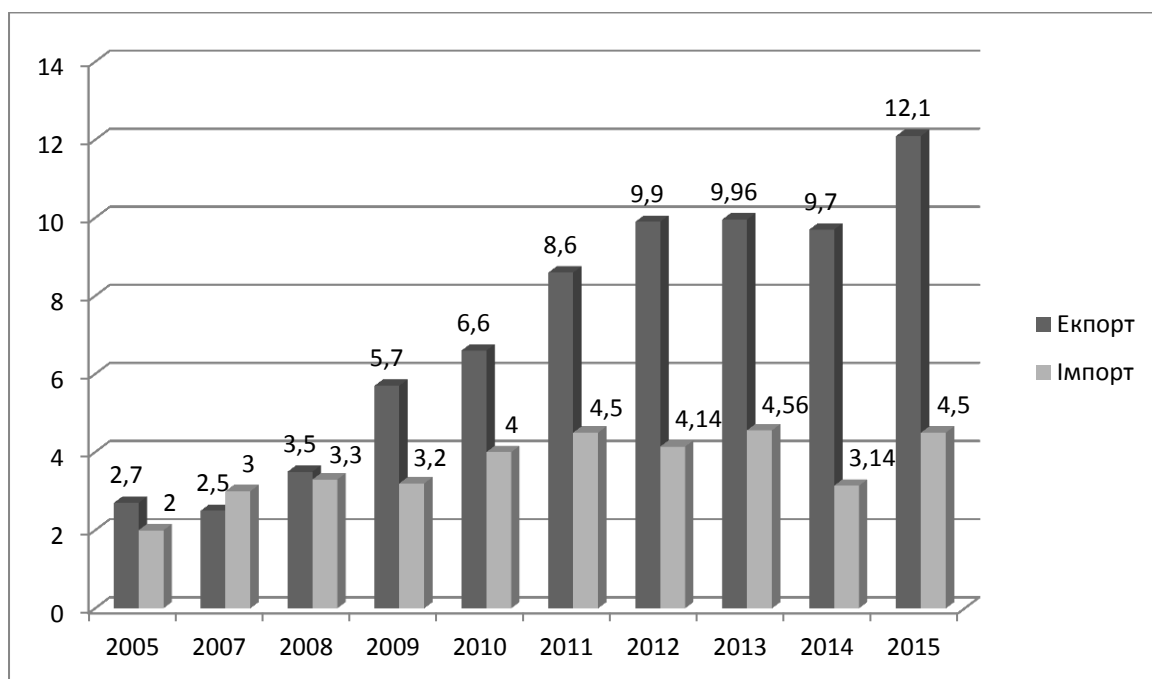

Рис. 3.5. Динаміка експорту-імпорту сільськогосподарської продукції, млрд. дол. США*

* Джерело: [119]

** без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м.Севастополя

У 2012 році експорт сільськогосподарської продукції збільшився порівняно з попереднім роком на 4,2% й склав 9,9 млрд дол. США, а імпорт – майже на 18% й склав 53,76 млрд дол. США. Тобто, хоч у 2012 році і спостерігається стійка тенденція зростання експорту сільськогосподарської продукції, однак темп зростання імпорту починає випереджати темп зростання експорту. У результаті імпортна продукція почала витісняти продукцію національних виробників. Основною причиною стала економічна криза 2008 року, після якої зовнішньоторговельне від’ємне сальдо досягло найбільших показників.

У 2015 році порівняно з аналогічним періодом 2014 року відбулось збільшення експорту сільськогосподарської продукції на 6,9% (на 796,3 млн дол.) та зменшення імпорту на 19,6% (на 1182,6 млн дол.).

Найвагомішими чинниками позитивного сальдо сільськогосподарської продукції залишаються обсяги експорту зернових культур – 38%, олії – 23,2% та насіння олійних культур – 7,8%.

Невтішною є ситуація при розрахунку порівняльної переваги щодо основних видів сільськогосподарської продукції. Підрахунки коефіцієнта порівняльної переваги (обчислений як співвідношення чистого експорту щодо кожної категорії продукції та суми експорту і імпорту у цій категорії) показують, що найбільшу порівняльну перевагу Україна у 2009–2014 роках мала у виробництві зернових культур, насіння олійних культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження (табл.3.2).

Також спостерігається порівняльна перевага у виробництві молока, молочних продуктів, яєць і меду. Проте така ситуація з молокопродуктами має місце лише за рахунок поставок молочної продукції українськими виробниками до країн СНД. Адже нині українська молочна продукція за вмістом бактерій і наявністю соматичних клітин не відповідає жодним світовим стандартам. Тому надалі слід очікувати загострення конкурентної боротьби на ринку молочної продукції, що має змусити виробників впроваджувати новітні техніку та технології з метою покращання якості та розширення асортименту продукції.

Щодо іншої продукції, то Україна має стосовно неї найменшу порівняльну перевагу. Особливо гостро стоїть питання з цукром.

Через зростання імпорту цукру з цукрової тростини або з цукрових буряків відбулося падіння коефіцієнта порівняльної переваги у виробництві цукру з 0,42 у 2008 році до мінус 0,03 у 2014 році. Це зумовлено тим, що нині реалізовувати цукор без державної підтримки є невигідно через високу собівартість виробництва.

Таблиця 3.2.

Розрахунок коефіцієнта порівняльної переваги за 2008–2015 роки

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	26,9	21,3	25,5	34,7	25,7	21,3	25,2	24,6
01 живі тварини	738,1	473,4	722,8	791,3	660,4	501,2	587,0	613,8
02 м'ясо та істівні субпродукти	72,9	61,3	93,8	139,6	66,3	64,9	86,9	97,6
03 риба і ракоподібні	107,9	80,0	87,2	130,2	97,4	71,6	86,8	93,1
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; мед	80,5	64,4	65,6	80,1	85,1	66,3	70,8	74,2
05 інші продукти тваринного походження	2804,3	2127,9	2576,8	4221,7	3084,8	1785,0	1277,5	1359
2. Продукти рослинного походження	9,5	6,3	9,3	9,3	5,9	5,5	5,0	5,3
06 живі дерева та інші рослини	652,7	623,9	679,8	673,8	443,5	435,7	764,8	826,4
07 овочі	386,9	167,4	206,4	257,0	241,3	212,3	184,4	194,6
08 істівні плоди та горіхи	88,8	49,1	54,6	75,9	51,7	45,8	56,8	52,1
09 кава, чай	301,8	196,9	210,8	213,4	205,6	181,7	196,4	192,6
10 зернові культури	17,4	10,9	19,7	17,8	9,5	9,5	7,8	8,2
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	292,3	361,2	474,4	425,5	516,1	387,9	360,6	376,1
12 насіння олійних рослин	40,3	33,8	40,7	39,8	32,6	26,0	27,0	29,1
13 рослинні матеріали для виготовлення	14407,5	11255,2	19973,0	23740,6	21300,0	1144,9	622,7	659,5
3. 14 Жири та олії тваринного або рослинного походження	26,2	18,3	16,8	17,7	14,9	16,2	13,1	14,4
4. 15. Готові харчові продукти	12,9	9,6	10,1	11,5	10,7	9,3	9,5	10,1
16 продукти з м'яса, риби	319,8	340,2	345,2	392,1	334,3	299,9	394,0	426,5
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	289,1	157,1	117,5	144,7	162,0	182,1	261,2	297,5
18 какао та продукти з нього	77,7	52,9	51,5	58,6	61,9	62,2	79,1	75,1
19 продукти переробки овочів	131,6	115,2	118,6	135,3	116,5	90,2	101,6	95,6
20 різні харчові продукти	98,2	77,8	87,3	90,6	87,2	69,5	72,7	76,4
21 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	74,8	61,3	72,0	85,1	78,4	63,2	80,0	74,8

Джерело: власні розрахунки автора

І, хоча ринок цукру і захищений тарифною квотою в розмірі 260 тис. т зі сплатою мита не вище 2%, а на обсяг імпорту цукру-сирцю з тростини понад квоту діятиме 50% тариф, проте за світових цін на цукор-сирець у 180-200 дол. США за тонну переробляти його і потім експортувати значно вигідніше порівняно з вітчизняним цукром.

Крім того, за підрахунками фахівців, за умови виконання квоти на імпорт цукру - сирцю в обсязі 260 тис. тонн 52 млн дол. США потраплять за кордон для закупівлі цукрової сировини, а 30 млн дол. будуть втрачені через недоодержання продуктів побічної переробки буряків [7]. У результаті спостерігається зменшення обсягів вітчизняного виробництва цукру, частковий перехід на переробку цукру-сирцю, закриття частини цукрових заводів.

Підтвердилися побоювання щодо низької конкурентоспроможності м'яса і харчових субпродуктів, овочів і фруктів. У результаті насичення українського ринку дешевою імпортною м'ясною сировиною відбулося скорочення поголів'я у всіх категоріях господарств.

За оптимістичними прогнозами в 2016 році, у результаті зменшення на 36% ставки ввізного мита на сільськогосподарську продукцію протягом шести років після вступу України до СОТ національні товаровиробники втратять 7-8% внутрішнього агропродовольчого ринку, а за песимістичними – до 30% [13]. Крім того, з втратою частини позицій національних виробників на внутрішньому ринку потрібно очікувати підвищення рівня безробіття в сільській місцевості.

Таким чином, в умовах відкритості економіки найменш конкурентоспроможними на внутрішньому ринку виявилися виробники молока, м'яса, овочів і фруктів, під загрозою опинилася цукрова галузь. Тобто найбільш вразливою групою серед товаровиробників сільськогосподарської продукції після приєднання до СОТ стали особисті селянські господарства, які є основними виробниками цієї продукції. Тому найвищу ефективність з погляду пом'якшення негативних наслідків від

членства в СОТ матимуть заходи, спрямовані на підтримку особистих селянських господарств і розвиток сільської місцевості.

Вирішення зазначених проблем в аграрному секторі гальмується негативним впливом на економіку світової фінансової кризи, у результаті якої було зменшено видатки на підтримку розвитку підприємств АПК України. Водночас країни ЄС відновили для своїх виробників експортні субсидії та застосовують спеціальні захисні заходи від зростання імпорту та зниження цін.

Враховуючи нинішній стан аграрного сектору, необхідно усвідомити, що Україна отримає позитивний ефект від членства в СОТ лише у довгостроковій перспективі, після виходу економіки на стадію сталого економічного зростання, коли відбудеться зростання конкурентоспроможності виробництва та зумовлений цим ріст експорту сільськогосподарської продукції. Зараз же ринки ЄС для нашої продукції є закритими через їх невідповідність вимогам ЄС щодо стандартів якості.

Розглянемо споживання продуктів харчування в домогосподарствах в Україні (рис. 3.6).

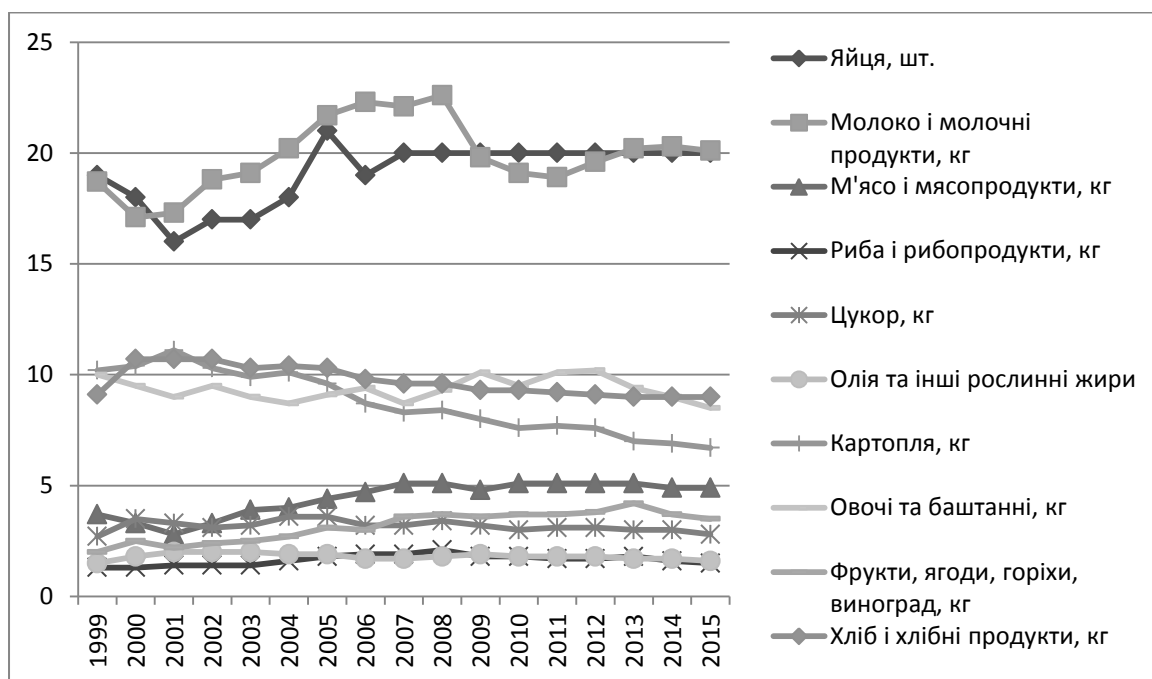

Рис. 3.6. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах в Україні у 1999-2015 роках*

* Джерело: [147]

Таким чином, протягом 1999-2015 років збільшилось споживання яєць на 1 шт., молока – на 1,4 кг, мяса та м'ясопродуктів – на 1,2 кг, риби і рибопродуктів – на 0,2 кг, цукру – на 0,1 кг, олії та інших рослинних жирів – на 0,1 кг, а також фруктів, ягід, горіхів, винограду – на 1,5 кг за місяць на одну особу.

За таких обставин для виконання зобов'язань перед СОТ щодо обсягів підтримки і захисту національних інтересів, на нашу думку, слід принципово змінити методичні підходи щодо визначення критеріїв, за якими ця допомога буде розподілятися серед товаровиробників. Ми вважаємо, що рівень продуктової підтримки має бути прямо пропорційний значенню продукту в економіці країни. Для виміру ефективності державного регулювання галузі, з точки зору забезпечення соціально-економічних потреб населення, доцільно розрахувати такі показники: коефіцієнт продовольчого забезпечення населення – за видами сільськогосподарської продукції, питому

вагу витрат на харчування – у доходах населення, коефіцієнт зайнятості сільського населення, рівень соціальної підтримки сільського населення.

З метою розрахунку впливу державної підтримки на розвиток аграрного сектора економіки виведено коефіцієнт економічного внеску продуктів аграрної галузі у розвиток національної економіки (K_{ci}), який пропонується визначати за формулою [25]:

$$K_{ci} = \frac{a S_{gv}^i + b S_{evb}^i}{2}, \quad (3.5)$$

де K_{ci} – економічний внесок продуктів аграрної галузі у розвиток національної економіки S_{gv}^i (share in the gross value) – частка i -го продукту сільськогосподарського виробництва у загальній валовій продукції галузі; S_{evb}^i (share in export value) – частка i -го продукту сільськогосподарського виробництва у загальному експорті продукції галузі; a – коефіцієнт самозабезпеченості країни i продуктом; b – коефіцієнт цінової конкурентоспроможності i -продукту на зовнішньому ринку. В умовах, якщо коефіцієнт b більший від одиниці, то продукція є конкурентоспроможною: що більше b від одиниці, то більшою є різниця цін на зовнішньому та внутрішньому ринках (якщо показник $b = 1,5$, то це означає, що внутрішня ціна на продукт – на 50% нижча від світової або довідкової ціни) [25]:

$$b = \frac{100 - \Delta P}{100} \quad (3.6)$$

Різниця цін являє собою відсоткове відношення різниці між внутрішніми цінами реалізації сільськогосподарської продукції та зовнішніми цінами (цінами на кордоні України) до відповідного рівня зовнішніх цін (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Різниця ринкових цін на сільськогосподарську продукцію, %

Вид продукції	2008р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.
Пшениця	4	-2	-3	-6	-7,7	-8,2
Кукурудза	-17	-24	-4,6	-7	4,8	4,2
Ячмінь	-9	-12	-8	-10	-8,3	-8,8
Соняшник	-7,8	-18	-7	-17	-12,3	-9,7
Цукор	30	35	26	22	14,7	16,9
Молоко	-15	-1,6	-8,9	-11	-16,8	-14,4
Яловичина	-11	8	9	2,9	1,5	2,0
Свинина	2	30	35	14	10,3	12,6
М'ясо птиці	90	80	60	48	30,7	36,7
Яйця птиці	5	18	-8	5	-8	-7

* Джерело: власні розрахунки автора

Методологія розрахунку різниці між внутрішніми та зовнішніми цінами аналогічна тій, яка використовується ОЕСР для розрахунку оцінки підтримки виробника та оцінки підтримки споживача (PSE/CSE) і відповідає прийнятій світовій практиці [25]:

$$\Delta P = \frac{P_d - P_w}{P_w} * 100, \quad (3.7)$$

де: ΔP – різниця ринкових цін; P_d – внутрішня ціна реалізація сільськогосподарської продукції виробниками; P_w – зовнішня довідкова ціна;

$$P_w = P_b * R_{\text{exс}} - C_q * T, \quad (3.8)$$

де: P_b – ціна на кордоні України на умовах F.O.B. або C.I.F;

$R_{\text{exс}}$ – обмінний курс НБУ;

C_q – коефіцієнт поправки на якість;

T – витрати на перевезення, зберігання та перероблення одиниці продукції

Аналіз різниці внутрішніх та зовнішніх цін свідчить про значні конкурентні переваги вітчизняної рослинницької продукції (крім цукрового буряка). Найбільш сильні та стійкі позиції мають ячмінь, експорт якого щороку становить 4–5 млн т, або 40–50% від внутрішнього виробництва. Цінова різниця на кукурудзу коливається від -23% у 2009 р. до 4.8% у 2014 р., що свідчить про зниження конкурентноздатності, підтвердженням чого є зниження експорту даної продукції у 2,2 раза (частка експорту у внутрішньому виробництві знизилася з 30% у 2009 р. до 15% у 2014 р.).

Значні обсяги експорту даних фуражних культур зумовлені двома об'єктивними факторами: по-перше, високою ціновою конкурентноздатністю; по-друге, низьким попитом на корми на внутрішньому ринку через слабкий рівень розвитку тваринництва. Саме тому зниження мит не вплине на обсяги імпорту більш дорогої продукції із-за кордону.

Виробництво насіння соняшнику тривалий час залишалося найбільш підтримуваним: з 2003 по 2014 р. імпорتنний тариф у перерахунку на адвалерне мито становив понад 200%. З 2005 р. імпортне мито було знижене до 15%, проте це не викликало збільшення обсягів імпорту, оскільки за ціновою різницею вітчизняне виробництво залишається досить конкурентоспроможним. Вітчизняне виробництво повністю задовольняє потреби переробної промисловості (яка в свою чергу експортує до 80% переробленої олії), а також експортує 5–8% від валового виробництва насіння соняшнику.

Ситуація на ринку тваринницької продукції, зокрема м'яса, характеризується негативними тенденціями. Ціни на яловичину на внутрішньому ринку в середньому за 2008–2014 рр. трохи вищі за зовнішні, що свідчить про низьку цінову конкурентоспроможність даного виду продукції. Проте рівень зв'язаного тарифу після вступу до СОТ значно вищий від різниці цін, що дозволить забезпечити прийнятний рівень захисту вітчизняного виробника на внутрішньому ринку. Позитивне значення різниці внутрішніх і зовнішніх цін на свинину та м'ясо птиці свідчить про

нездатність вітчизняних виробників конкурувати з імпортом. Таким чином, зниження імпортних мит призвело до насичення ринку імпортною продукцією та часткового заміщення вітчизняного виробництва, що негативно вплине на валові доходи сільськогосподарських виробників. Імпортна свинина, як правило, надходить на переробні підприємства, тому очевидно, що рівні доходів селян (які вирощують 65% свиней і реалізують їх у вигляді свіжого м'яса) суттєвих змін не зазнають. Позитивним наслідком у даній ситуації буде зниження споживчих цін і, відповідно, збільшення рівня споживання населенням м'ясної продукції, у першу чергу м'яса птиці [11].

Показник K_{c_i} (табл. 3.4) відображає економічний внесок виробництва певного продукту в розвиток економіки. Можна припустити, що суспільні витрати (бюджетні видатки) мають бути прямо пропорційні доходу, який утворений певним продуктом.

Таблиця 3.4.

Розрахунок економічного внеску продуктів у розвиток економіки в 2014 році (K_{c_i})*

Вид продукції	Частка у валовій вартості с/г продукції, %	Коеф-т самозабезпеченості (a)	Частка в експорті продукції, %	Коеф-т конкурентоспроможності (b)	K_{c_i}
Пшениця	7,62	1,52	11,56	1,03	11,7
Кукурудза	5,63	1,71	10,98	1,08	10,8
Ячмінь	3,69	1,21	3,43	1,02	4,0
Цукровий буряк	4,23	1,4	0,42	0,93	3,2
Молоко	13,4	1,21	3,9	1,05	10,2
Яловичина	5,43	0,97	0,7	0,92	3,0
Свинина	6,97	0,88	0,0	0,63	3,1
М'ясо птиці	5,8	0,8	0,001	0,45	2,3

Джерело: [120].

Значення показника K_{c_i} дає обґрунтовані підстави для перерозподілу бюджетних коштів між сільськогосподарськими продуктами та, відповідно, їх виробниками. Як наслідок, держава стимулюватиме виробництво тієї

продукції, яка несе найбільшу суспільну користь, балансуючи між внутрішньо та зовнішньо «затребуваними» продуктами.

Дані досліджень свідчать, що застосування показника Kc_i для розподілу бюджетних видатків, спрямованих на продуктову підтримку, внесло істотні коригування у рівень підтримки окремих продуктів (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Розрахунок економічного внеску продуктів у розвиток економіки (Kc_i)

Вид продукції	Фактичні обсяги підтримки		Розраховані (скориговані) обсяги підтримки	
	Продуктова підтримка, млн.грн.	Частка у продуктивній підтримці, %	Продуктова підтримка, млн.грн.	Kc_i , %
Пшениця	477,0	13,42	413,9	11,7
Кукурудза	286,0	8,05	379,9	10,8
Ячмінь	108,7	3,06	140,8	4,0
Цукровий буряк	243,1	6,84	111,6	3,2
Молоко	1095,4	30,8	359,1	10,2
Яловичина	586,1	16,49	104,5	5 3,0
Свинина	426,1	11,99	108,4	3,1
М'ясо птиці	205,7	5,79	82,0	2,3

Джерело: розраховано автором на основі табл. 3.4 та даних [120]

Вирішальну роль у зменшенні чи збільшенні обсягу бюджетних асигнувань відіграють потенційні можливості та конкурентні переваги експортування певного товару. Так, розрахунки підтверджують високі експортні можливості ячменю та кукурудзи, що обґрунтовує необхідність збільшення їх фінансування для розширення площ посіву. Зберегла свої позиції і пшениця. На нашу думку, збільшення обсягів виплат сприятиме максимізації посівів зернових культур, що дозволить Україні закріпити свої позиції на світовому ринку. І навпаки, необхідність скорочення рівня фінансування виробництва м'яса свиней, птиці та ВРХ свідчить про

нерівномірність витрат суспільства та вигод для нього від виробництва даного виду продукції.

Необхідність скорочення продуктової підтримки по окремих товарах визначається зобов'язаннями України дотримуватися вимог щодо скорочення СВП (якщо рівень підтримки перевищує у відповідному році рівень *de minimis*, ця сума зараховується до СВП). Актуальність таких заходів обґрунтована новими пропозиціями СОТ у ході Дохійського раунду переговорів.

Таким чином, зниження підтримки по окремих сільськогосподарських продуктах призведе до скорочення загального рівня СВП України (табл. 3.6) – «жовтої скриньки» [12, с. 61]

Таблиця 3.6.

**Вплив розрахованих обсягів підтримки на сукупний вимір
підтримки(СВП) України в 2014 році**

Вид продукції	Мінімальний рівень підтримки	Фактичний рівень підтримки	Розрахований рівень підтримки	Зміна рівня підтримки внаслідок перерозподілу
Пшениця	359,2	477,0	413,9	63,1
Кукурудза	265,3	286,0	379,9	-93,9
Ячмінь	173,8	108,7	140,8	-32,1
Цукровий буряк	199,4	243,1	111,6	131,5
Молоко	633,9	1095,4	359,1	736,3
Яловичина	256,3	586,1	104,5	481,6
Свинина	328,5	426,1	108,4	317,7
М'ясо птиці	273,5	205,7	82,0	123,7
Сума, яка включається до СВП		3113,6	793,8	2319,8

Джерело: розраховано автором на основі даних [120]

Сукупний вимір підтримки (СВП) розраховується як середній показник трирічного періоду, що найповнішою мірою відображає стан державної підтримки в країні (рис.3.7).

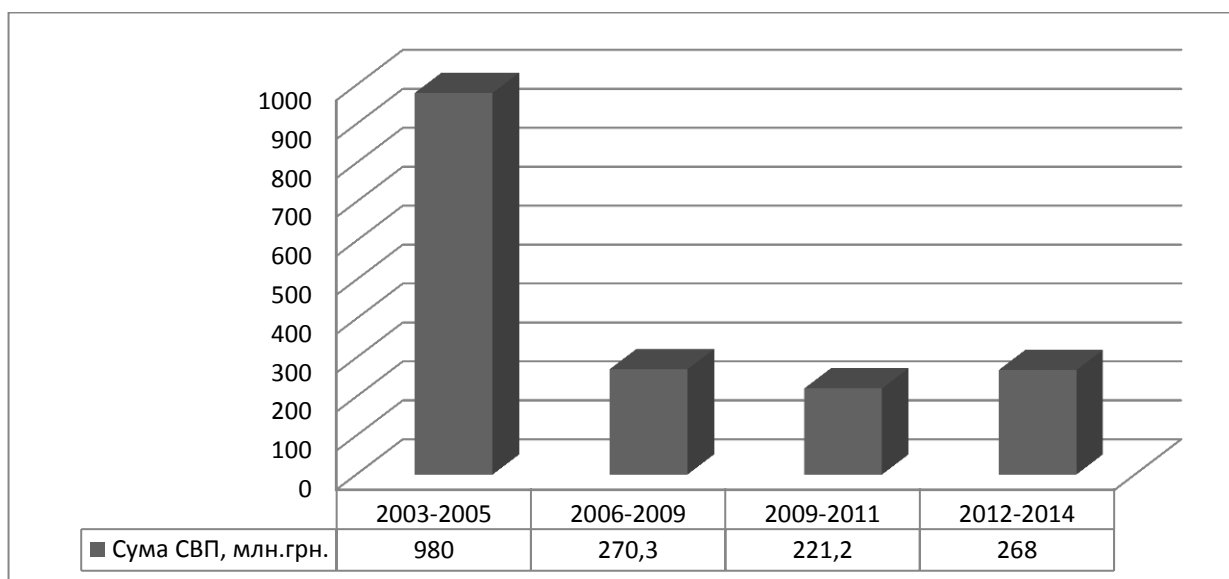

Рис. 3.7. Динаміка рівня сукупного виміру підтримки (СВП)

Джерело: розраховано автором на основі даних сайту [120]

Якби Україна пішла шляхом швидкого приєднання до СОТ (протягом п'яти – семи років, як це зробили Молдова та Киргизстан), погоджуючись на всі умови членів організації, аграрний сектор отримав би найбільший рівень СВП – понад 5,8 млрд грн. Тривале затягування вступного процесу призвело врешті-решт до прийняття за базовий період 2006–2008 рр., а це, у свою чергу, – до зниження рівня СВП майже вдвічі в порівнянні з початковим базовим періодом (2003–2005 рр.) та зниження СВП у періоді (2009-2011 рр.), у періоді (2012-2014 рр.) СВП має деяке збільшення.

Застосування прозорих науково обґрунтованих методичних підходів до визначення критеріїв, за якими державна допомога розподілятиметься серед сільськогосподарських товаровиробників, і у відповідності до суспільного значення продукту за критеріями місця у забезпеченні продовольчої безпеки країни та конкурентними перевагами на зовнішньому ринку буде сприяти формуванню якіснішого інституційного середовища в цілому в економіці держави.

Ключовим критерієм оцінки результативності членства України в СОТ є ступінь внеску реформи торговельної політики у створення всередині країни високоякісного інституційного середовища зі значно вищою віддачею для суспільного добробуту, ніж ліберальний торговий режим або

прихильність до правил СОТ. За умов вільної експортно-імпоротної політики регулювання економічних взаємовідносин держави і бізнесу та соціальних інтересів суспільства мають стати пріоритетом державної політики підтримки, що неможливо досягти без відповідного інституційного середовища [25].

Державна підтримка аграрного сектора покликана забезпечити баланс інтересів виробників, споживачів та держави – достатній рівень рентабельності для розширеного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки та економічне зростання. Зосередження бюджетних ресурсів на виробництві стратегічних сільськогосподарських продуктів забезпечить Україні завоювання стабільної частки у світовій торгівлі, а отже постійні валютні та податкові надходження для сталого соціально-економічного розвитку. Для підтримання конкурентних можливостей різних організаційних форм сільськогосподарського виробництва держава повинна не обмежувати фінансову активність корпоративних структур, а забезпечити звуження тіньового обороту і спрямування частини його доходу для підтримки належного рівня соціального розвитку та захисту: оплати праці, соціальних гарантій та страхування, спільних державно-приватних житлових програм, вкладень у людський капітал села тощо.

3.3. Обґрунтування пріоритетних напрямів державного регулювання діяльності аграрного сектору

На даний час в більшості програмних документів, розроблених для активізації державного регулювання розвитку сільськогосподарської галузі України, неодноразово зустрічається поняття «механізм державного регулювання» в процесі розв'язання як питань розвитку сфери загалом, так і поодиноких проблем. Так, Концепція комплексної програми аграрного та сільського розвитку України передбачає, що головними напрямками реалізації Програми є впровадження результативних механізмів державного регулювання в аграрному секторі за допомогою формування механізмів державного сприяння сільськогосподарського виробника, поодиноких сфер аграрного виробництва та розвитку теренів [82].

Державне сприяння аграрного виробництва в Україні повинне спрямовуватися на забезпечення достатнього рівня прибутковості виробництва, який буде забезпечувати розширене відтворення, формування підходящих соціальних умов проживання сільських мешканців та зростання добробуту їхніх родин, створення передумов для збереження розвитку села, задоволення вимог мешканців України в високоякісних та загальнодоступних продуктах харчування.

Серед головних нормативно-правових актів, які розкривають державне сприяння сільськогосподарського сектору та аграрних виробників в Україні, можна назвати закони України: «Про державну підтримку сільського господарства України» [127], «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.» [131], Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. [72] та ін.

На нашу думку, механізмом регулювання державою розвитку сільськогосподарської галузі можна вважати способи дій суб'єкта регулювання, що базується на опорних принципах та функціях, забезпечуючи шляхом чітких форм, методів та способів результативну діяльність системи

державного регулювання з метою досягнення поставлених цілей і вирішення суперечностей.

Механізм державного регулювання – це складова частина системи державного регулювання, яка складається з методів, засобів і принципів державного сприяння сільськогосподарської галузі [83].

Головні елементи механізму державного регулювання розвитку сільськогосподарської галузі відображені на рис. 3.8.

**Рис. 3.8. Механізм державного протекціонізму
сільськогосподарської галузі ***

* Джерело: [83]

Своєрідну роль у механізмі регулювання державою розвитку сільськогосподарської галузі відіграють принципи регулювання, дотримання яких повинне забезпечувати ухилення від суб'єктивізму в процесі втручання у діяльність ринкового механізму регулювання.

Окрім того, якщо не визначати головні принципи державного регулювання, не має сенсу створювати визначені елементи механізму державного регулювання розвитку сільськогосподарської галузі.

На нашу думку, головні принципи державного регулювання розвитку сільськогосподарської галузі – це: пріоритетність і сільськогосподарський протекціонізм; систематичність та комплексність; передбачуваність та прозорість; черговість та справедливість; зрозумілість та ефективність; екологічна доцільність. Оскільки, при дотриманні даних принципів можуть появлятися перспективи розвитку сільськогосподарської галузі в процесі використання механізму державного регулювання галузі.

Головні функції державного регулювання розвитку сільськогосподарської галузі включають: формулювання цілей, задач і моделей розвитку; створення норм «гри»; координація інтересів; стимулювання економічного розвитку; контроль та аналіз розвитку сектору.

Ціль є формально описаним орієнтиром, якого потрібно досягнути на протязі певного етапу. Вона є стратегічним напрямом розвитку сільськогосподарської галузі, віддзеркалює термінові або високопріоритетні задачі.

Завдання є конкретними та вимірюваними показниками з метою досягнення мети. Завдання повинні відповідати певним критеріям: віддзеркалювати визначені довгоочікувані успіхи, а не засоби їх здійснення; бути кількісно вимірюваними для оцінки їх досягнення; бути настороженими, проте не потребувати нездійсненого. Завдання постійно мають відповідати існуючим ресурсам, свідчити про наслідок, бути обмеженими часом.

Модель є утворенням, яке дозволяє передавати чіткий процес. Модель розробляється та використовується з метою досягнення визначеної мети шляхом представлення найголовніших атрибутів досліджуваних економічних процесів.

Створення норм «гри» - це формування державної політики в сфері аграрного сектору, умов господарювання шляхом формування належної нормативно-правових основ. Водночас доволі визначною є стабільність даних правил. Стабільні і суттєві зміни в господарській законодавчій базі негативно впливають на економіку, створюючи в господарських суб'єктів відчуття побоювання в завтрашньому дні. Проте створюється об'єктивна суперечність між стабільністю правил «гри» та потребою їх покращання. І ця суперечність на сьогодні є дуже гострою, що обтяжує здійснення функції державного регулювання розвитку сільськогосподарської галузі. Щоб вирішити цю проблему, спершу ніж добавляти ті чи інші виправлення в нормативно-правову базу, потрібно весь час старанно зіставляти очікуваний позитивний ефект внесених змін із втратами від недотримання правил «гри» [75, 83].

Стимулювання економічного розвитку складається з сукупності різноманітних заходів, які цілеспрямовані на досягнення стабільного розвитку сільськогосподарської галузі на базі поєднання економічних, соціальних і екологічних інтересів країни враховуючи максимально ефективне використання потенціалу сільськогосподарської галузі. Сюди можна віднести: стимулювання інвестиційної діяльності в Україні шляхом створення сприятливих та рівних умов для інвестиційної діяльності, дієвих механізмів захисту прав інвесторів, законодавчого поля для розбудови національного фондового ринку та розбудови ринку землі, іпотечного кредитування, ринку похідних цінних паперів, стимулювання створення національних фондових гравців; удосконалення державної підтримки, бюджетного та податкового стимулювання, ресурсного та технічного кредитування; стимулювання розширення виробництва екологічно чистих продуктів.

Моніторинг і аналіз розвитку галузі передбачає створення системи спостереження, збирання, оброблення, передавання, зберігання та аналізу показників розвитку галузі (темпи зростання (зниження): обсягів валової

продукції сільського господарства; поголів'я худоби і птиці на кінець періоду; продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах, рівня рентабельності операційної діяльності підприємств; питомої ваги збиткових підприємств; стану кредитування сільськогосподарських підприємств тощо) з метою оцінки ефективності державної аграрної політики.

Контрольна функція розкриває оцінку реалізації цільових програм, нормативно-правових чи регуляторних актів для наступного коректування дій та державних заходів стосовно стимулювання розвитку сільськогосподарської галузі.

Відповідно до вищезазначених принципів, державне сприяння сільськогосподарській галузі України відбувається за такими напрямками: регулювання цін; субсидії і дотації на виробництво та купівлю ресурсів; фінансово-кредитне сприяння; податкове стимулювання шляхом фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП), а також особливого механізму сплати податку на додану вартість (ПДВ); спеціалізоване сприяння за певними напрямками і програмами.

Не звертаючи увагу на достатнє законодавче та нормативно-правове забезпечення стосовно державного сприяння аграрного виробництва, політиці держави у даній галузі характерний ряд проблемних питань, головні з яких: зниження фінансової допомоги заходам прямого сприяння сільськогосподарській галузі; нераціональне використання коштів Аграрним фондом в процесі здійснення ним регулювання цін на ринку аграрної продукції; брак фінансування урядових програм, а також нераціональність використання коштів за ними; призупинення дії урядових цільових програм, в результаті чого певні напрямки державного сприяння аграрного сектору перестали існувати; недостатній рівень вживання державних непрямих заходів сприяння сільськогосподарській галузі.

Розкриваючи розвиток сільськогосподарської галузі і зміцнення присутності України на світовій арені сільськогосподарської продукції, варто прислухатися до особливостей конкурентного становища на даному ринку.

Наприклад, їй притаманна наявність активної державного сприяння аграрного виробництва головними державами світу. Провідними напрямками подібного сприяння є: сприяння виробництва і збільшення конкурентоздатності аграрного сектору; сприяння малих товаровиробників; охорона земельних ділянок і доцільне використання аграрних угідь; встановлення цін сприяння на певні види аграрної продукції; розвиток ринкової інфраструктури; сприяння локальних ініціатив розвитку села; розвиток сільськогосподарської науки та введення у виробництво інноваційних технологій виробництва аграрної продукції, піклуванні за тваринами, порядків обробітку землі тощо; розвиток аграрного машинобудування.

Варто зазначити, що у США Закон «Щодо продовольства, охорони природних ресурсів та енергетики» від 18.06.2008 р. передбачає, що державне сприяння направлене на розвиток товарного виробництва і зростання прибутків фермерів та складається з прямих виплат та цільових цін. Визначено субсидії в процесі виробництва пшениці, кукурудзи, ячменю, вівсу, рису, бавовни, горошку, чечевиці, нуту. Сприяння виробників молочних продуктів відбувається за допомогою ціни сприяння сиру типу «чеддер» (1,13 дол./фунт), масла вершкового (1,05 дол./фунт) та знежиреного молока (0,8 дол./фунт) [10]. При нижчих ринкових цінах на дану продукцію, товарно-кредитна організація викупавє молочні продукти за цінами сприяння. Ще надається грошове відшкодування виробникам молока тоді, коли ринкова ціна на молоко є нижчою ніж 16,94 дол. США за 100 фунтів.

Відповідно до Закону, для охорони аграрних угідь визначено спрямування 1,1 млрд дол. США на заходи стосовно консервації аграрних земель (площа земельної ділянки, яка піддається консервації, складає 46 млн. га. На подібних землях можна вирощувати біомаси з метою виробництва біопалива); 3,4 млрд. дол. США – на програми, спрямованих на поширення екологічно результативних технологій в аграрному виробництві; 1,3 млрд.

дол. США – на особливу програму захисту перезволожених земельних ділянок, залучаючи пілотну програму збереження пасовищ.

Закон посилює державне сприяння розвитку фермерських ринків шляхом надання грантів фермерським придорожнім ринкам та інших форм продажу аграрними виробниками продуктів в місцях її виробництва. Включається в роботу програма часткового відшкодування затрат на сертифікацію органічних продуктів в розмірі 22 млн. дол. США на протязі 5 років. Закон передбачає державне сприяння фінансово слабким виробникам, або фермерам, які починають власну роботу: фермерам, які отримують більше 0,5 млн. дол. США річного прибутку від їх позафермерського функціонування або 0,75 млн. дол. США від фермерської роботи, не надають субсидії, а фермерам, які отримують більше 1 млн. дол. США прибутку від позафермерської роботи, не надається сприяння за програмами консервації земельних ділянок [57].

У Європейському Союзі державне сприяння аграрного виробництва відбувається у межах Спільної аграрної політики (САП (CAP – Common Agricultural Policy)), спрямованої передусім на розвиток сільських територій. Так, Регламентом Ради ЄС 1698/2005 від 20.09.2005 р. стосовно сприяння розвитку сільських територій з сторони Європейського сільськогосподарського фонду розвитку села (ЄСФРС) передбачаються такі пріоритети сприяння розвитку села на 2007-2013 рр. [174]: зростання конкурентоздатності галузей сільського та лісового господарства; покращання природного оточення та сільських територій; зростання якості життя у селі та диверсифікація аграрної економіки; сприяння локальних стратегій розвитку сільських територій відповідно до ініціатив програми «Лідер» (LEADER).

Головними заходами державного сприяння аграрного сектору Японії є визначення гарантованих закупівельних цін та державних закупівель аграрної продукції, сприяння аграрної науки та аграрного машинобудування [102].

Аграрне виробництво в Канаді одержує державне сприяння через фінансування певних галузей аграрного сектору шляхом: надбавки до ринкових цін з метою забезпечення прибутковості виробленої продукції; надбавки до розмірів виробничих затрат у формі кредитної допомоги; сплати процентів за позиками; гарантії за позиками; податкові преференції стосовно сприяння прибутковості аграрного виробництва [108].

В Україні варто було б використати позитивний досвід держав стосовно реалізації державного сприяння аграрного виробництва вжити подальших заходів, які б підтримували забезпечення населення високоякісними та загальнодоступними харчовими продуктами, створенню нових робочих місць на сільських територіях, зростанню надходжень від вивозу продукції, забезпеченню аграрного виробництва висококваліфікованим персоналом. Для цього доцільно було б: передивитися і полегшити умови отримання аграрними товаровиробниками пільгових позикових ресурсів через скорочення перерахунку потрібних документів та забезпечення прозорості у прийнятті рішень конкурсних комісій; схвалити техніко-економічне обґрунтування Національного проекту «Відроджене скотарство» – розроблення та реалізація програми розвитку скотарства», сформулювати форми державної участі в процесі реалізації даного проекту; включити обмеження стосовно надання коштів за урядовими програмами сприяння розвитку сільських територій та аграрного виробництва підприємствам організаційно-правових форм, де середня чисельність робітників за звітний період (рік) перевершує 10 осіб та річний прибуток від будь-якої роботи перевершує суму, рівнозначну 2 мільйонам євро, конкретну за середньорічним курсом Національного банку України [15]; схвалити Національну програму охорони родючості ґрунтів, розроблену Міністерством аграрної політики та продовольства України разом із Національною академією аграрних наук України, де визначити виділення коштів на відшкодування заходів, спрямованих аграрним формуваннями на

збереження і зростання родючості земель, боротьбу з ерозією, консервацію деградованих і малопродуктивних земельних ділянок тощо.

Також було б доречно: визначити у державному бюджеті зростання фінансової допомоги заходів стосовно сприяння фермерських господарств за бюджетними програмами «Фінансова підтримка фермерських господарств» і «Надання кредитів фермерським господарствам», що підтримуватиме сприяння починаючих фермерів, формуванню і розвитку родинних ферм; забезпечити фінансову допомогу в абсолютному розмірі заходів, які передбаченв Державною цільовою програмою розвитку українського села; підготувати Державну програму розвитку національного машинобудування для АПК, де визначити заходи, які цілеспрямовані на використання і розвиток національних сил машинобудування для АПК та забезпечення аграрних і переробних підприємств конкурентоздатною національною технікою і устаткуванням; опрацювати заходи стосовно впровадження субсидій і компенсаційних доплат на виробництво рослинних і тваринних продуктів в межах розмірів загального параметру сприяння, що домовлені із СOT; підготувати та схвалити систему і умови надання державного сприяння для здешевлення страхових платежів, схвалити список аграрної продукції, яка підлягає страхуванню, список аграрних страхових ризиків та об'єктів страхування, розкрити питому частку страхових платежів, яка має відшкодуватися з державного бюджету [127]; підготовляти тренінги, семінари і курси для керівників та персоналу аграрних підприємств для зростання їхніх кваліфікаційних знань у сфері аграрного виробництва, перемін нормативно-правової бази, порядку управління сфери, механізмів державного сприяння, оволодіння сучасними науково-дослідними розробками та ін. [83].

Отже, вищезазначені опорні принципи і функції, а також форми, методи та способи регулювання, на нашу думку, повинні бути на даний час основою механізму державного сприяння розвитку сільськогосподарської галузі України в теперішніх умовах господарювання.

Сучасне становище роботи механізму державного сприяння розвитку сільськогосподарської галузі свідчить про те, що він ґрунтується на багатьох важелях багатообіцяючого характеру. Так, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», який був прийнятий 24 червня 2004 р., № 1877-IV встановлює засади політики держави у різноманітних галузях державного управління стосовно стимулювання виробництва аграрної продукції і розвитку сільськогосподарського ринку, а також забезпечення безпеки продовольства.

Проте дослідження свідчать про те, що урядові механізми регулювання розвитку сільськогосподарської галузі, які використовуються на даний час, неодноразово є недієвими та не використовуються в повній мірі з різних причин.

Але для досягнення поставленої мети розвитку аграрного сектора слід вирішувати цілу низку завдань, що за наявних проблем стає дедалі більш ускладненим. До того ж більшість існуючих проблем не можна вирішувати за допомогою ринкового механізму, тому необхідні суттєва підтримка галузі з боку держави та запровадження дієвого механізму державної підтримки розвитку аграрного сектора економіки України на основі вищевизначених складових [1].

Подальші дослідження форм і методів державного регулювання розвитку аграрного сектора України будуть спрямовані на визначення напрямів удосконалення механізмів державного протекціонізму та підвищення їх дієвості для подальшої стабілізації розвитку галузі.

Висновки до розділу 3

Під протекціонізмом варто розуміти сукупність науково-обґрунтованих заходів, які цілеспрямовані на захист національних виробників від іноземних конкурентів на внутрішньому ринку. Головними напрямками державної протекціоністської політики є зростання митних зборів на імпорту продовольчої продукції, урядові дотації, пільгове кредитування, можливість отримання довготермінових кредитів, цінове регулювання, державні замовлення тощо. Лише на базі державної протекціоністської політики можливо заохочувати державне виробництво аграрної продукції та продовольчої продукції.

В процесі визначення еталону ефективності державного регулювання як носія загальнонаціональних інтересів, доволі важко виокремити загальний критерій, оскільки утруднення в його визначенні полягають в тому, що більшість чинників, на основі яких виділяється критерій, перебувають за межами сільськогосподарської галузі. На ряду з коефіцієнтом продовольчого забезпечення населення за видами сільськогосподарської продукції, який розраховується традиційно, запропоновано було використовувати коефіцієнт самозабезпеченості країни сільськогосподарськими продуктами для створення продовольчої безпеки.

Основним чинником, що може вплинути на ситуацію в сільському господарстві України в умовах членства країни в СОТ, є зниження імпорتنих тарифів. Адже в Україні діють досить ліберальні тарифні режими, подальше зниження яких може призвести до втрати продовольчої незалежності держави та наповнення вітчизняного ринку імпортними дешевими товарами, часто невисокої якості. Так, зокрема, на імпорту худоби та деяких видів сільськогосподарських культур для сівби встановлена нульова митна ставка.

Одним із перших негативних наслідків приєднання України до СОТ, який проявився вже в перші роки, стало падіння конкурентоспроможності вітчизняної продукції. У 2012 році експорт сільськогосподарської продукції

збільшився порівняно з попереднім роком на 4,2% й склав 9,9 млрд дол. США, а імпорт – майже на 18% й склав 53,76 млрд дол. США. Тобто, хоч у 2012 році і спостерігається стійка тенденція зростання експорту сільськогосподарської продукції, однак темп зростання імпорту починає випереджати темп зростання експорту. У результаті імпортна продукція почала витісняти продукцію національних виробників. Основною причиною стала економічна криза 2008 року, після якої зовнішньоторговельне від’ємне сальдо досягло найбільших показників.

Підрахунки коефіцієнта порівняльної переваги (обчислений як співвідношення чистого експорту щодо кожної категорії продукції та суми експорту і імпорту у цій категорії) показують, що найбільшу порівняльну перевагу Україна у 2008–2010 роках мала у виробництві зернових культур, насіння і плодів олійних культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження. Також спостерігається порівняльна перевага у виробництві молока, молочних продуктів, яєць і меду. Проте така ситуація з молокопродуктами має місце лише за рахунок поставок молочної продукції українськими виробниками до країн СНД. Адже нині українська молочна продукція за вмістом бактерій і наявністю соматичних клітин не відповідає жодним світовим стандартам. Найнижчий показник конкурентоспроможності має виробництво м’яса і харчових субпродуктів, овочів і фруктів. У результаті насичення українського ринку дешевою імпортною м’ясною сировиною відбулося скорочення поголів’я у всіх категоріях господарств.

В умовах відкритості економіки найменш конкурентоспроможними на внутрішньому ринку виявилися виробники молока, м’яса, овочів і фруктів, під загрозою опинилася цукрова галузь. Тобто найбільш вразливою групою серед товаровиробників сільськогосподарської продукції після приєднання до СОТ стали особисті селянські господарства, які є основними виробниками цієї продукції. Тому найвищу ефективність з погляду пом’якшення негативних наслідків від членства в СОТ матимуть заходи, спрямовані на підтримку особистих селянських господарств і розвиток сільської місцевості.

Позитивне значення різниці внутрішніх і зовнішніх цін на свинину та м'ясо птиці свідчить про нездатність вітчизняних виробників конкурувати з імпортом. Таким чином, зниження імпортних мит призвело до насичення ринку імпортною продукцією та часткового заміщення вітчизняного виробництва, що негативно вплине на валові доходи сільськогосподарських виробників.

За таких обставин для виконання зобов'язань перед СОТ щодо обсягів підтримки і захисту національних інтересів, на нашу думку, слід принципово змінити методичні підходи щодо визначення критеріїв, за якими ця допомога буде розподілятися серед товаровиробників. Ми вважаємо, що рівень продуктової підтримки має бути прямо пропорційний значенню продукту в економіці країни. Для визначення національної значущості продукту ми пропонуємо розраховувати його за двома критеріями: місцем у забезпеченні продовольчої безпеки країни та конкурентними перевагами на зовнішньому ринку.

Вирішальну роль у зменшенні чи збільшенні обсягу бюджетних асигнувань відіграють потенційні можливості та конкурентні переваги експортування певного товару. Так, розрахунки підтверджують високі експортні можливості ячменю та кукурудзи, що обґрунтовує необхідність збільшення їх фінансування для розширення площ посіву. Зберегла свої позиції і пшениця. На нашу думку, збільшення обсягів виплат сприятиме максимізації посівів зернових культур, що дозволить Україні закріпити свої позиції на світовому ринку. І навпаки, необхідність скорочення рівня фінансування виробництва м'яса свиней, птиці та ВРХ свідчить про нерівномірність витрат суспільства та вигод для нього від виробництва даного виду продукції.

На нашу думку, механізм державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки - це спосіб дій суб'єкта регулювання, який ґрунтується на базових принципах і функціях, забезпечуючи за допомогою певних форм, методів і засобів ефективне функціонування системи

державного регулювання для досягнення поставленої мети та розв'язання протиріч.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні необхідності державного протекціонізму аграрного сектора України в умовах глобалізації світових ринків та розробці відповідних рекомендацій. Основні висновки виконаного наукового дослідження:

1. Визначено теоретичні та прикладні засади державного протекціонізму аграрного сектора економіки України. Розглянуто зміст державного протекціонізму як економічної політики, що спрямована на підтримку та захист вітчизняного товаровиробника від іноземної конкуренції, яка, у свою чергу, може виявлятися у введенні прикордонних зборів та (або) мит на імпорт для захисту вітчизняної галузі АПК від товарів-конкурентів; у політиці центрального банку, спрямованої на захист валюти шляхом обмежень, що забезпечують рух валютного курсу в напрямі, який відповідає економічній політиці відповідного уряду.

2. Узагальнено складники методології формування механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки. Визначено, що державний протекціонізм аграрного сектора економіки – це процес системного та планового державного впливу на конкурентоспроможність галузі та національної економіки з допомогою комплексу інструментів підтримки (субсидування, кредитування, оподаткування, дотування тощо), що впливає на розвиток галузі (обсяги виробництва, прибуток, продуктивність тощо). Установлено, що механізм державного протекціонізму в аграрному секторі економіки складається із сукупності нормативно-правових, організаційно-адміністративних та економічних важелів впливу. У цьому визначну роль відіграє створення нормативно-правової бази, на що вказує значна кількість нормативно-правових актів, прийнятих останніми роками з метою підвищення ефективності функціонування сільського господарства.

3. Здійснено аналіз особливостей формування державної підтримки та тенденцій розвитку аграрного сектора України. Розглянуто досягнення світової науки як базового матеріалу для визначення історичних передумов проведення заходів державного протекціонізму в аграрній сфері. З'ясовано, що державна підтримка аграрної сфери є сукупністю різноманітних інструментів та форм економічного впливу на розвиток сільського господарства для стабільного розвитку та конкурентоспроможності усіх категорій господарств, появи можливостей для заповнення ринку якісними продовольчими продуктами, розвитку сільських територій та досягнення продовольчої безпеки країни. Дослідження історичних аспектів теоретичних концепцій державної підтримки економіки засвідчило, що вона є суб'єктивно необхідною, оскільки сільське господарство через свої характерні особливості не здатне одержати від реалізації вирощеної продукції прибуток, який міг би повною мірою перевищити виробничі затрати, забезпечити розширене відтворення виробництва та соціальний розвиток села.

4. Досліджено зміни в аграрному секторі економіки за напрямками аграрної політики України в результаті вступу України до СОТ та глобалізації світових ринків. Установлено, що перевагами в розвитку для аграрного сектора після вступу України до СОТ є можливість захисту інтересів вітчизняних товаровиробників у міжнародних інстанціях, згідно із процедурою розгляду торговельних суперечок; через здешевлення ввізних мит на високотехнологічну продукцію підвищується конкурентоздатність українських підприємств, що використовують її при виробництві власної продукції; реструктуризація та розвиток деяких галузей виробництва: налагоджене виробництво та експорт олії (єдиного виду с/г продукції, що експортується у вигляді кінцевого продукту споживання), завдяки нульовій ставці експортного мита; підвищення вимог до продукції харчових галузей промисловості призвело до підвищення їхньої якості та загальної конкурентоспроможності на ринку; адаптація торговельного законодавства до міжнародних стандартів через розширення співпраці з країнами-

учасниками; створення умов для посилення міжнародної співпраці та налагодження коопераційних зв'язків. Ідентифіковано чинники, що спричинили зміни у формуванні напрямів аграрної політики України в умовах глобалізації світових ринків. Визначено, що основними стримувальними чинниками продуктивного розвитку внутрішнього ринку сільського господарства є полегшення умов торгівлі, яка збільшує вплив світової кон'юнктури на економіку країни, що підвищує економічні ризики; недостатньо високий рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, через невідповідність українських стандартів і процедур сертифікації продукції світовим стандартам та процедурам; істотна реакція української економіки на коливання світових цін через надання пріоритетів політичному напрямку розвитку, замість економічного; завдяки бажанню швидко інтегруватися до СОТ, були прийняті законодавчі акти, що поставили під удар тваринництво (скасування нульових ставок та відміна спеціального режиму оподаткування для виробників сільськогосподарської продукції; пошук нових схем подолання дефіциту державного бюджету через скорочення митних платежів).

5. Розроблено заходи реалізації державної підтримки аграрного сектора та сформовано систему критеріїв оцінки результативності проведених реформ в умовах членства України в СОТ. Установлено, що наявна система державної підтримки розвитку аграрного ринку в Україні спрямована, насамперед, на вирішення поточних завдань, тоді як стратегічні питання не знаходять свого розв'язання. Ефективний механізм державної підтримки повинен забезпечувати не лише рентабельне виробництво сільськогосподарської продукції, яке віддзеркалює досягнення інтересів власників сільськогосподарських підприємств, а й задоволення інтересів найманих працівників і землевласників та орендарів сільськогосподарських земель – виробників продукції. Розраховано критерії оцінки результативності проведених реформ в аграрній сфері після вступу України до СОТ. Визначено основний чинник, що може вплинути на ситуацію в сільському

господарстві України в умовах членства країни в СОТ, а саме – зниження імпорتنих тарифів. Так, зокрема, на імпорт худоби та деяких видів сільськогосподарських культур для сіви встановлено нульову митну ставку.

6. Обґрунтовано пріоритетні напрями державного регулювання діяльності аграрного сектора. З'ясовано, що пріоритетними напрямками державної підтримки аграрного сектора економіки повинні стати: тарифне та цінове регулювання; субсидування та дотування виробництва сільськогосподарської продукції; надання пільгової кредитної підтримки аграрним господарствам; забезпечення підтримки пільгового оподаткування сільськогосподарських підприємств шляхом встановлення спеціальних режимів оподаткування та пільгових тарифів непрямого оподаткування на продовольчу продукцію (зокрема, ПДВ); стратегічна та програмно-цільова підтримка сільськогосподарських товаровиробників шляхом стимулювання кооперації та інтеграції в аграрному секторі, розвитку сільських територій, підвищення продуктивності праці в аграрному виробництві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаев С.А. Стратегические приоритеты развития экономики Крыма: [Кол. моногр.] / Абдулаев Р.А. – Симферополь: ДОЛЯ. – 2007, 448 с.
2. Аграрная политика / [А.П. Зинченко, В.И. Назаренко, В.В. Шайкин и др.]; Под ред. А.П. Зинченко. – М.: Колосс, 2004. – 304 с.
3. Аграрна політика України: огляд та перспективи / [Артюшин В., Чапко І., Кобута І. та ін.] //Актуальні питання аграрної політики: зб. робіт 1999-2002; [упоряд.: В.Дем'янчук, О. Шевцов, В.Артюшин]. – К., 2002. – С. 100 – 174.
4. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдучкий, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; За ред. П.І. Гайдучкого. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
5. Аграрний сектор України на шляху до євро інтеграції: Монографія / Авт. Кол.: Бетлій М. та ін.;– Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с
6. Аграрный протекционизм: научные основы и механизмы осуществления в условиях рыночных отношений (Науч. тр. ВИАПИ им. А.А. Никонова; Вып. 17). – М. : ВИАПИ, ЭРД, 2007. – 472 с.
7. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. За ред.. О.М. Бородіної. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 292 с.
8. Агропромисловий комплекс у ХХІ ст. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://minagro.kiev.ua/page/?8009>
9. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь: 22000 терминов / Азрилиян А.Н., Азрилиян О.М., Калашникова Е.В.; под ред. А.Н. Азрилияна. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 1245 с.
10. Алексеев В.В. Агропромышленный менеджмент / Алексеев В.В., Агаев Б.В., Сагдеев М.А. – М.: ООО «ДеКА», 2003. – 432 с.
11. Амбросов В.Я. Экономический словарь агропромышленного комплекса. / Амбросов В.Я., Бойко В.И., Жадан И.И., Крисальний В.А. – [и др.]. – К.: Урожай, 2006. – С. 313-314

12. Аналитический доклад: «Украина и Россия: современное состояние и перспективы взаимоотношений» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.uceps.org/ua/show/532>.
13. Андрианов В. Эволюция основных концепций регулирования экономики (от теории меркантилизма до теории функциональных экономических систем) / В.Д. Андрианов // Общество и экономика. – 2005. – № 4. – С. 3–47.
14. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / Андрійчук В.Г. – [5-е вид.]. – К.: КНЕУ, 2012. – 624 с.
15. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.
16. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / Андрійчук В.Г. // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 52-63.
17. Атта Дон Ван. Політика і розвиток сільського господарства в Україні / Атта Дон Ван, Бенекс Крістоф, Бетлій Майя; за ред. Штефана фон Крамон–Таубаделя. – К.: Альфа–Принт, 2001. – 296 с.
18. Антонюк Л.Л. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації: Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.05.01 Київський національний економічний ун-т. / Л.Л. Антонюк. – К., 2004. – 32 с.
19. Білик Ю.Д. Держаний захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника та протекціоністська політика в Україні / Білик Ю.Д. – К.: Урожай, 2012. – 192 с.
20. Білоус Т. Аналітична записка щодо загроз економічній безпеці України / Білоус Т., Кваша Т., Пашенко Д. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: [www.me.gov.ua /file/link/79655/file/Analitz.doc](http://www.me.gov.ua/file/link/79655/file/Analitz.doc).
21. Боговиз А.В. Совершенствование государственного и рыночного регулирования АПК / Боговиз А.В. //Международный сельскохозяйственный журнал. – 2006. – № 6. – С. 7–9.

22. Бодров В.Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління: [навч. посіб.] / В.Г. Бодров. – К.: Вид-во УАДУ. – 2002. – 104 с.
23. Борисюк П. Солодкі мрії / Борисюк П. // Агроперспектива. – 2005. – № 10. – С. 43.
24. Бородин К.Г. О регулировании продуктовых рынков Европейского Союза / Бородин. К.Г [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – <http://www.raf.org.ru/magazine/2003-2/1.htm>.
25. Бородіна О.М. Інституційні засади змін державної підтримки аграрного сектора України відповідно до вимог СОТ / О.М. Бородіна, С.В. Киристюк // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 8. – С. 87–105
26. Бородіна О.М. Коригування політики державної підтримки сільського господарства України / О.М. Бородіна, О.М. Могильний // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 55 – 61.
27. Буздалов И.Н. Аграрная теория: концептуальные основы, тенденции развития, современные представления / Буздалов И.Н. – М.: Академия, 2005. – 344 с.
28. Буздалов И.Н. Аграрный протекционизм как инструмент государственного регулирования сельского хозяйства в рыночных условиях / И.Н. Буздалов // Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность. – М.: ВИАПИ им. А. А. Никонова, “Энциклопедия российских деревень”, 2005. – С. 3-10.
29. Бураковський І. Оцінка потреб України у галузі сприяння міжнародній торгівлі: Вплив торговельної політики на людський розвиток / І. Бураковський, В. Мовчан. – ПРООН 2011. – Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. – К., 2011. – 128 с
30. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: у 6 т. / [під ред. М.Я. Азарова та ін.]. – К.: НДФІ, 2004. – Т.4.: Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, А.О. Амоша та ін. – 2004. – 364 с.

31. Ваврищук В. Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм СОТ та ЄС / В. Ваврищук, Е. Калішук, Таран С.; за ред. С. Касьянова. – К. : Нора–Друк, 2004. – 86с.

32. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2015 рік. Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України. – 2016. – 17 с.

33. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2014 рік. Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України. – 2015. – 26 с.

34. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2013 рік. Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України. – 2014. – 24 с.

35. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2012 рік. Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України. – 2013. – 24 с.

36. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2011 рік. Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України. – 2012. – 17 с.

37. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 1990-2010 рік. Статистичний збірник. Державний комітет статистики України. – 2012. – 47 с.

38. Ванієва М.Р. Державна підтримка підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу АПК регіону / Ванієва М.Р. // Наукові праці південного філіалу національного університету біоресурсів і природовикористання „Кримський агротехнологічний університет”. – Сімферополь, 2009. – Вип. 119. – С. 46-52.

39. Верба Ф.О. Фінансові аспекти інтеграції України у Світову організацію торгівлі / Верба Ф.О. // Фінанси України. – 2002. – № 3 (76). – С. 83–86.

40. Виконання Державного бюджету за 2015 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=264515>
41. Виконання Державного бюджету за 2014 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=217965>
42. Виконання Державного бюджету за 2013 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=187793>
43. Виконання Державного бюджету за 2012 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=166315>
44. Виконання Державного бюджету за 2011 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147441>
45. Виконання Державного бюджету за 2010 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147440>
46. Виконання Державного бюджету за 2009 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147439>
47. Виконання Державного бюджету за 2008 [Електронний ресурс]. –
Режим
доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147438>
48. Виконання Державного бюджету за 2007 [Електронний ресурс]. –
– Режим доступу:
<http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147437>
49. Виробництво продукції тваринництва в Україні у 2015 році. Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України. – 2016. – 121 с.

50. Вінська О.Й. Система регулювання аграрного сектору в ЄС: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.02 "світове господарство і міжнародні економічні відносини" / Вінська О.Й. – Київ, 2011. – 16 с.
51. Власов В.І. Глобалізація і глобальна продовольча проблема / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 15-22.
52. Воробьев А.С. Эффективность государства и реструктуризация управления государственной собственностью / А.С Воробьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.aspe.spb.ru>.
53. Воротін В.Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій. Монографія / В.Є. Воротін– Київ: Вид-во УАУДУ, 2002. – 392с.
54. Гайдуцький А.П. Інвестиційні аспекти вступу до СОТ для аграрних секторів країн центральної і східної Європи / А.П. Гайдуцький // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 83–89.
55. Гайдуцький Г.І. Гозпрозрахунковий механізм міжгалузевих зв'язків в АПК / Г.І. Гайдуцький. – К.: Урожай, 1999. – 179 с.
56. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
57. Гайдуцький П.І. Україні потрібна нова аграрна політика / Урядовий кур'єр. – 2005 / П.І. Гайдуцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.kmu.gov.ua/control/uk>
58. Гайсин Р.С. Концепции регулирования агропродовольственного рынка и их реализация по этапам их исторической эволюции / Р.С. Гайсин // Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность. – М.: Энциклопедия российский деревень, 2005. – С. 25.
59. Галушко В.П. Стан, тенденції та перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в АПК / В.П. Галушко, Л.В. Діброва, А.Д.

Діброва // Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства степу України. – К.: НАУ. – 2004. – С. 117–135.

60. Генеза ринкової економіки: Терміни. Поняття. Персоналії: екон. словник-довідник / [наук. ред. Г.І. Башнянин та В.С. Іфтемічук]. – Л.: Магнолія плюс, 2004. – 682 с.

61. Грушко В.І. Вплив глобально-інтеграційних процесів на розвиток вітчизняних інститутів фінансового ринку / В.І. Грушко, Н.В. Тілічко, О.В. Чеберяко // Вчені записки / Університет економіки та права «КРОК». – 2009. - №20. – Т.2. – с.163 - 172.

62. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.07.02 Миколаївський держ. аграрний ун-т. / О.І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 32 с.

63. Голуб Т.І. Методологічні основи формування механізму державного протекціонізму в аграрному секторі економіки / Т.І. Голуб // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Випуск 3. – С. 32-35

64. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація: збудуємо нову фінансову інфраструктуру села / Гончаренко В.В. // Дзеркало тижня. – 2006. – № 32. – С. 29-33.

65. Горбик А.О. Аграрна реформа в Україні XVI-XX ст. / А.О. Горбик. – К: Інститут історії України НАН України, 1997. – 63 с.

66. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду; [відп. ред. редкол. Б.Й. Пасхавер.] – К.: НАН України; Інститут економіки, 2011. – 350 с.

67. Государственная поддержка фермеров в развитых странах [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://iimp.kz/default.aspx>

68. Гудзь О.Е. Державна програма фінансової підтримки підприємств апк через механізм здешевлення кредитів / О.Е. Гудзь, А.В. Сомик // Економіка АПК. – 2008. - № 11. – С. 54-64

69. Данкверт С. Государственная поддержка агропроизводства в мире / С. Данкверт, В. Лавровский // АПК: экономика, управление. – 2004. – № 3. – С. 54–62.

70. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку: доповідь на Дев'ятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 квітня 2007 р. / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 4–13.

71. Дем'янчук В. Механізми оподаткування в галузі сільського господарства України / В. Дем'янчук, Н. Сеперович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/brc/ua>

72. Денисенко А.А. Забезпечення ефективної системи державного регулювання аграрного виробництва / А.А. Денисенко // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 89–96.

73. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.kmu.gov.ua>

74. Державне регулювання: структурно–функціональний метод [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.academia.org.ua>

75. Державні програми підтримки аграрного сектора: проект „Реформа у галузі сільського господарства, вдосконалення нормативно-правової бази”. – К.: USAID, 2007. – 44 с.

76. Діброва А.Д. Сучасне трактування сутності державного регулювання аграрного сектора економіки / А.Д. Діброва // Економічна теорія. – 2007. – № 1. – С. 76-84.

77. Дідьківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2010. – 209 с.

78. Дієсперов В. Відродження сільського господарства – загальнонаціональна справа / В. Дієсперов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://komukr.kpu.net.ua>.

79. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория / Л.И. Дмитриченко. – Донецк: УкрНТЭК, 2001. – 330 с.
80. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія./ Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
81. Зимин С. Аграрная политика ЕС и ее влияние на международную торговлю / С. Зимин // АПК: экономика, управление. – 2006. – № 2. – С. 9–16.
82. Зинченко А.П. Аграрная политика. / [Зинченко А.П., Назаренко В.И., Шайкин В.В. и др.]; под ред. А.П. Зинченко. – М.: КолосС, 2004. – 304 с.
83. Зіновчук Н.В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект. / Н.В. Зіновчук. – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, ННБК «АТБ», 2007. – 394 с.
84. Зінчук Т. Аграрна політика країн ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України / Т. Зінчук // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 74–88.
85. Зінчук Т.О. Аграрний протекціонізм: історичні риси, стан та методи реалізації в інтеграційній економіці / Т.О. Зінчук // Інноваційна економіка. – 2010. – № 4 (18). – С. 3–8
86. Зоря С. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні: моногр. / С. Зоря – К.: КНЕУ, 2005. – 216 с.
87. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: монографія / [Денисенко М.П., Михайлова Л.І., Грищенко І.М. та ін.]. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2008. – 1050 с.
88. Історія українського селянства / [відповід. ред. Смолій В.А.]. – Т.2. – К.: Наукова думка, 2006. – 652 с.
89. Канов А. Экономическая политика государства / А. Канов // Бизнес-информ. – 1998. – № 15. – С. 19-24.
90. Капітанець Ю.О. Особливості державного регулювання аграрної економіки в умовах ринкових відносин / Ю.О. Капітанець [Електронний

ресурс]. – Доступ до ресурсу:
http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_4/169.pdf

91. Кваша С.М. Досвід ЄС по підтримці сільського господарства / Кваша С.М. – Доповідь на III регіональній науково-практичній конференції „Стратегічна реструктуризація регіональної економіки та соціальної сфери”. – Вінниця, 30 листопада 2006 р.

92. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку / С.М. Кваша. – К. : ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2000. – 252 с.

93. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Джон Кейнс. – М.: Директмедиа Паблшинг, 2007. – 401 с.

94. Кириленко И.Г. Рыночная экономика и государственное регулирование / И.Г. Кириленко, П.Н. Макаренко, Л.Е. Мельник – Дніпропетровськ: Пороги, 1997. – 457 с.

95. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / І.Г. Кириленко. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010. – С. 397-408

96. Клейнер Г. Взаимодействие государства и общества при формировании экономической политики / Г. Клейнер, Д. Петросян // Общество и экономика. – 2005. – № 4. – С. 48–69.

97. Клочко В.М., Значення вступу України до СОТ для агропромислового комплексу / В.М. Клочко, В.В. Мерчанський // Економічний простір. – 2009. – № 22. – С. 13–21.

98. Кобута І. Зміни у регулюванні аграрного сектору у зв'язку зі вступом України до Світової організації торгівлі та євроінтеграцією / І. Кобута //Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2007. – Вип. 110. – Ч.2. – С. 34–35.

99. Комарова І.В. Державна фінансова підтримка аграрного сектору України : дис... канд. екон. наук: 08.00.08 - К., 2008, - 197 с.

100. Концепція комплексної програми аграрного та сільського розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrichamber.org.ua>

101. Концепція програми розвитку фермерства в Україні на 2005–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coop.in.ua>

102. Куницький В.В. Розвиток АПК в сучасних умовах: ефективність управлінських рішень / В.В. Куницький, М.В. Куницька-Іляш, Б.Б. Бричка // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Ґжицького. – 2013. – Т. 15, № 1(5). – С. 91-104

103. Кучуков Р. Проблемы конкурентоспособного развития / Р. Кучуков // Экономист. – 2007. – № 8. – С. 25–37

104. Кушмаєва В.В. Державна політика реформування аграрного сектору економіки / В.В. Кушмаєва // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2009. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua>

105. Кушмаєва В.В. Дійова стратегія розвитку продовольчих ринків / В.В. Кушмаєва // Проблеми формування нової економіки ХХІ століття: матеріали II Міжнар. наук.-практ. коф., м. Дніпропетровськ, 25-26 груд. 2009 р.: тези допов.: в 5-т. – Т. 1. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 82-85

106. Кушмаєва В.В. Сутність економічних відносин в АПК / В.В. Кушмаєва // Наука і вища освіта: тези допов. учасників XV Міжнар. наук. конф. молодих науковців, м. Запоріжжя, 17-18 травня 2007р.: у 3 ч. – Запоріжжя: ГУ ЗІДМУ, 2007. – Ч.1. – С.69-70

107. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко. – К.: Вікар, 2009. – 736 с.

108. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання / М.А. Латинін. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.

109. Лендшел М. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі / М. Лендшел // Регіональні студії. – 2001. – Вип. 1. – С.18-28.
110. Лерман Ц. Реформирование сельского хозяйства в Украине: итоги и перспективы. / [Лерман Ц., Седик Д., Пугачев Н., Гончарук А. и др.] – Рим: ФАО, 2011. – 243 с.
111. Лозицький В. Програмно–цільовий підхід як один із напрямів бюджетної реформи в Україні / В. Лозицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – www.btsau.kiev.ua
112. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин. / Є.Й. Майовець. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 276 с.
113. Макаренко А.П. Аграрна політика в умовах розвитку ринкових відносин / А.П. Макаренко // Економіка і держава. – 2006. – № 4. – С. 39 – 41.
114. Маркс К. Комуністичний маніфест / Пер. з нім. В. Левинського. / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Клівленд: Виданє Української федерації Американської соціалістичної партії, 1917. – 60 с.
115. Мудрак Р.П. Структурні диспропорції національної економіки та продовольче забезпечення населення / Р.П. Мудрак // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 50-55.
116. Музиченко А.С. Інвестиційна сфера – пріоритет державної економічної політики України: посібник / А.С. Музиченко. – К.: Науковий світ, 2001. – 90с.
117. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт: [пер.з англ. І. Дзюб] – К.: Основи. – 2000. – 198 с.
118. Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Ленінова Г.В. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Ленінова Г.В.; відпов. Ред.. Точилі; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 208 с.
119. Осташко Т.О. Інституціонально-структурні трансформації аграрного сектора: моніторинг, оцінка, регулювання: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.02.03 – організація

управління, планування і регулювання економікою / Т.О. Осташко. – К., 2004. – 32 с.

120. Офіційний сайт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ier.com.ua/>

121. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/>

122. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>,

123. Офіційний сайт Світової організації торгівлі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wto.org/>

124. Пахомова Н.І. Деякі наслідки інтеграції України у світову торговельну систему в результаті приєднання до світової організації торгівлі (СОТ) [Електронний ресурс] / Н.І. Пахомова // Ефективна економіка. – 2011. – Режим доступу урсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=757>

125. Півторак В.С. Інституціональні передумови розвитку малого сільськогосподарського підприємництва / Півторак В.С. // Економіка АПК. – 2015. №2. С.75

126. Погорілко В.Ф., Шпиталенко Г.А. Правознавство: Підручник. – К.: Каравела, 2010. – 592 с.

127. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112

128. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 № 80-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 5, ст.37

129. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 № 719-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 9, ст.93

130. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 49, ст.527

131. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності: постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 року №1000 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1000-2002-%D0%BF>

132. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 № 2114-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 20, ст.272

133. Про норматив і порядок відрахування до загального фонду державного бюджету частини прибутку (доходу) державними не корпоратизованими, казенними підприємствами та їх об'єднаннями: постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2003 р. № 557 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/557-2003-%D0%BF>

134. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 1, ст.17

135. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 № 400-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, № 45, ст.602

136. Про списання та реструктуризацію заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) платників податків у зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств: Закон України від 16.03.2000 р. N 1565-111 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/anot/1565-14>

137. Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків-цукрових заводів (комбінатів) за станом на 1 січня 1998

року та сільськогосподарських підприємств за станом на 1 січня 1999 року: Закон України від 05.02.1999 № 428-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 15, ст.84

138. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 № 2238-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 11, ст.52

139. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 18, ст. 78

140. Пугачов М.І. Пугачов М.І. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький, В.І. Власов, Н.М. Головченко, за ред. Ю.О. Лупенко. – Київ: ННЦ ІАЕ, 2015. – 319 с.

141. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2015 рік. Державний комітет статистики України. – 2016. – 180 с.

142. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2014 рік. Державний комітет статистики України. – 2015. – 180 с.

143. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2013 рік. Державний комітет статистики України. – 2014. – 180 с.

144. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2012 рік. Державний комітет статистики України. – 2013. – 180 с.

145. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2011 рік. Державний комітет статистики України. – 2012. – 108 с.

146. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2010 рік. Державний комітет статистики України. – 2011. – 98 с.

147. Рослинництво України. Статистичний збірник за 2009 рік. Державний комітет статистики України. – 2010. – 124 с.

148. Россоха В.В. Теоретико-методичні засади формування, розвитку та оцінювання виробничого потенціалу сільськогосподарського потенціалу / В.В. Россоха. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – 92 с.

149. Сафонов І.П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. - Х., 2006. - 14 арк.
150. Сельская экономика: Учебник / Под ред. проф. С.В. Киселёва. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 572 с.
151. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введение в теорию, практику и политику / М. Трейси; Пер. с англ. В.М. Макеева; Под ред. А.Г. Слущкого. - СПб. :Экономическая школа, 1995. – 431 с.
152. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
153. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матеріали до Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопада 2005 р. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 83 с.
154. Статистичний щорічник України за 2014 рік. Державний комітет статистики України. – 2015. – 579 с.
155. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Державний комітет статистики України. – 2014. – 527 с.
156. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державний комітет статистики України. – 2013. – 545 с.
157. Статистичний щорічник України за 2011 рік. Державний комітет статистики України. – 2012. – 553 с.
158. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державний комітет статистики України. – 2011. – 554 с.
159. Статистичний щорічник України за 2009 рік. Державний комітет статистики України. – 2010. – 561 с.
160. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2010 рік. Державний комітет статистики України. – 2011. – 202 с.

161. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2011 рік. Державний комітет статистики України. – 2012. – 210 с.
162. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2012 рік. Державний комітет статистики України. – 2013. – 169 с.
163. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2013 рік. Державний комітет статистики України. – 2014. – 211 с.
164. Тваринництво України. Статистичний збірник за 2014 рік. Державний комітет статистики України. – 2015. – 210 с.
165. Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2007-2015 роках [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
166. Ульянченко О.В. Державна політика захисту і розвитку конкуренції в аграрному секторі як метод регулювання ринку / О.В. Ульянченко // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць – Вип. 252: в 6 т. – Т.6. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 1467-1472.
167. Шевченко Н.М. Принципи державного регулювання розвитку АПК в умовах інтеграції до європейського простору / Н.М. Левченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/6/03.pdf>
168. Шевцов О.В. Перспективи та негативні наслідки вступу України до СОТ / О.В. Шевцов // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2008. – № 1. – С. 80- 85
169. Ackrill R. The Common Agricultural Policy [Text]/ Robert Ackrill. – University Association for Contemporary European Studies. Continuum International Publishing group, 2000. – 244p.
170. Agricultural Support: How is it Measured and What does it Mean? [Electronic resource] / Organisation for economic co(operation and development // Policy Brief. – 2004. – June. – Mode of access: www.oecd.org/dataoecd/63/8/32035391.pdf

171. Artis M., Nixson F. The Economics of European Union: Policy and Analysis. Forth Edition [Text] / Mike Artis, Frederick Nixson.- Oxford Univesity Press. – 2007. – 436p
172. Cardwell M. The European model of agriculture [Text] / Michael Cardwell. – Oxford University Press. – 2004. – 447p.
173. Christopher R. Kelly, Savchenko S.V. Agricultural policy process in the European community / Christopher R. Kelly, S.V. Savchenko // Вісник ХНАУ : зб. наук. праць / ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. – Харків, 2006. – № 8. – С. 22–27
174. Eldon Ball V., Fanfani R., Gutierrez L. The economic impact of public support to agriculture. An international perspective. – Springer, 2010
175. Greer A. J.Agricultural policy in Europe [Text] / Alan J. Greer. – University of Manchester. European Policy Research Unit. Manchester University Press. – 2005. – 238 p.
176. Johnson R. Comparing U.S. and EU Program Support for Farm Commodities and Conservation / R. Johnson, C. Hanrahan, R. Schepf // CRS Report for Congress. Washington D. C. – 2010. – 21 p
177. Keynes D.M. Economic consequences of Peace. NY, 1920
178. Lefebvre M., Espinosa M. The influence of the Common Agricultural Policy on agricultural landscapes [Electronic resource]. – Access : http://www.agroof.net/agroof_actualites/documents/201209_europe.pdf
179. Multifunctionality: Toward an analytical framework. Paris: OECD, 2001 [Electronic resource]. – Access : www.oecd.org
180. Olper A. Pattern and Determinants of International Trade Costs in the Food Industry / A. Olper, V. Raimondi // Journal of Agricultural Economics. – 2009. – № 2. – pp. 273–297
181. Smith F. Agriculture and the WTO. Towards a new theory of international agricultural trade regulation. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009. – 171 p.
182. The Common Agricultural Policy Explained [Electronic resource]. – Access : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_en.pdf

183. Zietz J., Valdts A. The Growth of Agricultural Protection [Electronic resource]. – Access :<http://www.nber.org/chapters/c8073.pdf>

Додаток А

Correlations (Spreadsheet2) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=9 (Casewise deletion of missing data)

	Споживання м'ясо-молочної продукції, кг/особа/рік	Рівень доходів населення, млрд.. грн
Споживання м'ясо-молочної продукції, кг/особа/рік	1,000000	-0,538407
Рівень доходів населення, млрд.. грн	-0,538407	1,000000

Додаток Б

Розрахунок коефіцієнта порівняльної переваги за 2008–2015 роки

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
1. Живі тварини; продукти тваринного походження	26,9	21,3	25,5	34,7	25,7	21,3	25,2	24,6
01 живі тварини	738,1	473,4	722,8	791,3	660,4	501,2	587,0	613,8
02 м'ясо та їстівні субпродукти	72,9	61,3	93,8	139,6	66,3	64,9	86,9	97,6
03 риба і ракоподібні	107,9	80,0	87,2	130,2	97,4	71,6	86,8	93,1
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; мед	80,5	64,4	65,6	80,1	85,1	66,3	70,8	74,2
05 інші продукти тваринного походження	2804,3	2127,9	2576,8	4221,7	3084,8	1785,0	1277,5	1359
2. Продукти рослинного походження	9,5	6,3	9,3	9,3	5,9	5,5	5,0	5,3
06 живі дерева та інші рослини	652,7	623,9	679,8	673,8	443,5	435,7	764,8	826,4
07 овочі	386,9	167,4	206,4	257,0	241,3	212,3	184,4	194,6
08 їстівні плоди та горіхи	88,8	49,1	54,6	75,9	51,7	45,8	56,8	52,1
09 кава, чай	301,8	196,9	210,8	213,4	205,6	181,7	196,4	192,6
10 зернові культури	17,4	10,9	19,7	17,8	9,5	9,5	7,8	8,2
11 продукція борошномельно- круп'яної промисловості	292,3	361,2	474,4	425,5	516,1	387,9	360,6	376,1
12 насіння олійних рослин	40,3	33,8	40,7	39,8	32,6	26,0	27,0	29,1
13 рослинні матеріали для виготовлення	14407,5	11255,2	19973,0	23740,6	21300,0	1144,9	622,7	659,5
3. 14 Жири та олії тваринного або рослинного походження	26,2	18,3	16,8	17,7	14,9	16,2	13,1	14,4
4. 15. Готові харчові продукти	12,9	9,6	10,1	11,5	10,7	9,3	9,5	10,1
16 продукти з м'яса, риби	319,8	340,2	345,2	392,1	334,3	299,9	394,0	426,5
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	289,1	157,1	117,5	144,7	162,0	182,1	261,2	297,5
18 какао та продукти з нього	77,7	52,9	51,5	58,6	61,9	62,2	79,1	75,1
19 продукти переробки овочів	131,6	115,2	118,6	135,3	116,5	90,2	101,6	95,6
20 різні харчові продукти	98,2	77,8	87,3	90,6	87,2	69,5	72,7	76,4
21 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	74,8	61,3	72,0	85,1	78,4	63,2	80,0	74,8